

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

Павло КУЛЯС

**СИСТЕМА –
ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ
СУРЖИКУ:
редакторський погляд**

Навчальний посібник

**Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2013**

УДК 811.161.2'271. 12(038)

ББК 81.2УКР-4

К 90

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист 1/11 – 12211 від 29.12.2010)*

Рецензенти: *Л. І. Мацько*, доктор філологічних наук, професор
(НПУ ім. М. П. Драгоманова);
Л. З. Мороз, доктор філологічних наук, професор
(Інститут укр. л-ри НАНУ);
Н. В. Артикуца, кандидат філологічних наук, доцент
(К.-Могилянська академія).

Куляс П. П.

К 90 Система – проти автоматизму суржику: редакторський погляд : навчальний посібник / П. П. Куляс ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Ін-т вищої освіти НАПН України. – Вид. друге, розширене. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 294 с.

ISBN 978-966-660-868-3

Українська мова – одна з найбагатших у світі: вона милозвучна, має гнучку граматичну систему; розвинений словник у всіх стилях, багату синонімію і фразеологію... Але якщо така в нас багата мова, то чому ж маємо величезну проблему її деформацій? Чому вона так вражена суржиком?

Можливо, мають слушність ті, хто каже, що українська мова програла змагання з російською, виявилася слабшою від неї? Російська ж не деформувалася від наших спільних контактів, а українська з'їхала на суржик...

На ці непрості запитання дає відповіді пропонований посібник.

Для студентів факультетів журналістики, видавничої справи і редагування – як один з модулів дисципліни “Типологія помилок”. Посібник буде корисний також для студентів-філологів і всіх, хто цікавиться проблемами культури мовлення, історією, сучасним станом та перспективами рідної української мови.

Перше видання книги відзначене дипломом II ступеня НАПН України на Всеукраїнському конкурсі навчальних посібників.

УДК 811.161.2'271. 12(038)

ББК 81.2УКР-4

ISBN 978-966-660-868-3

© Куляс П. П., 2013

© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013

Зміст

Умовні скорочення	5
<i>Вступ</i>	8

1. ЛЕКСИКА

1.1. Росіянізми (живцем узяті російські слова).....	15
1.2. Кальки лексичні	25
<i>Кальки з поморфемним перекладом слів</i>	26
<i>Зміщення семантики</i>	37
<i>Неочевидні (“приховані”) кальки</i>	46
<i>За калькою – втрачений синонімічний ряд</i>	52
<i>Вигадані слова – покручі</i>	58
<i>Канцеляритна калькована лексика</i>	65
<i>Субстантивовані прикметники</i>	70
1.3. Міжмовні омоніми і нерозрізнена паронімія. Неконтекстні синоніми.....	74
1.4. Своєрідний “реверс” (втрати в ході антисуржикової роботи)	88
<i>“Мода” на призабуті слова і мовні конструкції</i>	88
<i>Боязнь русизму</i>	91
Запитання для самоконтролю	92
Завдання для самостійної роботи	92

2. МОРФОЛОГІЯ

2.1. Навіяні (інтерферовані з російської) відмінкові форми.....	94
2.2. Відмінності в роді, числі іменників. Сплутування частин мови	107
2.3. Спотворене ступенювання	111
2.4. Процесові поняття.....	116
2.5. Суфіксальні інтерференції	129
2.6. Префіксальні інтерференції	137

2.7. “Фіктивні дієприкметники”	143
2.8. Акцентуаційні інтерференції з російської – ще один складник суржику	160
Запитання для самоконтролю	162
Завдання для самостійної роботи	162

3. ФРАЗЕОЛОГІЯ

3.1. Кальковані сталі словосполуки (Спотворені /калькуванням/ звичайні сталі словосполуки) .	166
3.2. Кальковані фразеологічні звороти часу	175
3.3. Калькований канцелярит у фразеології	181
3.4. Кальковані (і спотворені) прислів'я і приказки, крилаті вислови літературного походження	184
3.5. Призабуті українські живомовні конструкції, звороти та еквіваленти слова	199
Запитання для самоконтролю та завдання для самостійної роботи	216

4. СИНТАКСИС

4.1. Відмінності в керуванні	218
4.2. Розщеплені присудки	230
4.3. Російська іменниковість – українська дієслівність. Пасивні конструкції зі зворотним дієсловом	231
4.4. Кальковані сталі словосполуки з прийменниками	235
4.5. Фразеологічні “асоціації” з тим або тим ключовим словом	259
Запитання для самоконтролю та завдання для самостійної роботи	275
<i>Післяслово автора</i>	277
Література	278
Термінологічний мінімум	283
Іменний покажчик	289
Проаналізовані слова і словосполуки	291

Умовні скорочення

<i>акт.</i> – активний	<i>осв.</i> – освітній
<i>в.</i> – відмінок	<i>очев.</i> – очевидно
<i>газ.</i> – газета	<i>перен.</i> – переносне
<i>дав.</i> – давальний відмінок	<i>под.</i> – подібний
<i>дієприкм.</i> – дієприкметник	<i>політ.</i> – політичний
<i>дієприсл.</i> – дієприслівник	<i>пом.</i> – помилка
<i>див.</i> – дивись	<i>прийм.</i> – прийменник
<i>заст.</i> – застаріле	<i>прикм.</i> – прикметник
<i>зб.н.пр.</i> – збірник наукових праць	<i>присл.</i> – прислівник
<i>знах.</i> – знахідний відмінок	<i>ред.</i> – редакція
<i>знач.</i> – значення	<i>рекл.</i> – реклама
<i>зокр.</i> – зокрема	<i>реч.</i> – речення
<i>ім.</i> – іменник	<i>род.</i> – родовий відмінок
<i>ін.</i> – інший	<i>рос.</i> – російський (російська мова)
<i>інт.</i> – інтерв'ю	<i>рук.</i> – рукопис
<i>іншом.</i> – іншомовний	<i>с.</i> – сторінка
<i>і т.п.</i> – і тому подібне (-ий тощо)	<i>син.</i> – синонім
<i>керув.</i> – керування	<i>сл.</i> – словник
<i>конкр.</i> – конкретний	<i>ст.</i> – стаття (у датах – століття)
<i>конт.</i> – контекст	<i>стиліст.</i> – стилістичний
<i>кор.</i> – кореспондент	<i>суф.</i> – суфікс
<i>л-ра</i> – література	<i>т.</i> – том
<i>мат.</i> – математика, математичний	<i>т.зв.</i> – так званий
<i>м.б.</i> – може бути	<i>тр.</i> – треба
<i>можл.</i> – можливо, можливий	<i>укр.</i> – український
<i>-н.</i> – небудь (який-небудь, що-небудь і под.)	<i>фам.</i> – фамільярно
<i>напр.</i> – наприклад	<i>ц.</i> – цей, цього і под.
<i>н.д.</i> – народний депутат	<i>част.</i> – частина
<i>н.-метод.</i> – науково-методичний	<i>числ.</i> – числівник
<i>нац.</i> – національний	<i>чол.</i> – чоловічий рід
<i>обл.</i> – обласне	

Скорочені прізвища

Б. Гр. – Борис Грінченко

Гл. – М. Гладкий

Голов. – С. Головащук

О. К. – Олена Курило

Карав. – Св. Караванський

Коцюб. – М. Коцюбинський

Крим. – А. Кримський

Морг. – В. Моргунюк

Неч.-Лев. – І. Нечуй-Левицький

Сос. – В. Сосюра

Словники

ВТС – Великий тлумачний словник (Бусола)
РУС – Російсько-український словник (різні видання)
СУМ – Словник української мови в 11 томах
УРС – Українсько-російський словник
УСУМ – Універсальний словник української мови

Аналізовані джерела

ВР – Верховна Рада України (Матеріали з засідань)
Вітч. – журнал “Вітчизна”
ВОУ – журнал “Вища освіта України”
ВЗ – газета “Високий замок” (Львів)
ВК – газета “Вечірній Київ”
ГПУ – газета “Говорить і показує Україна”
ГУ – газета “Голос України” (газета Верховної Ради України)
День – газета “День”
ДТ – тижневик “Дзеркало тижня”
Освіта – газета “Освіта”
Р. – радіо
РГ – “Робітничка газета”
СВ – газета “Сільські вісті”
СТБ – телеканал СТБ
ТБ – телебачення
ТБ Укр. – телеканал “Україна”
Тоніс – канал “Тоніс”
УМ – газета “Україна молода”
УР-1 – перша програма Національного радіо
Урок укр. – журнал “Урок української”
УС – газета “Українське слово”
Хр. – газета “Хрещатик”
1+1 – телеканал “1+1”

Вступ

*Чудова мова на очах
перетворювалася на макаронічну суміш...*

Борис Антоненко-Давидович

О мово, ти іще жива. Тяжкі твої тортури

Ліна Костенко

І все ж:

*Лінгвоцидні часи виплекали у народному серці
народну українську мову. Страшний тиск породив
пречарівне дитя опору в абсолютно безумовному
існуванні. Поєднання **краси і сили мови** зумовило
феномен її непоборности.*

Ірина Фаріон

У період українізації 20-х років минулого століття нам ще від царської Росії дісталась тяжка ситуація на ниві української мови. Про це писали у своїх працях А. Кримський, Є. Тимченко, М. Грунський, Г. Голоскевич, О. Курило, М. Гладкий та інші тодішні видатні філологи. Картину понівеченої української мови змальовують, наприклад, співробітники Інституту української наукової мови АН України Олена Курило [15], Микола Гладкий [2, 3], а також В. Ганцов, О. Синявський, М. Сулима*. В їхніх

* У О. Синявського – праця “Норми укр. літ. мови”, 1931; в І. Огієнка – “Чистота і правильність укр. мови”; у С. Смеречинського – “Нариси з укр. синтакси”...

публікаціях, водночас, можна побачити й велику теоретичну й методичну роботу з піднесення культури рідної мови.

І тут методика філологів 20-х років є актуальною й для нас. Вони самовіддано працювали на ниві рідної мови, і ситуація явно поліпшувалася. Мова очищалася від намулів і наносів русифікації. В названих вище та інших виданнях зафіксовано стан української мови в 20-х роках ХХ ст., добре прозирається перспектива повернення українській мові її багатств, її народної культури, принципи роботи філологів (зокрема словників).

Насамперед треба було дати раду з непомірними запозиченнями і калькуванням з російської мови. Роботи М. Гладкого спиралися на вже солідні напрацювання Інституту наукової мови і насамперед на матеріали до нового правопису і російсько-українського словника за редакцією Агатангела Кримського і Сергія Єфремова. Основна тенденція в цій роботі – брати за взірець багату народну мову, наближати до неї всі стилі літературної мови і, зокрема, публіцистичний, літературний і науковий.

Уже тоді науковцям інституту, всім, хто переймався проблемами відновлення високої народної культури української мови, доводилось протистояти звинуваченням русифікаторів у “народництві, хуторянстві, примітивізмі, сюсюканні”. Потім це розквітло буйним отруйним цвітом у 1933-му і подальших роках, спрямованим проти української мови, і завершилося терором проти найактивнішої верстви української інтелігенції.

Тенденція лексичних запозичень і калькування давня, ще з дореволюційних часів. Її відзначав і дуже докладно ілюстрував Микола Гладкий (з його прикладів – *спутники, справки, підйом господарства, замисел, недохват* товарів, *прозорливий* тощо). Це він називав простими (прямими) запозиченнями або “безпосереднім впливом”. Тепер ми б до цього додали й іще більший масив росіянізмів.

А крім того, він же визначає “вплив посередній” – невдалі переклади російської лексики, тобто кальки. Про них піде мова нижче.

Є ще одне надважливе завдання, яке ставили перед собою філологи 20-х років, актуальність якого не зменшилась і сьогодні: М. Гладкий формулював його так: “дати семасіологію української мови /тепер переважно вживається термін семантика – П.К./, де б відтінити треба окремі близькі значінням слова, синоніми” [2, 16].

У нас і тепер іще в словниках поширеною є позначка “*те саме, що і...*” Те, та не те!. Дублетів у мові мало – синоніми мають вписуватися в контекст. А контекст – це і є нюанси в значенні.

І тут усі ці теоретичні і практичні роздуми над проблемами культури української мови, уся ця конкретна робота з очищення її від вульгаризацій і насамперед від русифікаційних наносів була брутально припинена в 1933 році. Процес був круто розвернутий на “наближення” до російської мови, насичення словників росіянізмами і російськими лексичними кальками, на інтенсивне вщеплення українській мові російських синтаксичних конструкцій, російської фразеології.

Після того погрому спочатку обережно, а потім усе ширшим фронтом естафету від ентузіастів українізації 20-х років перехопили і пронесли аж до наших днів українські інтелектуали Максим Рильський, Олексій Кундзіч, Борис Антоненко-Давидович, Григорій Кочур, Микола Лукаш, а далі – Анатолій Погрібний, Олександр Пономарів, Лариса Масенко, Святослав Караванський, Олександра Сербенська...

Маємо й ми сприймати це як єдиний історичний процес боротьби за ідентичність української мови, за її майбутнє.

Для філолога, редактора, журналіста важливо докладно структурувати той осоружний суржик. Така аналітичність підказує шляхи подолання цієї мовної хвороби. Це як навід на способи боротьби з нею. Завважимо, що йдеться не про суржик прийшлого в радянський період у міста сільського населення, а про, можна сказати, *вторинний суржик*, той що проник в усне і писемне мовлення фахівців – насамперед у ЗМІ, школу та в мову політиків і чиновників, навіть письменників. Їх можна було б назвати “автоматниками”: думають російською – і тут же вистрілюють автоматними чергами російський текст з українськими суфіксами,

префіксами і закінченнями. Анатолій Ткаченко (д-р філол. н.) називає їх “механічними калькуляторами”, коли мовець перекладає себе ж “синтаксичними та лексичними кальками”. Все це є психологічна залежність від російської мови, яку суржиконосні люди беруть собі за взірець. Тут і процвітає внутрішня установка на перекладання.

Аналізуючи невдалі перекладацькі вправи деяких наших письменників з російської, М. Т. Рильський назвав їх “*шкільно-газетно-російська мова*” (22, 203) – можливо, так само можна сказати й про оту “мову” наших “автоматників” – “шкільно-газетно-українська мова”, тобто якраз той *вторинний суржик*. Олексій Кундзіч називав таких мовців “копіювальниками”. Одеські автори В. та Г. Островські називають цей продукт “самоперекладацькою мовою”, “коли складають фрази по-російському, а потім якось – стук-грюк, аби з рук – перекомпонують їх на українські. Звідси й витворилася специфічна мова засобів масової інформації, яку маємо сьогодні, – ні тобі російська, ані українська, недолуга за синтаксисом і страшенно обмежена за словником, заштампована й заформалізована до неприродності і від народної – за тисячу миль” (20, 18).

Один з авторів журналу “Дивослово” Василь Задорожний [Дивослово. – 2005. – № 6. – С. 51] дуже слушно пише: “Поки ми будемо “боротися” з конкретними випадками порушення норм української літературної мови, не знаючи причини виникнення таких явищ, цій “боротьбі” не буде кінця-краю. Коли розкриємо механізм породження помилок і зламаємо копіїстичний стереотип щодо української мови, тоді боротьба за чистоту й правильність мовлення стане справою кожної людини, яка сприймає його як складник власної культури”.

“Калька не тим страшна, що вона дослівна, а тим, що вона суконна, бо калька – це не є думка, висловлена словами, – це слова, які мають скласти думку. Іноді вони складають думку, іноді не складають, а найчастіше складають думку *не зовсім ту* або *й зовсім не ту, що в оригіналі*. Калька неодмінно призводить до *неточності* художнього слова – тим вона й суконна”
(Перекладацька мисль і перекладацький недомисел. – 14, 90)

Олексій Кундзіч

Отже –

Структура вторинного суржикю

1. Лексика

1.1. Росіянізми (живцем узяті російські слова)

1.2. Кальки лексичні

- Кальки з поморфемним перекладом слів
- Зміщення семантики
- “Неочевидні” (“приховані”, контекстні) кальки
- За калькою – втрачений синонімічний ряд
- Вигадані слова-покручі
- Канцеляритна калькована лексика
- Субстантиви прикметникової форми

1.3. Міжмовні омоніми і нерозрізнена паронімія (“Хибні / фальшиві друзі перекладача”). Неконтекстні синоніми

1.4. “Реверс” (втрати в ході антисуржикової роботи)

– “Мода” на призабуті слова і мовні конструкції (зі змістовими зміщеннями)

– Боязнь русизму

2. **Морфологія** (Інтерферовані з російської і спотворені морфологічні форми – відмінювання, ступенювання, визначення роду, числа іменників тощо)

2.1. Нав'язні (ненормативні, інтерферовані з російської) відмінкові форми

2.2. Спотворене ступенювання

2.3. Відмінності в роді, числі іменників

2.4. Забуті процесові поняття

2.5. Фіктивні форми активного дієприкметника

2.6. Інші форми суфіксальної та префіксальної інтерференції

3. Фразеологія

3.1. Кальковані сталі словосполуки

3.2. Кальковані фразеологічні звороти часу

3.3. Калькований канцелярит у фразеології

3.4. Кальковані і спотворені прислів'я і приказки, крилаті вислови літературного походження

3.5. Призабуті українські живомовні конструкції, звороти та еквіваленти слова

4. Синтаксис (Синтаксичні конструкції за російським зразком)

4.1. Відмінності в керуванні

4.2. Розщеплені присудки

4.3. Російська іменниковість – українська дієслівність. Пасивні конструкції, зокрема зі зворотним дієсловом

4.4. Кальковані сталі словосполуки з прийменниками

4.5. Фразеологічні “асоціації” з тим або тим ключовим словом

Бачимо, що це своєрідний стислий структурний аналіз суржику. Якщо його заповнити ілюстративним матеріалом, то практично це буде типологічна таблиця суржикізмів (або суржикових помилок). Вона вкаже на помилконебезпечні місця в редагованих текстах, а її окремі найяскравіші, часом парадоксальні елементи будуть своєрідними мнемонічними, опорними знаками. Цю ідею автор втілює ще в одному посібнику – *див. дж. 13*.

Тому такий аналіз має істотно підвищити компетентність майбутнього редактора, вчителя в його тяжкій, можна сказати,

санітарній роботі у боротьбі з цим явищем, у забезпеченні високої культури мовлення в суспільстві, і насамперед у його молодих поколіннях.

Отже, перейдемо до аналізу основних типів суржикових спотворень мови. Підхід тут такий. Приклади взято із зібраного автором масиву девіацій (помилки) сучасного писемного дискурсу приблизно в 10–12 тис. фрагментів – із ЗМІ, усного політичного дискурсу, наукових публікацій. З них майже дві третини – це русизми, кальки та інші помилки, спричинені впливом російської. Ті помилки, які повторюються часом сотнями разів. Серед газет, які відзначаються високим рівнем культури мови – “Сільські вісті”, “Дзеркало тижня”, за останні роки значно підвищилися мовно-стилістичні якості газет “День”, “Україна молода”. Нижчий рівень – на більшості каналів ТБ, у газетах “Вечірній Київ”, “Хрещатик”, “Газеті по-українськи”, не кажучи вже про місцеві видання.

Принцип добору – рейтингове вживання: 10 найпоширеніших похибок у кожному розділі – за тим масивом у 10–12 тис. фрагментів.

“Вузлики на пам'ять”

*“Найкоротший вислів думки найвлучніший, до цього прагне мова”

*“До всякої норми ніколи не шкодить підходити з певною дозою критичності. Бо, крім норм, існує ще здоровий глузд і мовний смак. Мудрому редакторові доводиться мирити ці три, далеко не однозначні суб'єкти”.

(Святослав Караванський)

1. ЛЕКСИКА

1.1. Росіянізми (живцем узяті російські слова)

Це російські слова, яким в українській мові є нічим не гірші, повноцінні відповідники або й цілі синонімічні ряди і тому немає ніяких підстав для запозичень.

“Рейтинг” росіянізмів (у масиві в 10–12 тисяч фрагментів за 2004–2012 роки у суспільно-політичному дискурсі – преса, ТБ і Р, ВР, масові державні заходи, наукові публікації):

- 1) *поступати*
- 2) *затребуваний*
- 3) *являтися*
- 4) *переписка*
- 5) *заставляти*
- 6) *доля, дольовий*
- 7) *заказ, заказний*
- 8) *заключатися (заключення, заключити)*
- 9) *наступати*
- 10) *неприглядний*

Прокоментуємо докладніше з редакторського погляду ці запозичення з російської мови. Це варто зробити для того, щоб зрозуміти, яку руйнівну дію вони справляють в українській мові.

– (1) *поступати*. Очевидно, це “чемпіон” серед русизмів, яким користуються наші мовці на всіх рівнях. Досить сказати, що цим словом послуговувалися практично всі голови Верховної Ради (навіть О. Мороз, який володіє українською мовою майже бездоганно), цю помилку ми чуємо практично на кожному засіданні Верховної Ради: “Треба *поступати по* закону (ВР, В. Литвин, 23.12.2008) – *тр. діяти, чинити за* законом *або згідно з* законом; “Може, зробимо так, як ми раніше *поступали*?” (А. Яценюк, січень 2008) – “може *вчинимо* так, як робили раніше”. Особливо часто вживає це слово А. Мартинюк: *поступив* непорядно – *учинив* (повівся) непорядно, треба *поступати по* закону – *діяти, чинити* за законом (згідно з законом). Цю ж ваду ми могли спостерегти в мові колишнього Президента В. Ющенка: “Ми повинні *поступати* чесно, відповідально” (Прес-конф. 23.12.2008 у відкритому ефірі) – *маємо чинити* чесно, відповідально. Русизмом є це слово і в такому прикладі: “Недобре *поступили* з головою Центрвиборчкому” – *вчинили, обійшлися, повелися*. Те ж саме бачимо і в ЗМІ: “так само *поступив* і батько” (з рук. до Вітч.) – *зробив*.

Часто цим же русизмом послуговуються там, де доречним було б слово *надходити*: “Зауваження *поступили* з запізненням”; “*поступають* гроші до банку”; “продукція *поступала* з перебоями”, “оголошу запити, які *поступили* на цей час”; “*поступили* замовлення на путівки” – тут скрізь *надійшли, надходила, надійшла*. (майже всі наведені вище приклади – ВР). Так само і в газеті “День”: “Жодних вагомих аргументів щодо спростування цього загальноприйнятого в науковому світі положення /йдеться про нац. ідею українців/ *не поступало*” (День, 21.09.2011) – *не надходило*. Є й інші варіанти: “*поступив* до університету” замість *вступив*; “Ще кілька шахтарів *поступили* до опікового центру” – ще кількох... *доставили*, ще кілька *потрапили*...; “*поступати* у власність” – тут *переходити* у власність.

Це наочний приклад того, як збіднюють українську мову русизми: один із них, як бачимо, “зжував” близько десятка

точніших, контекстніших *українських* слів! Слід зазначити, що в українській художній літературі радянських часів це слово в знач. “чинити”, “надходити” *тощо* знайти можна; в СУМі ці приклади подано зі стилістичним обмеженням *розм., заст., рідко*. Нинішня літературна практика вже майже не фіксує подібних випадків. Вони лишилися в історії мови і літератури.

У складі сталих словосполук:

– *поступати несправедливо* – кривити (покривити) душею; чинити, робити не по правді з ким – кривдити, скривдити кого.

– (2) *затребуваний* (і кальковані варіанти цього слова: *запитаний, запотребований, затребований, востребований, витребований*, – ціле гніздо словесного сміття). “Продукт досить *затребуваний* на ринку...” (ГУ, 21.05.2004) – редагується просто: має великий попит... Так само й “Ми продаємо колекційні вина й у Києві – на Подолі, і бачимо, що вони вже *затребувані*” (День, 17.10.2003) – що на них є попит. “Рейдерство стало *затребуваним* для популярної літератури й кіно, як ‘рекети’ і ‘бандитизм’ у 1990 роки” (Масмедійне мовознавство для себе і нас” // Урок укр., № 7–8 – 2007, с. 2) – на рейдерство мав би бути такий же попит у л-рі й кіно, як...

Але цей варіант з “попитом” не завжди нас виручить. Особливо у фрагментах з іменниковою формою – *затребуваність* (з усім її синонімічним рядом калькованих покручів: *запитаність, затребованість, витребованість*, навіть *востребованість* у деяких авторів, та й у О. Забужко */не/запотребованість* – не дуже добрий варіант – через два префікси і основу від “требувати”). Ось як уникає цих покручів відомий публіцист Сергій Рахманін (ст. в ДТ, 28.05.2005): “Але їх /нин. “опозиціонерів”/ просто не потребують”. Це саме там, де наші автори найчастіше пишуть про їх “*незатребуваність*”. Тобто редактор шукає можливі живомовні варіанти за контекстом. “Багато архівних матеріалів досі залишаються *незапитаними*, ще чекають на своїх дослідників” (День, 22.10.2004) – залишаються поза увагою дослідників. Або: “Суспільна *затребуваність* особистісної самореалізації” (з рук. до ВОР № 1 – 2004) – суспільна потреба в самореалізованій

особистості (або суспільний запит на самореалізовану особистість). “Сподіваюся, така публікація буде затребувана газетою” (*День, 21.09.2011*) – зацікавить газету. Можливий і описовий варіант: “Комунізм із його містичним культом кривавого насильства, голодом і диктатурою так чи інакше був затребуваний історією” (*Олег Покальчук. Україна як забобон Європи // ДТ, 11.07.2009*) – посів місце в історії.

Є дуже важливий варіант віддачі цього поняття живою українською мовою у Лесі Українки: ”... Я тут назнав співця / справдешнього. Не дуже він славутній, / та се вже грекам сором, не співцеві./ Я покажу Корінфові, що треба / римлянина для цінування хисту, / інакше хист лишиться неужитком” (“*Оргія*” // *Вибр. тв. в 4-х т., т. 3, 1982. – С. 408*). Отже, речення “Однією з проблем у контексті приєднання до Болонського процесу є недостатнє визнання рівня “бакалавр” як кваліфікаційного рівня, його незатребуваність вітчизняною економікою” (*з рук. до ВОР № 2 – 2005*) можна відредагувати: ”..недостатнє визнання в суспільстві ступеня “бакалавр” як кваліфікаційного рівня, який в українській економіці залишається в неужитку”. Але можна й простіше: “...недостатнє визнання в нашому суспільстві й економіці ступеня “бакалавр” як кваліфікаційного рівня”.

Не мають проблем із цим словом відомі наші письменники. У Бориса Олійника: “І ця робота стане до потреби, / Коли затямить зряче і сліпе, /Що перше, як шукати правду в небі, / Знайдіть спочатку на землі себе!” (*Б. Олійник. Зустріч з архистратигом. – День, 10.10.2003*). У Миколи Вінграновського: “У гомоні сует я не в потребі, У вересневім полі – ні душі” (*М. Вінграновський. Вибр. тв. в 3-х томах. Т. 1. – Терноп. : Богдан, 2004. – С. 120*). Навіть в “Українських сороміцьких піснях”: “Ой, летіла баба з неба / Бо там її не потреба” (*Бандурка. – К. : Дніпро, 2001. – С. 66. – Із записів М. В. Гоголя*).

Тоді “эти люди у нас не затребованы” можна було б перекласти так: “вони в нас не до потреби”, “нема на них потреби”, Крім того, “попит” – для товару, а на людей – може бути “запит”: “Нині у нас великий запит на людей таких-то”.

У СУМі є ще “*вотребуваний*” і “*вотребування*” – від “*вотребувати*”: одержати що-небудь на вимогу і запропонувати кому-небудь прийти або з’явитись, кудись викликати листом – це якраз накинуті українській мові російські кальки (від “требовать”) – тут є природніше зажадати, викликати.

Як бачимо, русизм “*затребуваний*” (і похідні від нього) є лише покручем. Головне ж, що масове його використання не стимулює мовців до пошуку природних варіантів лексики, до розвитку мови.

– (3) *являтися* “Переважна більшість учасників пікету є працівники фірми “Антарес”, директором якої *являється* Станіслав Гордієнко” (*Веч. Васильків, № 103, квітень 2008*). “Запропоновані нами дослідження *являються* важливими і актуальними” (*з рук. до ВОР № 1 – 2006*). “Громадські організації *являються* зв’язуючою (тут тр. сполучною) ланкою між мером Києва і громадськістю” (*Р. Ера, 23.11.2006*). “Утримувачем акцій *являється* “Укрсоцбанк” (*Валентина Семенюк // Тоніс, 28.09.2005*). В усіх наведених фрагментах потрібне дієслово-зв’язка “є” або її пунктуаційний заміник – тире: ”...директор якої – Станіслав Гордієнко” *і под.*

– (4) *переписка* – “Історія з морською *перепискою* дійшла аж до нашого часу” (*УР, 16.10.2010*) – з морським листуванням; “*переписка* з Секретаріатом Президента” (*Мороз О. О., ВР, 15.03.2007*); представники ЗМІ ведуть нудну *переписку* з працівниками прес-служби” (*СВ, 14.11.2006*); “Гортаю надані мені людьми папери, знайомлюся з *перепискою* скривджених селян із Гайворонською держадміністрацією...” (*СВ, 17.11.2006*); “*переписка* по Інтернету” (*УР-1, 14.12.2005*) – скрізь листування.

Але знов-таки можуть бути й інші – контекстні варіанти: “... стаття, що була фактично роздруківкою *смс-переписки*” (*День 15.08.2008*) – SMS-повідомлень.

– (5) *заставляти*: “Треба *заставити* (я не побоююсь цього слова) – *заставити* їх виконувати закони” (*ВР, нар. депутат, 12.03.2003*) – примусити. “Не *заставляй* мене під вітром голосить...” (*пісня Ганни Чубач; часто співає на УР Лариса Недін*). Автор пісні, очевидно, може обстоювати правомірність

вживання слова “заставляти” в цьому значенні, зіславшись на Б. Грінченка (у його словнику це 4-те знач.), а також на СУМ (3-тє знач.), в якому є посилання на Панаса Мирного (“Замість науки дяк *заставляв* Тараса носити воду, рубати дрова, топити піч”), Лесю Українку (“[Л у к а ш:] Чужу все до роботи *заставляти* не випадає... Наймички – не дочки”). Але вже в СУМі, хоч як широко в ньому подано русизми і кальки, до цього значення слова “заставляти” є стилістичне обмеження “розм.” – розмовне. Мова не стоїть на місці, зміни в ній часом якраз і пов’язані з розмежуванням (диференціацією) значень слів, уникненням омонімії. Коли є два значення якогось слова (як тут – “заставляти”), мовна практика викристалізовує для одного із омонімічних значень нове слово чи розрізняє синоніми – тут примушувати (змушувати). Уже й у 20-ті роки М. Гладкий вважав, що на той час значення цього слова в нашій мові диференціювались: заставляти кожуха – рос. “закладывать”, а діяти примушують або силують (2, 137). У нас же й досі деякі автори не хочуть розрізняти.

– (6) *доля, дольовий* “Доля країни в міжнародному поділі праці” – частка; “не без долі гумору” (СТБ, 24.02.2002) [не без *судьбы юмора?*] – не без гумору; *дольова* участь – пайова; “...щоб ми цю газотранспортну систему *внесли як долю* у консорціум” (Ю. Тимошенко, 7.02.2007). “Є невеличка *доля* розчарування” (“1+1”, 10.03.2007) – /ми/ трохи розчаровані, є легке розчарування чи ми сприйняли це повідомлення з легким розчаруванням; “Вони мають збільшити *долю* свого ринку” (П. Порошенко, ТБ “Україна”, 8.10.2008) – очев., “збільшити свою частку на ринку”.

– 7) *заказ, заказний* – замовлення, замовний, “Презентація книги (про Ю. Тимошенко) виявилася чиймось виконаним *заказом*” (ВК) – замовленням. “Ті дні були, як на *заказ*, такі щасливі” (УР, пісня “Вогонь жоржиновий”, звучить часто 2007–2012 рр.) – як на замовлення. “Ми щодня слухаємо повідомлення журналістів і трансльовані ними явно *заказні* віщування нібито політологів про те, що демократичної коаліції може не бути...” І нижче: “*заказні* нібито пророцтва” (Ольга Герасим’юк. Чому ЗМІ не розповіли, що

було у вівторок у Харкові // *День*, 26.10.2007) – замовні. Слід мати на увазі, що в українській мові є й заказ, але як заборона (*тут* – *міжмовний омонім*); від цього слова – й заказник (природний).

– 8) заключатися (*заклучення, заклучати*) За цими росіянізмами можна розрізнити кілька значень. 1 – 2. полягати або й пропуск дієслова-присудка: “Парадокс заклучається в тому, що ...” (*Р. Київ*, 31.07.2002) – парадокс у тому... або полягає в тому... “Я переконаний, що ключова концепція формування національної свідомості /.../ заклучається у нашій власній внутрішній волі (*“Віктор Ющенко. Інт. в СВ* 6.11.2007) – полягає. 3. завершення: “На заклучення скажу...” – на завершення, насамкінець “На заклучення мені б хотілося звернутися до заможних людей: підтримайте додаткове видання книги Алена Безансона “Лихо століття” (*Сверстюк Євген. Приязнь і правда // УМ*, 19.06.2008) – насамкінець (на завершення) хотілося б звернутися... 4. укладення, укладати: “Заклучення нового союзного договору” – укладення, “Компанія-виробник продукту заклучила контракт з дівчиною на неймовірну суму” (*Ірина Кононенко. Турнір чемпіонів. – День*, 12.10.2007) – уклала. 5. висновок: “заклучення експертизи” (з *повідомлення Генпрокуратури – 11.03.2003, на всіх каналах*) – висновок; “Прошу подати заклучення комітету” (*ВР, Волод. Литвин*, 21.02.2006) – висновок; *Згідно* заклучення МОЗ України... [ліки відповідають вимогам] (*1+1*, 30.03.2003) – згідно з висновком. У змісті книги: “Заклучення” (*В.Тарасун. Писемне мовлення: запобігання і корекція порушень. Н.-метод. пос. для загальних і спеціальних осв. закладів – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 151 с.*) – Висновок (можливий варіант – Прикінцеве слово). Це “Заклучення” можна кваліфікувати й як *вигадане слово – покруч*; слід також у заголовку усунути неправильне керування: запобігання порушенням і корекція їх). 6. міститися: Не заклучає в собі, а містить у собі (варіанти: обіймає собою, має в собі). 7. Ще один можливий контекстний варіант – **вивести, виснувати**.

– 9) *наступати*: “*Наступив* Великдень...” – настав; “Смерть *наступила* через одну-дві хвилини” – *тр.* настала, ще сталася за хвилину-другу. “Рано чи пізно *наступає* старіння” (*День*, 22.02.2002) – настає, надходить. Про час – настав, події – наспіли, розпочалися. *Наступила* темрява (з рук. до Вітч.) – залягла; залягла мовчанка (В. Козаченко); *образне* прийти: “для всього приходить свій час” (*Коцюб.*); тим часом *наступила* й сесія (ВР) – наспіла; *наступила* тиша в залі – постала, запала, запанувала. “Для самого ж Павла Петровича /Скоропадського/ *наступив* досить складний і відповідальний період життя”. (*Волод. Горак. Незвичайна жінка в долі незвичайної людини // День*. 21.03.2008) – настав.

– 10) *неприглядний*: “Жив відлюдником у неприглядному будиночку” (“1+1”, 19.09.2002) – непоказному; *неприглядні* епітети (УР, 29.03.2003) – непривабливі. “Люди наочно побачили всю *неприглядність* кухні та самих політиків” (*Олесь Доній: Суспільство має народити нову еліту. Інт. брав Ол-др Черевко – тут запитання кор-нта // СВ*, 12.08.2008) – неоковирність (убогість), (*жалкий – мізерний, жалюгідний*).

Росіянізмів трапляється дуже багато; ця рейтингова десятка – крапля в морі. Тож подамо ще невелику табличку вибраних русизмів із різних ЗМІ (без коментарів):

<i>бахвальство</i>	хвастощі, вихваляння
<i>благовидний</i>	зовнішньо пристойний
<i>везти (повезло)</i>	щастити, таланити, добре вестися, фортунити (<i>розм.</i>)
<i>взятка</i>	хабар
<i>виписка</i> (з протоколу)	витяг
<i>виразити</i> (подяку і под.)	висловити
<i>виручка</i>	виторг, уторгування
<i>вклад у що</i>	внесок
<i>впору</i>	саме час, якраз
<i>всеціло</i>	цілком, цілковито, з головою

<i>горделивий</i>	гордовитий, гордуватий, погордливий, у Караванського ще гордовливий і гордливий
<i>дебош, дебошир</i>	бешкет, бешкетник
<i>допросили</i>	допитали
<i>дружелюбно</i>	приятно
<i>займ</i>	позика
<i>заклад</i>	застава
<i>застінок</i>	катівня
<i>затравлений</i>	зацькований
<i>каракулі</i>	карлючки
<i>кладовка</i>	комірчина
<i>корзина</i>	кошик
<i>кормити</i>	годувати
<i>кормушка</i>	годівниця
<i>кристально (чистий)</i>	кришталево
<i>купля-продажа</i>	купівля-продаж
<i>льготи</i>	пільги
<i>наглядно</i>	наочно
<i>нагрузка</i>	навантаження
<i>накал</i>	напруга
<i>накладна плата</i>	післяплата
<i>нерозбериха</i>	плутанина, розгардіяш, каша
<i>нужди</i>	запити, потреби
<i>обездолений народ</i>	знедолений
<i>обслідування</i>	обстеження
<i>палатка (на ярмарку)</i>	намет, ятка
<i>перестань</i>	облиш
<i>петля: хоч у петлю лізь</i>	у зашморг
<i>погадай /мені, циганко – з пісні/</i>	поворожи
<i>подавлений настрій</i>	пригнічений
<i>попасти</i>	вцілити
<i>поприще</i>	нива, поле, арена, царина
<i>похудати</i>	схуднути, про обличчя – змарніти
<i>прививати</i>	прищеплювати
<i>приглянутися</i>	сподобатися, уподобатися, впасти в око (в очі)

<i>пристальна</i> (увага)	пильна, неослабна, зосереджена
<i>приступ</i> (хвороби)	напад
<i>приходиться</i>	доводиться
<i>пузир</i>	пухир або міхур
<i>ратувати за</i>	обстоювати <i>що</i>
<i>ротозій</i>	роззява
<i>скидки /сезонні цінові/</i>	<u>знижки</u>
<i>скритий</i>	прихований

Звідки вона взялася – ця навала росіянізмів?

Насаджувалася через словники. Напр., в УРС 1953 р. (ред. І. М. Кириченко; АН УРСР) можемо знайти цілі розсипи росіянізмів і кальок, подані як нібито українська лексика. Ось кілька десятків прикладів на літеру Б (на літеру А – більше іншомовних слів):

У словнику	Укр. слово	У словнику	Укр. слово
<i>балка</i>	яр	<i>баня*</i>	лазня
<i>барахло</i>	непотріб	<i>бариш</i>	зиск
<i>баришник</i>	перекупець		
<i>бариня</i>	пані	<i>бархат</i>	оксамит
<i>батрак</i>	наймит	<i>батьюшка</i>	тато
<i>бедро</i>	стегно	<i>безпутний</i>	непутящий
<i>безуспішний</i>	марний	<i>безшабашний</i>	одчайдушний
<i>бесідка</i>	альтанка	<i>бичева</i>	линва
<i>бич</i>	батіг	<i>біженець</i>	утікач
<i>бичувати</i>	батожити	<i>білобрисий</i>	білявий
<i>більмо</i>	полуда	<i>благоденство</i>	розкошування, гаразд
<i>благодушний</i>	добротливий	<i>благоліпний</i>	величний
<i>благомислячий</i>	добродумний	<i>благонамірений</i>	добродумний, добромисний
<i>благодієльний</i>	вихований	<i>благородний</i>	шляхетний

* Тут і далі міжмовні омоніми не беремо до уваги (“баня” як купол *i под.*); про це йтиме мова нижче.

<i>благоустроєний</i>	упорядкований	<i>блюдо</i>	полумисок, таріль
<i>болван</i>	бовдур	<i>босяк</i>	волоцюга
<i>бравий</i>	відважний	<i>брити</i>	голити
<i>бугор</i>	горб	<i>будоражити</i>	турбувати
<i>буйствувати</i>	бешкетувати	<i>буси</i>	намісто
<i>бурно</i>	бурхливо	<i>бушувати</i>	буяти

І все ж росіянізми менше шкодять нашій мові, ніж різноманітні, в'їдливі, руйнівні кальки. Вони зачіпають не лише лексичний склад мови, а й її морфологічну, синтаксичну, фразеологічну структуру. Їх можна класифікувати, що допоможе фахівцеві – редакторові, журналістові, педагогу-філологу – зрозуміти “механіку” цього небезпечного для мови явища, виробити способи протистояння йому.

Отже, **кальки**, і насамперед – кальки лексичні.

1.2. Кальки лексичні

М. Гладкий називав їх як *посередній вплив* російської мови на відміну від безпосереднього, тобто росіянізмів. “Виявляється, /цей посередній вплив/ у тому, – писав цей автор, – що наш газетний робітник, не знаючи як слід своєї української мови, намагається *перекладати* російські слова замість того, щоб знайти відповідне до даного розуміння українське слово, а часом і цілий вислів. Це все взірці поганого перекладання, де часто українським словам надається невластивого їм значення та зовсім іншого змісту, де знехтувано українське словотворення й понівечено народню мову” [2, 28].

М. Гладкий ілюструє свої висновки прикладами, які невитравні й понині:

– *будівництво* і там, де “постройка” (в *конкр. знач.*), і де “постройка” як процес, і там де “строительство” – замість (відповідно) будівля, будування, будівництво (архітектура, мистецтво будування /можна сказати наука про спорудження будов/);

– *зріст* там, де *тр. зростання*;

– *різні* непорозуміння – всякі; і т. п.

Тобто біда з калькуванням була й до 1933-го року. Однак цей автоматизм “перекладання”, який так проникливо підмітив М. Гладкий, був закріплений, зацементований новими “російсько-російськими” словниками (за висловом Агатангела Кримського). На кальках учили дітей у школі, кальки засвоювали студенти, до них привчали читачів газет...

Кальки з поморфемним перекладом слів

“Чемпіони” тут:

- 1) *слідуюче* (або *наступне*)
- 2) *відноситися* / *відношення*
- 3) *складати*
- 4) *співпадати*
- 5) *багаточисельний* (*малочисельний, чисельний*)
- 6) *відволікати*
- 7) *виглядати* (+*дивитися*)
- 8) *включати* / *виключати* (*включення* / *виключення*)
- 9) *лишати* (*лишитися*)
- 10) *зустрічатися*

– (1), *слідуючий* /-*че*, *послідуючий* чи *наступний* (*наступне*)

Наступне (від *рос. следующее*): “Таблиця [футбольна] *виглядає наступним чином*” (*Укр. сл., 26.09 – 2.10.2002*) – таблиця має такий

вигляд; “Я повинен *поступити наступним* чином” (*Голова ВР Арсеній Яценюк 31.07.2008*); маю діяти так (таким чином, у такий спосіб). “А далі в ефірі програма “*Корисні поради*”. Вони будуть *корисними* для хворих на діабет. Їм треба знати *наступне...*” (*УР, 25.01.2012*) – сьогодні ми подамо поради... (чи інформацію); будуть корисні; знати ось що.

Наступне те, що з’являється, настає, надходить слідом за попереднім, тому може бути й наступне, якщо було перше, друге, третє... Тоді – “наступним виступить...”; “наступні вибори відбудуться...” Якщо ж промовець каже “зупинюсь на *наступному*”, то це помилка – *тр.* зупинюсь ось на чому, скажу таке; якщо зауважить, що їхній комітет “подає *наступні* документи”, то це теж неправильно, *тр.* такі документи, ось такі, ось які (а не *наступні!*) документи.

Часом слово “наступне” є лиш даниною моді і в тексті воно просто зайве: “Промовець заявив *наступне*” (*1+1, журналістка Галина Павленок, 5.02.2007*) – промовець заявив; “Хочеться запитати *наступне*: чи ведете ви переговори з комуністами або “литвинівцями”?” (*Наталія Ромашова, День, 20.06.2008*) – хочеться запитати: чи ведете...

Ще кілька нестандартних варіантів синонімії цього слова: “Тоді Хома відходить під другий стіг (*Коцюб.*) – це не наступний і не інший, він – другий у ряду; “Ми молодієм з кожною весною, усе нові висоти ми берем” (*Сос.*) – це там, де у нас кажуть *наступні* висоти; “У найближчі два роки” (тобто теж там, де часто кажуть *наступні*).

А ось коли *тр.* вжити саме це слово (“наступний”), роблять іншу помилку: замість “наступним виступить” кажуть іноді “слідуючим виступить”; замість “це вже буде в наступному році” – “це буде в *майбутньому* році”. Наступний – це рік, що настає за нинішнім; майбутній – більш загальне, абстрактне поняття: “це справа майбутнього” – тут це слово на місці.

“Далі ця робота триватиме і в 2009 та *послідуючих* роках” (*В. Ющенко, 18.02.2008, в МВС*) – наступних (*калька-покруч*). Слово *слідуючий* помилково вживають у трьох значеннях: 1. **такий**:

“Комісія дійшла такого висновку” (не *слідуючого*); “Від імені фракції маю сказати таке” (не “сказати *слідуюче*”); “Податок справляється в такому порядку” (а не *в слідуючому*); 2. **наступний**: розглядається наступна, 23-тя поправка депутата Кириченка (не *слідуюча*); наступним виступить (не *слідуючим*); 3. **подальший**: подальші події довели правоту критиків Земельного кодексу (не *слідуючі*).

– (2) *відноситися (відношення)*

Відноситися... – навіть у тестах зовнішнього незалежного оцінювання в навчальному посібнику (Авраменко О. М., Коваленко Л. Т. *Укр. мова та л-ра : зб. тестових завдань. – К. : Грамота, 2008.*) серед інших калюк є й ця: *відноситися до чого* (с. 201); “Як завгодно можна до нього *відноситись...*” (*Підсумкова прес-конф. Президента В. Януковича, грудень 2011*) – в обох випадках – ставитися. Слово “відноситися” заміщує кілька правильних відповідників: 1. **ставитися**: “З неповагою *відносяться* до закону”; “Який матимемо потенціал, так і будуть *відноситися* до нас” – в обох випадках *тр. ставитися* у відповідній морфол. формі; 2. **стосуватися**: “Це *відноситься* й до вас – стосується вас; 3. **належати**: “*Відноситися* до римського періоду” – належати; 4. **припадати**: “Зародження електронної бібліотеки в сучасному її вигляді *відноситься до кінця* 80-х років...” (*Ст. до зб. н. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008*) – припадає на кінець 80-х років. Можливі й варіативні виправлення: “Це не *відноситься до теми*” – не стосується (до) теми, не належить до предмета розгляду. (*Всі наведені приклади – з засідань ВР*). “З повагою *відносяться до батьків*” (“*Освіта*”) – ставляться; або шанують, пошановують батьків; “*негативно /іноді навіть пишуть від’ємно/ відносяться до вимог влади* (*газ. “Печерськ”*) – нехтують вимоги.

А чи є в нашій мові літературне “відноситися”? Є, але в іншому значенні: перебувати в певній відповідності, співвідношенні з чим-н., *напр.*, між членами пропорції в *мат.*: А відноситься до В, як С до D.

Відношення у знач. ставлення (іменниковий варіант статті) “*Відношення людей до Верховної Ради*” (*ВР*); “Але в нас у країні до

всього таке недбале *відношення*, що через це гинуть діти” (*День*, 12.04.2002); “негативне *відношення* людей до ескалації конфлікту навколо Іраку” (*УР-1*, 16.02.2003) – в усіх випадках це звичайна російська калька, *тр. ставлення*. Не забувати й про живомовніший варіант того “недбалого ставлення” – недбальство (як і “*халатне відношення* до службових обов'язків” краще віддати сполукою службове недбальство). “*Відношення* офіційної Москви до Голодомору відображає корінний поворот від демократизму 90-х років до посилення авторитаризму, до спроби відродження імперії” (*Юрій Райхель, оглядач “Дня”, 11.07.2008*) – ставлення.

СУМ “відношення” у значенні “ставлення” дає як *заст.* (з посиланням на твори класичної художньої літератури), але нинішня практика відсунула це слово на периферію як ненормативне.

Ще одна стилістична невправність із цим словом: “Цей законопроект несправедливий *по відношенню* до селян” – несправедливий до селян або щодо селян. У *знач.* причетність *до чого-н.* правильним є саме відношення: “комітет не мав до цього ніякого відношення” (або стосунку, не був причетний). Тож коли заступник голови ВР (*А. Мартинюк, 2005*) питає депутата, яким є його *відношення* до обговорюваного законопроекту, то той міг би відповісти, що до підготовки документа він не має ніякого відношення, а хотів би висловити своє ставлення до нього – яскравий приклад контекстного вибору слова. Забувають і про синонім до цього слова: має дотичність (до справи тощо). І все ж тут нинішня мовна практика віддає перевагу конструкціям зі словосполукою стосуватися чого-н.: “Все це прямо стосується чого” (а не “має *відношення до чого*”).

Послугуються цим словом і тоді, коли хочуть виділити якийсь окремий аспект справи: “Які в нас можливості у *воєнному відношенні*?” (*З рук. до Вітч., № 5-6 – 2003*) – з воєнного погляду. Проте цим словом надуживають, що робить текст казенним; любляють, наприклад, вислів “в усіх *відношеннях*”, хоча є природніше для української “з усіх боків (зусебіч)”, “усіма сторонами”, “з усякого погляду”.

І ще одне *знач. ц.* слова – в діловій мові: “Направте відношення до Кабінету Міністрів”, але й тут усе ж краще *послугуватися* природнішим: (офіційний) лист, (офіційне) прохання, (кадрове) подання, звернення *тощо*.

– (3) *складати*

“Інформація *складає* комерційну таємницю” (від *рос.* составляет) – становить, а ще краще – просто: є таємницею; акциз *складає* 10 відсотків від вартості товару – становить. “Річний бюджет Обухова *складав* ... млн. гривень” (*Р. Київ*). /Куди він їх *складав*, замість того щоб витратити на корисні справи?/ – становив. Від цього слова текст, зазвичай, набуває стилістичного відтінку казенності. В українській мові, на відміну від російської, в подібних ситуаціях обходяться без цього слова; *послугуються* дієсловом-зв'язкою або живомовнішим синонімом. “Термін підготовки бакалавра і спеціаліста *складає* 3 роки” (*з рук. до ВОР*) – тут краще обійтись без *ц.* слова (“Термін підготовки бакалавра і спеціаліста – три роки”). “3 п'яти тисяч протестантів переважну більшість *складають* “червоні” (*“Укр. сл.”, 26.08.2002*) – переважна більшість – червоні. “Всі губернії перелічувати не будемо, подивимося лише, як *складалася* ‘історична ситуація’ на землях, що нині *складають* Донецьку й Луганську області” (*Михайло Бублик. Так склалося історично // УМ, 9.07.2008*) – входять до... “Нині вони *складають* кістяк колективу” (*УР*) – вони є кістяком чи вони утворили кістяк; “причини невдоволення в колективі *не складають* інтересу для керівника” – тут стилістично неточним буде й *не становлять*, вони його просто не цікавлять; “Так, дійсно, більшу половину літературного спадку Т. Г. Шевченка *складають* повісті і “Щоденник”, які написані російською мовою” (*О. Шматко. Перечитуючи Шевченка // День, 21.03.2008*) – справді; більше половини... – це повісті і “Щоденник”.

– (4) *співпадати*:

“Я завжди з повагою ставлюся до думок інших громадян, навіть якщо вони *не співпадають* з моєю” (*Анат. Штанько, День, 28.03.2008*) – не збігаються. “Інколи інтереси США і Росії

співпадали” (“1+1”, 18.02.2007) – збігалися. “От якщо ці три фактори *співпадуть*, то протести будуть” (*День*, 15–16.07.2011) – збіжаться. “Важливо, щоб наші дії в державі *співпали* з загальнолюдським ритмом прогресу” – тут можна: втрапили в ритм прогресу. “Педагогічні орієнтири сьогодення багато в чому *співпадають* з думками Василя Сухомлинського” (“*День*”, 11.01.2002) – теж збігаються чи *переносно* співзвучні; про геометр. фігури *ще* – приставати; про площини, точки на них – зливатися (*РУС з інформатики*, с. 243). “На себе Ткач /серійний убивця/ бере 64 епізоди. Однак беззаперечними є 40. У решті випадків *існують* ті чи інші *неспівпадіння* (*УМ*, 20.12.2007) – виявлені ті чи ті розбіжності.”

Один із гумористів обіграв семантику цього слова: “А співпадати – це що? Падати спільно?” Тобто цей утвір можна кваліфікувати як *слово-покруч*.

– (5) *багаточисельний* (*багато-* чи *малочисленний*, *чисельний* + *іменникова форма чисельність*)

Чисельний: “Найменш *чисельна* група – кримінальники. Їх тільки 17” (*Михайло Бублик. Так склалося історично // УМ*, 9.07.2008) – найменш численна. “За *чисельними* побажаннями клієнтів (*СТБ*, 16.01.2007, *рекл.*) – на численні побажання. “Його [Святополка Окаянного] військо було *ще чисельніше*” (*День*, 16.08.2002); – численніше або просто більше; *чисельний* склад підрозділу – кількісний; Микола Лукаш у *знач.* “велика кількість *чого-н.*” вживав доречну (для стилістичного посилення) тавтологію безліченна безліч: “Та й сам [Санчо] надалі будь обачен і не дуже розпускай язика, як зо мною говориш, бо скільки я не читав рицарських романів (а прочитав я їх безліченну безліч) ніде джура так із своїм паном не розпатякував, як оце ти...” (*Сервантес*, 115-116).

А “чисельний” може бути в *знач.* “кількісний” – чисельна або кількісна перевага (перевага в кількості або в числі); *чисельний* – ще той, що складається з чисел: “Запишіть прописом і в чисельному (а краще – в числовому) виразі”. Провідниця недільної туристичної передачі на УР Тетяна Кривенко розповіла про

“багаточисленну кількість торговців сувенірами /на курортах Єгипту/” (*Р. Ера, 20.05.2007*) – велику кількість.

Численний – який складається з великої кількості *кого-, чого-н.*: численна аудиторія, численні переклади, численні спостереження дослідників.

– *багаточисельний*: “Військо, обтяжене своїми багаточисельними печалями і турботами, сонливістю, роздратуванням, байдужістю, продовжувало путь” (*з рук. до Вітч. № 5-6 – 2003*) – численними.

– *багаточисленний*: “На багаточисленні прохання телеглядачів у програмі “Співає Вахтанг Кікабідзе” (*ТБ Табачук, 11-й канал, 17.11.2003*). “Доведеться розібратися і з іншими цінностями, котрі дарували Кучмі багаточисленні “прохачі преференцій” – в обох випадках численні.”

– *чисельність, багаточисельність*: за чисельністю присутніх – за кількістю. “Багаточисельність моральних приписів” (*з рук. до ВОРУ №1 –2004*) – велика кількість.

(6) – *відволікати*:

калька з *рос.* отвлекать. “Відволікати студентів від занять” – відривати; увагу – відвертати, відтягати (“Якби хоч жестом відвернув від дум важких увагу” – П. Дорошко). “Хочуть відволікти увагу громадськості від незграбно проведених виборів” (*Гол. пр. – № 8 за квітень 2002*) – відвернути увагу. Слово *відволікати* набуло значного поширення в мовленні й літературі (навіть художній) – це зафіксовано і в СУМі. Треба, однак, віддавати перевагу природнішим для української мови, наведеним вище зразкам, пам’ятаючи про сторіччями нав’язувану нам “тенденцію наближення до російської”. А тим часом загляньмо у *Сл. Гр.* Там є слово “відволікати”, але з яким тлумаченням? “Оттаскивать, оттащить, оттягивать, оттянуть”. *Ин.* значень немає. У *Крим.*: “Отвлекать кого-л. от работы – відвертати *кого* від роботи, заважати кому робити (в роботі); “отвлечь” от зла, от греха, от мысли – відвернути *кого* від зла, від гріха, відвернути *кого* від думки. У *Карав.* до “відривати від діла” є два *син.*: відвертати і відтягати, ніяких “відволікати”. “Танці, атракціони... Мені вдалося

буквально *відволікти* директора від гурту” (*УТ-1, 13.10.2001*) – якщо вже “буквально відволік”, то таки за руки або за ноги. (*Решта прикладів – зі стенограм ВР, газет “День”, МУ, ВК та ін. джерел*).

Ще приклади невдалого використання *ц.* слова і контекстних українських відповідників:

– “*Відволікати* бюджетні кошти” – використовувати кошти не за призначенням; відривати кошти від (з) бюджету; або підійти з іншого боку: залучати (витрачати) кошти на, для...

– *відволікати* від роботи – відривати і відвертати;

– “*відволікатися* від навчання” – відриватися, забути (на якийсь час) про навчальні клопоти; від теми – відходити, відхилятися, відриватися, абстрагуватися;

Карав. (9, 69): відвертатися, відвертати свою увагу, відпружуватися, розвіюватися; (*від теми*) відходити; не розмінюватися на мідяки /чого/, не розмінюватися на що.

– “Не хочу *відволікатися* на ці процедурні моменти” – не хочу відриватися (або відвертати свою і вашу увагу) від головного через ці процедурні моменти.

– “Сучасна молодь прагматично рухається в напрямку власної “вищої цінності” – особистого успіху, *не відволікаючись* на почуття та інші “несуттєві” речі” (*Ірина Загарницька. Виховний процес у вищ. н. закл.: проблема формування духовності студ. молоді // ВОР. – № 4. – 2005, додаток. – С. 148*) – не “розмінюючись” на... /Слід виправити й неточність в означенні найвищого ступеня прикметника: найвищої цінності/.

І зовсім уже покруч – *відволікальний* маневр: можна “маневр, який відвертає (увагу противника, охоронців)” або “щоб відвернути увагу противника, охоронців, вдалися до маневру”.

Роман Скрипін (*5-й канал ТБ*) веде розмову з двома народними депутатами, один українськомовний, другий – російськомовний (і тема – про мову). Після виступу одного й другого бере слово Скрипін; українцю каже: “Не “я рахую”, а “я вважаю”..., а росіянинові: “В рос. мові слід казати “українский”, а не “украинский”. Але *відволічемося* трохи від цієї теми...” (10.07.2005)

– після менторських повчань (хоч по суті – цілком слухних) – такий словесний крокодил! Можливі варіанти висловлення цієї думки: “Але облишмо поки що цю тему...; дамо поки що спокій цій темі”.

(7) *виглядати* (+*дивитися*) – залежно від контексту: мати вигляд (у *Крим.* тільки цей варіант), бачитися, здаватися, сприйматися, схоже на те, що...

“Так *виглядає* унікальний бронзовий храм /у В'єтнамі/” (*День, 2.02.2008*) – такий вигляд має. “На цьому тлі другорядним *виглядає* зближення всіх інших систем освіти з англо-американською” (*з рук. до ВОР № 1 – 2004*) – бачиться, уявляється, здається, видається (останнє – й у *Карав.*). “Перспективи української мови хоч і *виглядають* оптимістичніше порівняно з білоруською ситуацією, все ж лишаються також загроженими” (*Мовозн-во: Зб. н. ст. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 18*). Приклад, коли необов’язковим є варіант “мають вигляд”; тут краще: перспективи... здаються оптимістичнішими... “Майже аналогічна вимога виконавця обов’язків львівського мера *виглядає* навіть анекдотично” (*Час, 5-11.11.2005*) – сприймається навіть як анекдот.

“*Виглядає* так, що версія телебачення – це саме те, про що мріяли телередактори з глядачами у розпал політичного сезону” (*День, 26.07.2002, з інтерв’ю Ігоря Татарчука, провідника програми “медіа-клубу” СТБ*) – схоже на те, що... “*Виглядає* так, що Кучма має якісь обіцянки США” (*Ірина Погорєлова. “Грані-плюс”, 24.03.2003*) – здається, схоже на те (і, очев., має перед США якісь зобов’язання) або “надавав якихось обіцянок США”). Там же – “*виглядатиме* узурпатором” – стане схожим на узурпатора; сприйматимуть як узурпатора.

Борис Грінченко “виглядати” подає у двох значеннях: 1) *выглядывать, выгянуть, высматривать. Сонечко, сонечко, выгянь у віконечко. Ном. Не выгядай, не визирай, а дальше ховайся. Ном/ис/.* 2) *Только несов. в. Высматривать, глядеть, ожидая кого. Відкіля тебе виглядати, із якої сторононьки у гостину сподіватись? Мет/линський/. Потоптала черевички, на дорогу вибігаючи, виплакала карі очі, чумаченька виглядаючи.* Так

само “виглядіти” (очі; дітей), “виглядання”, “виглядатися”, “виглядки” і т. п.

– 8) *включати* – *виключати* (*включення* – *виключення*). Про електроприлади, радіосистеми тощо – вмикати (вимикати). В р/журн. “Слово” (6.05.2007) О. Пономарів – про газ рекомендує: не *відключати*, а від'єднувати, перекривати.

– *виключення в знач. виняток*: у порядку *виключення* (від рос. “в порядке исключения” – *ВР, День*) – як виняток; *виключення з правила* – виняток; усіх *без виключення наук* (від рос. без исключения – *з рук. до ВОУ*) – без винятку; в УРС “*виключення*” – тільки в *знач. виключення* зі складу, тож виключення з інституту, з партії, зі списків, з тексту документа *тощо*. Колишній Голова ВР Арсеній Яценюк (**31.07.2008**): “Ставлю на голосування проект закону за *виключенням* двох поправок” – за винятком.

– *виключний* і *винятковий* – пароніми, які наші мовники часто не розрізняють; і тут теж вплив російської (“исключительный” там і як виключний), тобто який поширюється тільки *на кого-, що-небудь*, єдиний, як кажуть нині – ексклюзивний; і як винятковий, тобто надзвичайний; так само й з прислівниками: “*виключно*” – це лише, тільки, а “*винятково*” – дуже, особливо, надзвичайно.

В О. Курило: “Чисто літературне /це “*літературне*” в неї *майже завжди протиставне живому, розмовному, живомовному* – П.К./ слово *виключно* часто б можна обминути словами *самій, чисто, геть*, або ще сильніше *геть чисто*. Замість – “Тут бувають місцевості з *виключно* малоземельними дворами” – краще з *самими* малоземельними дворами. Зворотами *геть, чисто, геть чисто* можна замінити й інші невластиві укр. мові звороти. Напр.: Засіяти всі поля *без остачі* – можна замінити на – Засіяти всі чисто поля – або Засіяти геть усі поля...” (**15, 199**).

9) *лишати, лишатися* “*Лишати* права голосу” – позбавляти; “*Ми лишили* молодь права на безплатну освіту” (*ВР*) – теж позбавили.

лишатися в знач. позбуватися (від рос. лишаться). “Зима *лишилась* чарівного сну і запалила горобину...” – співають уже

багато й багато років Інесса Братушик і Орест Хома на УР, УТ, у концертних залах, невтомно поширюючи серед юного народу безграмотність; а нормальні варіанти – зима позбулась чарівного сну... або прокинулась від сну. Так само “лишився роботи” – залишився без роботи, втратив роботу. “Лишити людину життя – найтяжчий злочин” (УР, січень 2003) – позбавити життя, відняти у людини життя.

10) зустрічатися “Зустрічаються помилки” – трапляються, бувають, маємо, подибуємо (виявляємо) помилки. “Зустрічаються виникнення інсультів і в молодшому віці” (Р. Ера, 21.03.2007) – трапляються інсульті. (Випадково) здибати (ся), здибати (-ся), подибати (-ся), надибати, спіткати (-ся). Рос. “встречать с хлебом-солью” – вітати хлібом-сіллю.

У “чергу за рейтингом” стоять:

Калька	Український відповідник
<i>виздоровлення</i> (від рос. выздоровление)	<u>видужання</u>
<i>виражати</i> (подяку, співчуття)	<u>висловлювати</u>
<i>відкривати, закривати</i> (про вікна, двері)	<u>відчиняти, зачиняти</u>
<i>відтік</i> (кадрів, капіталів)	<u>відплив</u> (втрата)
<i>зрідні</i> (від рос. сродни)	<u>бути родичами, доводитися родичем, бути ріднею, родичі, рідня</u>
<i>інші</i>	<i>всі інші</i> – <u>решта</u> . У Л. Костенко: “Я граю вам, а не тій <u>решті</u> [гендлярам, обивателям]” (“ <i>Над берегами вічної ріки</i> ”, с. 43).
<i>листати</i> (книжку)	<u>гортати</u>
<i>наявність</i> (касова) від рос. наличность	<u>готівка</u>
<i>недопустимий</i>	<u>неприпустимий</u>
<i>неуникний</i>	<u>неминучий</u>

<i>облюбували</i> /гарну галявину/	<u>нагледіли</u> , можна ще <u>сподобали</u>
<i>обмовився</i>	<u>прохопився</u>
<i>обставляти</i> /меблями житло/	(краще) <u>умебльовувати</u>
<i>підписка</i> /на газету/	<u>передплата</u>
<i>подорослішати</i> (хай вона подорослішає)	<u>підрости</u> (хай вона підросте)
<i>потрапляти</i> /м'ячем у ворота/	<u>влучати</u> , <u>поціляти</u>
<i>прикидатися</i>	<u>удавати</u>
<i>пробувати</i> (страву)	<u>куштувати</u>
<i>простуда</i>	<u>застуда</u>
<i>протікання</i> /процесу/	<u>перебіг</u>
<i>розбивати</i> /палатку/	<u>ставити</u> , <u>напинати</u> намети
<i>розводити</i> /багаття/	<u>розпалювати</u>
<i>розводиться</i> /подружжя/	<u>розлучається</u>
<i>розгорілися</i> /пристрасті/	<u>розпалилися</u>

Наші автори, як бачимо, послуговуються бездумними прямолінійними кальками. Редактор же за тими сірими й убогими перебивками має бачити своє рідне слово, орієнтуватися в складному лабіринті його значень і стилістичних відтінків.

Зміщення семантики

Йдеться про випадки, коли скальковане слово має інше значення або інший стилістичний відтінок /неконтекстні синоніми, семантичне зміщення/. Деякі дослідники називають ці невдалі новотвори ***семантичними кальками*** або ***семантичною модифікацією***. Йдеться про випадки, коли слово втрачає своє звичне значення і набуває властивостей, які нормативно йому не притаманні, коли використовують слово, близьке до висловлюваного поняття, але неточне за змістом чи нехарактерне

для сполучення з іншими словами у певному контексті. Часом модифіковане (змінене, мутантне) слово зовсім не близьке до поняття, яке хотів висловити автор, мимовільно виходить якесь інше поняття.

Як пише Ірина Фаріон, у контексті лексичної норми інтерференція породжує *семантичні кальки*, себто перенесення чужомовного значення в українську фонетичну оболонку. Благодатним ґрунтом для *семантичних кальок* є багатозначність слова, і тим більше тоді, коли системи значень слів (або семантичних полів) в інтерферованих мовах не збігаються. (див. 25, 139–141).

Ось десятка зміщених у значенні (семантиці) слів:

1) *безкорісний* (*вузькокорісний, корісний, корість*)

2) *сумісний*

3) *наказувати*

4) *відвідати*

5) *настоювати*

6) *бідолашний*

7) *коливання*

8) *приємні, неприємний*

9) *спокушений*

10) *наносити*

– (1) *безкорісний* (*безкорісно*), *вузькокорісний*. *Безкорісна* любов (*УМ*) – за *конт.* безкоріслива, некоріслива; *безкорісний* труд (*БК*) – некорісливий. А *безкорісна* любов означає *некорісна*, яка нікому не дає *корісті*; *рос.* бесполезная; і труд, виходить, без *корісті*, тобто *марний*. “Усі ЗМІ /радянські/ одностайно моделювали позитивний образ влади, яка служить народові зовсім *безкорісно*” (*Євген Сверстюк. Підступна хода сталінізму // День, 14.12.2010*) – безкорісливо. Так само “в *корісних* цілях” (*Л. Кучма, 2006*); у *вузькокорісних* цілях – *тр.* корісливих, вузькокорісливих або з метою наживи, з корістолюбною метою. ”...Підкреслена увага до життєвої позиції художника, до його взаємин з товаришами – братерських, *безкорісних*, лицарських” (*Олена*

Жорнова // Актуальні проблеми гуманіт. освіти: Зб. н. пр. – Кременець, 2006, с. 326) – некорисливих. “Ми ж не безкорисно даємо їм /університетові культури/ викладачів...” (День, 14.05.2004) – не за так. “Безкорисність політика” – неточний заголовок до ст. К. Гудзик про Цицерона (День, 2.04.2004) – некорисливість /перекладач чи літредактор так віддав заголовок “Бескорыстность политика” з рос. дубляжу/. (У Крим. ще – безкористовно, безкористовний)

– *корисний, користь* “Дехто вважає, що ними рухають корисні інтереси” (УР-1, 19.07.2002) – “... що вони керуються корисливими інтересами”; “у корисних цілях” – тут корисливих (рос. вийшло б “в полезных целях”). А корисний – той, що дає добрі наслідки. Зі спотвореним іменником *користь* відбуваються такі ж метаморфози, як і з *прикм. “корисний”*. “Белінський, майже не приховуючи, адресував Гоголю докори в *користі*” (“День”, 22.02.2002) – в корисливості чи користолюбстві.

– (2) – *сумісний*: про сумісну діяльність підприємств (*Хр., серпень 2–7*) – спільну діяльність. “Проведене сумісне засідання керівних органів парламенту і уряду” (ВР) – спільне засідання; сумісне проживання з батьками (ГПУ, жовтень 2008) – спільне проживання. Якого семантичного зміщення зазнало це слово, нам допоможе з'ясувати російська мова: спільний у ній – це “совместный”, а сумісний – “совместимый”. Отже, автори правила своїм читачам про “совместимое заседание”, “совместимую деятельность” і под. (тут невідчуття й російських, і українських слів-паронімів). А сумісний може бути в ін. значеннях: біологічно сумісний; психологічно сумісні характери (напр., у космонавтів, де ведеться спеціальний відбір з урахуванням цього показника); те ж з ім. сумісність: сумісність тканин /у медицині/; сумісність крові; сумісність понять; сумісність геометричних фігур.

–(3) *наказувати*: “Як ви відноситеся до того, щоб *наказати* тих, хто розтринькав Резервний фонд?” (ВР) – покарати; звісно ж, слід виправити ще одну помилку: *відноситеся* на ставитеся. “З району йшли-летіли суворі накази-телефонограми: ловити збирачів

колосків і суворо їх *наказувати*, аж до передачі злісних ослушників у карні органи!” (*Валентин Чемерис. Я – Чемерис... – з рук. до Вітч. № 1–2, 2007*) – карати; і тоді – до суду. В укр. мові є слово *наказувати* з ін. значенням: 'давати комусь наказ, розпорядження'.

– (4) *відвідати* “Відвідайте наші млинці” (*РІО, липень 2012*); “Відвідайте страви української кухні” (*реклама на УР, навів радіожурнал “Слово”, 11.07.2004*) – в обох випадках скуштуйте (під впливом *рос. отведайте*). “Всіх запрошуємо до столу *відвідати* наші млинці, варенички і смачного узвару” (*Луганська правда, 26.05.2008*) – скуштувати; наших млинців, вареничків. “Тут можна *відвідати* бізоняче м'ясо” (*ТБ “Київ”, 30.07.2007*) – скуштувати. “Не *відвідуйте* блідої поганки”; “Варто *відвідати* однієї блідої поганки, щоб отруїтися” (*Приклад – у р/журн. “Слово”, 14.09.2008*) – не куштуйте; варто покуштувати (скуштувати, навіть спробувати).

–(5) *настоювати* в знач. наполягати: “Я *настоюю* на своїй пропозиції” (*ВР – помилка звучить дуже часто*) – краще наполягаю, незважаючи на те, що в художньо-літературній класиці є й “наполягаю”, й “настоюю”, що ретельно відбито і в СУМі: сучасна мовна практика віддає перевагу першому слову. Крім того, як свідчать етимологічні словники (*див., напр., словник М. Фасмера*), до *рос.* це слово потрапило методом калькування з німецької і французької, а в *укр.* – вже через *рос.*; навіщо нам така віддалена калька, коли є своє, питомо *укр.* слово? Та й синонімічний ряд у нас не бідний: вимагати, напосідати(ся), обстоювати, домагатися, наполягати, стояти на своєму. “Настоювати” в *укр.* – давати чомусь постояти у рідині, щоб утворився настій.

– (6) *бідолашний* вигляд має команда “Інтер” (від *рос. “жалкий”*) – жалюгідний, убогий, непривабливий (у слова *бідолашний* – інший зміст: бідний, нещасний, безталанний). “Баварія” має *бідолашний характер* (*УТ-1, 8.03.2006*) – жалюгідний вигляд. *Бідолашний, просто бідолашний* вигляд сьогодні має “Борусія” (*СТБ, 18.03.2003*) – жалюгідний. /Все це з футбольних репортажів/. А там, де могло б бути вжито це слово,

послугуються іншим: “*Бідний* письменник їде до свого друга... (День, 16.12.2005, анонс кінопрограм на ТБ про американську кінокомедію “Муза”) – він тут, очев., якраз бідолашний, бо, за сюжетом, втратив талант.

– (7) *коливання*: “Без *коливань* побіг додому” (УР, 4.10.03) – без вагань, “Я не побачила *коливань* у Президента. Якщо фракції не домовляться, він розпустить парламент” (Ю. Тимошенко, 1.08.2006 – на кількох телеканалах) – вагань. Тут *рос.* омонім: колебания акустические, звуковые, маятника – коливання; якщо йдеться про відчуття невпевненості – то це вагання; колеблющийся курс валют – несталий; почва колеблется под ногами – ґрунт хитається під ногами. Це т. зв “розвилка” у значеннях *рос.* омоніма (на одне *рос.* слово – два або більше *укр.* відповідників).

– (8) *приємний* – *неприємний*: “приємні ціни, висока якість”; “по *приємно* низьким цінам” (рекл. на Р. Київ, жовтень, 2012 р. і протягом тижнів і місяців) – прийнятні, помірні; за прийнятними чи низькими цінами (помилка під впливом *рос.* приемлемые). “Проект закону *неприємний*, він суперечить нормам Конституції” (ВР, березень 2009) – неприйнятний. “Ви говорите речі, які просто *неприємні*” (5-й канал, 4.01.2005) – за контекстом ішлося про речі неприйнятні. Тут теж допомогла б російська: автори наведених фрагментів при буквальному перекладі на російську виявили б, що вони розказували нам про “приятные цены”, “неприятный проект закона” тощо.

– (9) – *спокушений*: “Той, хто звик бачити в Європі ворога України, хто *не спокушений* у тонкощах українських політичних інтриг, може й пристати до Кучминих інвектив на адресу Євросоюзу...” – від *рос.* “не искушен”; не втаємничений, не посвячений у секрети. “Її (“Нашої України”) сьогоднішні методи вербування союзників не мають скидатися на ловитву наївних і *неспокушених* у політичних битвах” (Обидва приклади належать одному автору – тоді публіцистові “Сільських вістей” Іванові Бокому – газета від 16.04 і 14.05. 2008 року). “Якби все це розповіла – то й мої *не спокушені* такими пристрастями батьки,

мабуть, сказали б, що для такої справи не конче потрібно було виділяти близько 1 млн доларів із державного бюджету!” (*БК, вересень 2007*) – не звиклі (не привчені, не навиклі) до таких пристрастей.

– (10) наносити у знач. завдавати: наносити збиток, удар, рану, шкоду, образу (*ВР, “День”, УТ-1, Р. Ера та ін.*) – завдавати збитку, удару...; “нанести їй шкоду” (*УР, 9.02.2003*) – завдати шкоди (*род. в. у керув. – як і з ін. словами: болю, удару, клопоту, поразки, страху тощо*), заподіяти шкоду, ... чинити щось – вчинити, *син.* – заподіяти. “Нанесені збитки та ім’я власника автомобіля з’ясовуються” (*Хр., 24.09.2002*) – завдані, заподіяні (і не з’ясовуються, а встановлюються); “Людина може нанести собі велику біду” – завдати собі великої біди (*УР-1, д-р мед. н. у просвітницькій передачі 14.03.2011*).

Караванський [9, 66-68] докладно простежує шляхи проникнення в українську мову калькованої ідіоми *наносити удар*, у якій слово “наносити” скрізь винищує наше живомовне “завдавати”. Наводить такі приклади: “Тепер мене покидаєш, серцю жалю завдаєш (*Сл. Б. Гр.*); “Щоб більше жаху їй завдатель” (*Л. Глібов*); “Не завдавай мені молодому смертельної муки” (*Нар. пісня*); “прости, коли завдаю клопоту...” (*Леся Українка*); “Він... завдає їй сорому перед людьми” (*Коцюб.*); “Не завдавай, чорнява, моєму серцю туги (*Нар. пісня*); “Загарбання узбережжя [турками] завдало удару торгівлі” (*Історія України*). *Караванський* критично розглядає ст. “наносити”, зокр. переклад російської ідіоми “наносить визит” як *наносити визит* (навіть без варіантів) у “РУС для ділових людей” О. Тараненка і В. Брицина (*К., 1992*). “Визит, – читаємо, – українці споконвіків **робили й роблять** і ніколи **не наносили і не наносять**” [9, 68].

Наносити в укр. мові вживається в ін. значеннях: 1) з наголосом на третьому складі – наносити можна хмизу для багаття (тобто велику кількість чогось); 2) а наносити (з наголосом на другому складі) – позначки на карті, шар фарби на поверхню. Вся плутанина виникла через омонімічність *рос.* слова “наносить”. Мовці, які

припускаються цих помилок, ніби окрадені у своїй рідній мові, погано її відчують.

До цього ж розділу (слів зі зміщенням семантики) можна віднести і так звані **нібисиноніми**, **квазісиноніми** (редактори кажуть – “двоюрідний брат синоніма”). Зазвичай з'являються під час швидкого автоматичного перекладу на українську в людей, які думають російською:

– *виявлятися* “На розгляд їхнього питання часу в депутатів знову *не виявилось*” (С. Гречанюк. **Інтернац-зм під “фанеру”** // **Урок укр.** – № 7–8. – 2007. – С. 13) – депутатам знову часу забракло чи вже не вистачило (від *рос.* не оказалось, нехватило)

– *відновлювати* “Крем *відновлює* контури обличчя” (3 *колекції “ляпів” у радіопередачі “Чорним по білому”* / Р. Ера, 09.06.2007) – тут увиразнює

– *допитливий* “Розлучаються молодята. З образою, розчаруванням, ревнощами. Йде *допитливий* розгляд у суді...” (*День. Анонси програм, 11.01.2008*) – ретельний (пильний). Очевидно, приблизне і неточне слово виникло, коли автор шукав відповідник до *рос.* тщательный (допитливо за ними спостерігали хіба що сусіди).

– *запеклий* “Згряя птеродактилів, швидких убивць з далекого минулого, вибралася на волю і нищить туристів, морських піхотинців... Тепер життя безневинних людей залежить від купки *запеклих* сміливців...” (*День, 21.12.2007, Анонс програм – до американського фільму “Птеродактиль”*) – відчайдушних (або відважних людей). Неточна віддача російського слова “отчаянных”. “Запеклий” – це впертий, непримиренний, жорстокий, затятий.

– *ілюструвати* “Ми *ілюструємо* нашу безпосередню інтеграцію до світу” (*Віктор Ющенко, 19.04.2007 – у синхрон. записі на кількох телеканалах і по Р.*) – демонструємо (свою вірність, відданість ідеям інтеграції чи прихильність до них)

– *огородити* їх сім'ї від терористів (*ТБ “Табачук”, 21.09.2002*) – від *рос.* “оградить” – захистити, уберегти; убезпечити їхні сім'ї

– *опинятися* “В Австрії в результаті шторму 30 тис. будинків *опинилися* без світла” (*Р. Ера, 30.12.2008*) – залишилися (знов під

впливом рос. “оказались”). “Опинятися” – потрапляти куди-н. раптово, несподівано або дуже швидко (*ВТС*)

– очікування “Сьогодні інфляційні очікування дуже потужні – це стосується й падіння курсу долара” – передбачення, прогнози; (у слові “очікування” є позитивна конотація, а хто ж може радіти інфляції?); невтішні (у слові “потужний” теж ледь вловний позитивний відтінок); й курсу долара; “падіння” – плеонастичне до “інфляційних”

– підмивало – муляло, кортіло

– підписка на нашу газету (“*День*”, 5.04.2002) – передплата. А підписка – це зобов'язання на папері

– поразка: на поразку стріляти Як це, здивовано запитує Петро Федотюк, стріляти так, щоб зазнати поразки? Можна б “на влучання” або, за Караванським, “на знищення” (з *рук. до Вітч., № 3–4, 2008*).

Дуже повчальною є метаморфоза зі словом *безталанний*, при калькуванні якого з російської сталося зміщення семантики”. Одеські дослідники В. та Г. Островські [20, 39-40] пишуть: “І в російській, і в українській мовах є однакове за звуковим складом і тотожне за змістом слово **талант**. Різниця між ними лише в тому, що російський “талант” може мати при собі суфікс **без-** (**бес-**), а український – ні. Якщо росіяни кажуть “*бесталанное произведение*” чи “*бесталанная актерская игра*”, то ми повинні писати: “неталановитий твір”, “нездарна акторська гра”.

Це тому, що в нашій мові, крім слова “талант” (синоніми – хист, обдарування), є ще й **талан** (синоніми – успіх, щастя, добра воля, фортуна + доля – П.К.). Саме воно і може мати префікс **без-**, що надає слову протилежного значення: безталанний (нещасливий, рос. *горемычный*), безталання (лиха доля, рос. *невезучесть*).

Треба сказати, що й тут наш головний перекладний словник /3-томний/ збиває самоперекладача з пантелику. Він вказує, що російському “бесталанний” відповідає українське “безталанний”. Це неправда! Це вже неприхований тиск “зближувача мов”. У Грінченка такого тлумачення нема. Там, навпаки, до *безталанний*

додано ще й фразеологічний зворот “латаний талан”, що може бути відповідником російському “горькая участь”.

До цього пояснення додамо, що й новий РУС (*4-томний – РУС–4, 2011. – Т. 1*) у статті **бесталанний**, поруч із слухним (*бездарный*) бездарний, нездарний, подає й як “лишений таланта” – *безталанний* (?). “Безталанний” – це нещасливий.

Дуже повчальний – “синтетичний” приклад Олексія Кундзіча.

Аналізуючи УРС (6-томний), Кундзіч наводить приклад – *ст. “Ворогування вражда”*. Там ілюстрація – переклад з Горького: “Будинок діда був наповнений туманом взаємного ворогування всіх з усіма”.

“Я думаю, – пише О. Кундзіч, – що Горький мав на увазі не *будинок*, а *дім* як житло родини, як саму родину. *Будинок діда* – це звучить занадто буквально, це – *здання деда*. Далі – *вражда* в Горького означає не процес, а стан, в якому перебувала родина, тобто *ворожнеча*, а не *ворогування*. Погано звучить по-українському і *будинок діда*. Ще можна було б тут вжити родовий, якби було “*будинок мого діда*”, а збіг таких двох іменників у фразах цього типу незвичний в українській мові. Не кажуть *госпо́да діда*, *робота батька* і т. ін., а кажуть *дідова госпо́да*, *батькова робота*” [14, 41].

Тут бачимо суржиковий гібрид: “*двоюрідні брати*” *слова*, “*нібисиноніми*”, *неконтекстні синоніми*, *неочевидні (неявні, “приховані”) кальки*;

За О. Кундзічем – це грубе перевищення коефіцієнта точності слова. Можна додати до цього визначення письменника (по суті, терміна) образне: це як збитий приціл у зброї або як розмита діафрагма у фотоапараті.

Неочевидні (“приховані”) кальки

Важливо зауважити, що внесені до словників після 1933 року росіянізми і кальки не доповнили словникову номенклатуру, а зайняли місця питомо українських слів. Вони були вилучені зі словників, репресовані (іноді кажуть “проскрибовані”) або відсунуті на треті-четверті місця як застаріла лексика. По суті, на них було накладено табу. Номенклатура словників, таким чином, різко скоротилася; а мова збідніла.

Із репресованої лексики (кілька прикладів, наведених Ю. Шевельовим [26], Л. Масенко [16] і С. Караванським [8, 9]):

Було вилучено	Було рекомендовано вживати
громада	<i>община</i>
джерело	<i>витік</i>
довкілля	<i>оточуюче середовище</i>
збірка	<i>зібрання</i>
коштом (держави)	<i>за рахунок (держави)</i>
красне письменство	<i>художня література</i>
книгарня	<i>книжковий магазин</i>
книгозбірня	<i>бібліотека</i>
людність	<i>населення</i>
накидати	<i>нав'язувати</i>
низка	<i>ряд</i>
осідок	<i>місце проживання</i>
попуск	<i>послаблення</i>
тло	<i>фон</i>
цегельня	<i>цегельний завод</i>
чужий	<i>іноземний</i>
шар	<i>пласт</i>

Часто слова з другої колонки тепер називають неочевидними кальками (С. Караванський).

Серед репресованих слів опинились також: *вислід* (= наслідок, результат, висновок), *всуціль*, *гарбати* (= грабувати), *гарувати* (= тяжко працювати, рос. “вкальвать”); *державець*, *загал*

(= широка громадськість), *достойник* (посадовець або людина військового чину), *засада* (= принцип), *перегони*, *попри*, *поступ*, *потяг* (= поїзд), *провідник* (= керівник), *часопис*, *хибити*, *чинник* (= фактор).

Вилучені були й паралельні, варіативні лексеми, часто дублети: *бік* – сторона, *валіза* – чемодан, *відсоток* – процент, *крамниця* – магазин, *летовище* – аеродром, *мапа* – карта, *мірило* – масштаб, *наклад* – тираж, *на кшталт* – на зразок, *парасолька* – зонтик, *світлина* – фотокартка, *філіжанка* – чашка, *цирульня* – перукарня... Тобто витруювалися суто українські слова і залишалися синонімічні варіанти, наближені до російської, в т. ч. й запозичені з інших мов, але закорінені в російській.

Тепер усіма цими переслідуваними протягом кількох десятиліть словами стали широко послуговуватися в пресі, літературі, усному мовленні. Все це добре – навіть і тоді, коли ці пари слів уживаються паралельно. В одних випадках це сприяє вибору варіантів зі стилістичною метою, в інших – іде конкуренція, яка відбере кращі слова. Фахівець (редактор, журналіст) має лише звертати увагу на випадки семантичних зміщень при актуалізації цієї лексики.

Отже, йдеться про випадки, коли слова утворені з українських складників, але за російською подобою або всі слова українські, однак словосполука утворена за російським зразком. Зазвичай в українській мові в таких випадках є призабутий свій, питомий синонім або ідіома.

Візьмемо для ілюстрації десять слів, які найчастіше трапляються в усному і писемному мовленні.

- 1) *відправлятися*
- 2) *минулорічний*
- 3) *настільки*
- 4) *неперехідний*
- 5) *непідробний (непідроблений)*

- 6) *поробити*
- 7) *отримувати*
- 8) *посвячений*
- 9) *безцінний*
- 10) *цілодобово*

– (1) *відправлятися* – вирушати “На континент англійці раніше *відправлялися* у шлях морем, а тепер поїздом через тунель” (*Тоніс, 20.03.2006*) – вирушали в подорож;

– (2) *минулорічний* – торішній, тогорішній; ще літошній (сніг), літошня (солома). Нинішні журналісти за тою калькою майже забули українські слова. “Минулорічний” є в УМ, у “Дні”, “Хрещатику”, ВК, на УР і ТБ. Читаємо у Грінченка: “Так рад, як торішньому снігові”. Навіть у СУМі – стилістичне обмеження *рідко*. М. Рильський: “Знов прибули до нашої шпаківні Її, мабуть, торішні хазяї”.

– (3) *настільки* (*наскільки*): “Мавпа *настільки* дурна, що не може здогадатися і втекти” (*3 рук. до Вітч. № 5-6 – 2003*) – така дурна, що не здогадається навіть утекти. “Але чи все *настільки* однозначно й бездоганно в цьому міркуванні?” (*з рук. до ВОРУ, № 3-4, 2003*) – так однозначно...; “[Після обов’язкових тренувань зі зброєю] лишалося тільки лізти у басейн із пахощами та довго відмокати – *настільки* грішне тіло промокало потом за кілька годин” (*3 рук. до Вітч. № 5-6 – 2003*) – отак. “*Наскільки* ефективні в Україні передвиборні блоки та до чого призводить акціонерний принцип, ми вже переконалися на прикладі БЮТ, НУНС...” (*Іван Капсамун. Позиція “змін”. Інт. з Андрієм Пишним, членом політради партії “Фронт змін”, 3.06.2011*) – як (якою мірою) ефективні.

– (4) *неперехідний* (від рос. *непреходящий*). Наші вчені автори в наукових статтях пишуть: “*Неперехідне* значення” (...) А грузин (і український письменник та публіцист) Рауль Чілачава каже: “З відстані часу стане очевиднішою значущість і непроминальність”

його (Бажана) творчої спадщини” (*Р. Чілачава. Високі уроки Миколи Бажана. – ЛУ, 14.10.2004*). Можна й непроминуций, неперебутній, нетлінний, вічний. Ще у *Крим.*: неминуций, непропащий, тривкий, непорушний.

– (5) *непідробний (непідроблений)*: “З’явилася людина, яка ... відчуває *непідроблену* цікавість до того, що відбувається” (*О. Калягін про Путіна, День, 18.06.2004*) – неудавану. Можна ще природну, ширу, справжню.

– (6) – *поробити*: “Та що *поробиш?*” (*Вітч., з рук. до № 5-6 – 2003*) – що вдієш.; так само й “*нічого не поробиш*” (рос. “ничего не поделаешь”) – нема ради, /нічого не попишеш – у Карав., а Голов. [38] дає й кальковане *нічого не поробиш*.

– (7) *отримувати (перен.)*: “– Вибачте, що сьогодні зірвалася. Нагрубіянила – ви, певно, образилися... – *Залиште, отримав* даремно. Просто день сьогодні такий” (*Вітч., з рук. до № 5-6 – 2003*) – облиште, перепало даремно... “У результаті ДТП 30-річний *керувальник отримав* смертельну травму” (*Дорога не прощає помилок // Газ. “ЛАД”, 17.08.2011*) – водій; ззнав травми. “Ці додаткові дисципліни дозволяють студентам *отримати* більш глибоку уяву про математичні методи розв’язку багатьох технічних задач” (*з рук. до ВОР № 1 – 2006*) – скласти собі глибші уявлення [зрозуміло, що виправляється й решта стилістичних похибок фрагмента тексту: *дозволяють* – дають можливість; *розв’язку* – розв’язання]. ВТС до “отримувати” дає просту ремарку: “*Те саме, що одержувати*” – інерція від 11-томного СУМ.

Розрізняє ці синоніми УСУМ: *Одержувати* в ньому подається у двох значеннях: '1) брати що-н. надіслане, замовлене, ставати власником чого-н., здобувати звання, становище, посаду /в ілюстр. – листа, посаду/' і '2) виробляти, вирощувати /високий урожай/'. *Отримувати* 'діставати щось як дарунок або замість чого-н.' Позначається й як *знач.* 'одержувати'. Тобто ці два синоніми накладаються частково.

Не слід забувати й про значний синонімічний ряд, який має це слово (“одержувати”): діставати, набувати, здобувати (здобуватися на що), зазнавати, відбирати, брати і мати що, приймати що, осягнути що, доступити і доскочити чого... (*див. Крим., Карав.*)

– (8) *посвячений, непосвячений*: “Втім, несподіваним крок [сумського] мера видався хіба що для *непосвячених*” (*День, 24.01.2003; йдеться про його відставку*) – для невтаємничених; “*Непосвяченому* важко збагнути, що ми тут не поділили, чому так вибухаємо емоціями” (*ВР*) – невтаємниченому, непоінформованому. “Навіть *непосвяченому* зрозуміло, що саме взуттєве об’єднання “Київ” у форматі підприємства нікому не потрібне...Інвесторам потрібна земля” (*Хр., липень 2005*) – невтаємниченому.

– (9) *безцінний* – неочевидна калька, оскільки це слово було заведено в усі рад. словники. В. І. Островський і Г. Ф. Островська [20, 38–39] так коментують цю лексему. “В книжці ‘Изучаем русский язык’, виданій під редакцією акад. В. Русанівського на стор. 82 читаємо: “У X ст. н.е. Київ був уже центром могутньої держави – Київської Русі. Від тих часів вціліли *безцінні* пам’ятки архітектури”. Проминемо недоладність чергування “часів вціліли”. Спинимось на слові з преф. *без-* – *безцінний*. Порівняймо, в якому значенні вживає його названа книжка і з яким знач. використовувала це слово наша класична л-ра. Нечуй-Левицький: “*Жито цього року вродилося геть безцінне – зморщене, запалене, дрібне*”; Панас Мирний: “*А шмаття, що припало Чіпці, все безцінним себе показало, навіть латане траплялося*”.

І далі аналізують лексикографічні джерела.

1. РУС АН УССР (К. : Наук. думка, 1958):

Бесценный 1. (*неоценимый*) неоцінений, неоцінний;
2) (*малоценный*) уст. безцінний; обл. безвартний.

Слово “безвартний” віднесено за позначку “обл.” (діалектне), а **безвартісний** пропущено взагалі. Хоч воно чи не найточніше передає поняття **малоценный**. Може, саме тому й пропущено..?

Звернімо увагу, росіяни перестали вживати слово **бесценный** у другому знач. (*малоценный*). Це їхнє діло. Але чому ж упорядники

названого словника і до *укр-го безцінний*, що є справжнім еквівалентом *малоценного*, додали позначку “уст.” (*устаревшее*)? Ясно, що тільки для “зближення мов”, бо це слово і в класичній л-рі, і в сучасному слововжитку має лише те значення, на яке вказує, – *безвартний*.

2. Словарь укр. мови під ред. Б. Грінченка (К., 1958):

Безцінний. Не имеющий никакой ценности.

Підтверджує це поняття й іменник **безцінь**: “*Овечата, корови, свині – все за безцінь пішло*”, читаємо в П. Мирного; “*Хоч продаси часом для потреби і останній хлібець, то за безцінь*”, скаржиться герой Г. Квітки-Основ'яненка.

Отже, автори посібника “Изучаем русский язык” мали б написати *неоціненні* або *неоцінні пам'ятки*, а не віднести пам'ятки архітектури Києва до речей, що їх Б. Грінченко характеризує: *не имеющий никакой ценности*.

– (10) – *цілодобово* (навіть не *круглодобово*) С. Караванський вважає прихованою калькою (якраз ч-з *круглодобово*) – день і ніч, цілу добу (всю добу), 24 години.

Стисліше:

– *землероб* – хлібороб, рільник

– *місцеперебування* – осідок [9, 14]

– *незаживна рана* (від *незаживающая*) – незагойна; із *знач. рос.* неизлечимая – невиліковна.

– *щоденно* – щодня, щодень, щоднини.

У Миколи Гладкого:

– *надія* “Речення: “В *надії* на свої сили” єсть дослівний переклад з російської мови. У таких випадках газетяр повинен уміти добрати відповідної форми в українській мові, напр., тут російський зворот “в надежде” можна віддати дієприслівником – “*надіючись*”, а ще краще іншим словом “*покладаючись*”: “покладаючись на свою силу” [2, 161]

– *погоджуватися* “Речення: “Ніякий німецький уряд не може *погодитись* на цей пункт” доводить, що “за стилістичну працю газетяря тут годі й казати, бо “погодитися” = *рос.* “ 1) помириться,

сойтись; 2) условиться, договориться”, а тому російське “согласиться на что-либо” *тр.* віддавати українською дієсловом приставати, пристати на що” (“Ні, я на такий суд не пристану” – *Сл. Б. Гр.*) [2, 160].

У такий спосіб калькують і сталі словосполуки. Про них докладніше *див.* у розділі “Фразеологія”.

За калькою – втрачений синонімічний ряд

Святослав Караванський називає цю ваду українського усного і писемного мовлення синонімічною недостатністю [10, 15].

Визначаємо традиційну десятку:

- 1) *дійсно – дійсний*
- 2) *диговин/к/а*
- 3) *насолоджуватися*
- 4) *необхідний (-но, -ність)*
- 5) *рахувати*
- 6) *приглянутися*
- 7) *плакатися*
- 8) *направляти*
- 9) *плачевний*
- 10) *налаштовувати/-ся/*

– (1) *дійсно (дійсний, у дійсності)* Дуже поширеним у текстах усіх стилів є слово *дійсно* – в більшості випадків доречнішим тут є справді, але й цим словом не слід обмежуватися. В *укр.* тут значний синонімічний ряд: насправді, насправжки, в дійсності, на ділі, достоту, істинно, воістину, таки, якраз, саме; як вставне – правда, достеменно, ясна річ, безсумнівно, без сумніву, поза всяким сумнівом. У *Крим.* ще: доправди, направду, у зн. рос. пожалуй

щоправда. Тож “Справжній (великий) успіх” (не дійсний); “Я справді не був там” (не дійсно); “Їй видалися ті дні достоту справжнім святом” (СУМ-11) – (не дійсно).

Приклади з поточної преси:

“Російський канал НТВ показав викривальний фільм “Ліванська війна Леоніда Брежнєва. 1982”. Деякі озвучені там факти дійсно виявилися шокуючими” (Ігор Лосєв. *Парадокси та одкровення // День. – 15.05.2009*) – справді шокують (“виявилися” – зайве слово). “В країні дійсно відбуваються політичні переслідування” (Іван Капсамун. *Позиція “змін” // День, 3.06.2011*) – справді (насправді). “В Севастополі працюють чотири місцеві телеканали, серед них і “Народний канал”, а в дійсності депутатський, який забезпечили собі депутати міської ради” (Ігор Лосєв. *За місцеве ТБ замовте слово... // День, 17.07.2009*) – а насправді. “Ярчук побачив, що перед ним дійсно стоїть /кінь/ Орлик” (з *рук. до Вітч № 3-4, 2003*) – направду.

– (2) *диковина, диковинка*: “Проблема мови, спілкування у футбольних командах перестала бути *диковинкою*” (День, 15.08.2003) – словники (РУС, Орф.) дають це слово, утворене за російським зразком, поруч з дивови́жа, дивина́, дивогля́д і чуда́сія, шту́ка, обминаючи, однак, такі природні укр. синоніми, як дивни́ця, диви́нка, ди́вка, дивогля́дь, диво́та (Б. Гр.), дивови́на, диво́вище, ще не в диво́ту (Карав.). У Крим. вдивови́жу, невдивови́жу. Навіщо позичати слово в сусіда, коли у себе такий вибір синонімів?

– (3) *насолоджуватися* /від рос. насладжуются/: “*Насолоджувалися* заходами сонця /на відпочинку/” (Газета 24, 28.04.2007) – милувалися (тут зорові враження; можна б і “насолоджувалися”, якби йшлося про теплі промені сонця, під якими грілися відпочивальники). Тут теж великий синонімічний ряд: тішитися, натішитися, утішатися, навтішатися, розкошувати, порозкошувати, розкошуватися, нарозкошуватися чим і з чого, раювати; втіхи (насолоди, розкоші і розкошів) – зазнавати, зазнати з чого, кохатися в чому, насолоджуватися й насолодитися з чого і чим, усолодитися чим; (переважно про зорові враження)

милувати(ся), любуватися чим, у чому і з чого; (переважно про смакові відчуття) смакувати що, насмакувати чого, ласувати(ся), поласувати з чого і чим; (упиваться) упиватися, упитися чим (Крим.). Карав. [9, 69] додає ще: заживати втіхи /насолоди/, мати насолоду від чого, упиватися, смакувати що, (грою) чаруватися.

На цьому та інших прикладах бачимо, що мовець, як у пастку, потрапляє в силове поле російського слова і втрачає волю до мобілізації багатой українській лексики і фразеології, а потім йому кажуть: усі у вас слова російські, тільки з іншими суфіксами і закінченнями – навіщо ж, мовляв, тоді нам ця вторинна мова?

– (4) *необхідний, необхідно, необхідність* – неочевидні (бо ми до них звикли) рос. кальки. Є ж цілий синонімічний ряд питомо українських слів, стилістично доречніших: /конче/ потрібний, конечний (не плутати зі “скінченний”), доконечний, “потрібний”, “належний”, неодмінний, неминучий, обов’язковий; прислівники конче, конче треба, належно, неминуче тощо. Іноді ці “приховані” кальки просто зайві в тексті: “Дозволяється лише прокладання *необхідних* нових підземних комунікацій” (Михайло Дегтярьов. *Музеї в облозі // День, 9.09.2008*). “Ліки першої *необхідності*” (УР-1, 12.09.2008) – першої потреби.

(Див. також аналіз ц. слова у розділі “Канцеляритна калькована лексика” та у фразеологічних таблицях)

– (5) *рахувати, рахую, що ...; (+ на рахунок того, що...)*: – калька від “считаю” ще часто звучить у ВР, хоч і не так тотально, як це було на початку 90-х років) – вважаю. “Я *рахую*, що це найпрогресивніше українське покоління...” (В. Ющенко, *прес-конф. 27.12.2007*) – теж вважаю. “На цьому *порахували* власну місію вичерпаною” (Оболонський проспект, травень 2008) – (від рос. “посчитали”) визнали свою місію. “Не знаю як *на рахунок* закону і юстиції, а *на рахунок* футболу це аморально” (у *футб. репортажі – про ухвалу Печерського суду про арешт акцій Динамо К. СТБ, 13.03.2005*) – як щодо ..., так і щодо... “Прошу *рахувати* мій виступ як депутатський запит” (ВР, 13.09.2002) – вважати мій виступ депутатським запитом.

Все це бездумні прямолінійні переклади-перебивки. А синонімічний ряд тут багатий: вважати, гадати, думати, брати до уваги, зважати (на що); враховувати; видавати і мати (за кого).

– (6) *приглянутися*: “Руслана *приглянулася* багатьом меломанам” (Хр., 20.05.2004) – вона їм сподобалась, упала в око (у вічі), заїмпонувала, справила враження (на них), викликала симпатію (у них), була (їм) до вподоби, припала до смаку (її пісня) і т.п. Є в українській мові й *приглянутися*, тобто *придивитися*. Уїдлива й недолуга калька, як бачимо, топче пишне гроно українських лексем та ідіом.

– (7) *плакатися*: “Нам нема чого *плакатися*, самі винні” (ВР) – тут бідкатися з чим, нарікати, скаржитися, жалітися, ремствувати на що. Хоча в словниках, зокр. в РУС, наводиться й “*плакатися*”, щоправда з ремаркою *розм.*; все ж тут, очевидно, знов “установка” на наближення до *рос.* А ось контекст, у якому це слово на місці: “Тут усього вона зазнала: і плакалося, і раділося”.

– (8) *направляти* – спрямовувати; в *перен. знач.* – надавати потрібного напрямку: розмові, думкам, діяльності, розвиткові дитини тощо. *Рос.* направлять ще можна перекласти: (на працю) призначати, давати призначення; (*лист*) надсилати; направлять на путь істини – наставляти, навертати на добру дорогу, на праведний шлях, на шлях істини. (У Миколи Гладкого “*направились*” – попростували, подалися [2]).

“Батьки учнів ЗОШ № 3 *направили* листа Президенту Віктору Януковичу та депутатам усіх рівнів (УМ, 23.03.2011) – Президентові; надіслали (написали); “Якщо ми хочемо збудувати *процвітаючу* державу, щасливе суспільство, ми маємо *направити* всі наші зусилля на формування зрілих особистостей та міцних сімей” (Ткачук Р. *Сім'я то суспільство // Макарівські вісті, 13.05.2011*) – краще спрямувати.; тр. виправити й *процвітаючу* на квітучу (успішну); “Ми сьогодні вчимося, прагнемо запровадити європейську культуру в себе в партії. Саме на це *направлений* наш принцип “пропонуєш щось нове – набирай нових талановитих

людей” (*Інт. з Валентином Наливайченком // День, 22–23.07.2011*) – спрямований.

– (9) *плачевний* результат – краще мізерний, незначний, жалюгідний, нікчемний, дуже малий. У словниках є й “плачевний”, але при такому багатому синонімічному ряді можна уникнути *рос.* словотвору. Це, звичайно, не стосується *ін. прикм.* – плачовий (про пісні), плачливий (про голос, тон).

– (10) *налаштувати/ся/* (від *рос.* *настраивать/ся/*). “Людина, *налаштована* на саморозвиток, отримує сенс власного буття” (з *рук. до ВОР № 3 – 2006*). А. Кримський рекомендує: настроєний, наладжений, направлений (“Було тут багато молоді, настроєної поетично” – *В. Петров*; “Поетично направлена душа” – *Неч.—Лев.*). Тож “людина, настроєна, направлена на саморозвиток...” “І друге уточнення: не слід думати, що проти влади були *налаштовані* виключно українці...” (*Станіслав Кульчицький. День Перемоги... в якій війні? // День, 29–30.04. 2011*) – настроєні.

Ще один приклад: “Якщо вмикають радіоприймач, то *не налаштовують* його на перший Національний канал чи “Еру”, слухають здебільшого місцеві FM-станції” (*Вол. Яворівський. На Майдані. – ЛУ, 6.07.2005*) – тут теж: не настроюють. А трапляється й зовсім екзотичний варіант “Можна сказати радикально *набудованим* опонентам: не вийде у вас нічого...” (*ICTV, 7.11.2003*).

У *Карав.* є й “налаштуватися”, але тільки в контексті *собираться*: *налагоджуватися*, *налагодитися*, *налаштовуватися*, *налаштуватися*, *збиратися*, *зібратися* (напр., у дорогу).

С. Караванський пише: [9]:

“Звернімося до класиків і народної творчості: Як дудку **настроїш**, так вона грає (*Сл. Гр.*); **Настрой** свою ліру гучну, невидиму... (*Л. Укр.*); Довбня... повів смичком і почав **настроювати** (*Панас Мирний*).

Від слова **настроювати** утворено цілий ряд слів: **настрій**, **настроєвий**, **настроєний**... Цікаво, як замінять ці слова ті, кому не до вподоби слово **настроювати**? А від основи **строїти** бере початок ціла низка слів **пристрій**, **устрій**, **розстроювати**, **розстроєний**

рояль (баян) тощо. Чи, може, київське радіо говоритиме *розлаштований* рояль?”.

І далі: “Я згадав мовну мішанку не випадково. Вираз *налаштовувати приймач* – це не українізований вираз, а скоріше русифікований, бо його конвертовано з *рос.* “Українізатори” у даному разі міркували так:

російське **уштраивать** – наше **влаштовувати**
 російське **наштраивать** – наше *налаштовувати*

А про те, що слово **строїти** – це давнє (нині забуте) українське слово – радіо-українцям невтямки. *Б. Гр.* наводить чотири *знач. ц.* слова: 1) одягати; 2) настроювати: *Ой, ти, Давиде, свої гусли стрії*; 3) готувати, споряджати: Стрійте коні; 4) робити, споруджати, будувати.

Отже, нам не *тр.* відмежовуватися від слова **настроювати**. Це наше слово, і від нас воно пішло на північ, де й “обустроїлось-облаштувалося” [9, 24–25].

Можемо констатувати, що при цьому гігантському синонімічному ряді не знайшлося жодного місця для того сумнозвісного* *налаштовувати*. А ще зауважмо, що переважну більшість тих синонімів не знаходимо в РУСах 30–60-х років.

Отже, погано, коли в авторській мові синонімічні форми нівелюються і їх заступає якась одна, таки “зачовгана на всі випадки життя” калька...” [9, 16]

На цю тенденцію обтинання українських синонімічних рядів там, де в мовлення в’їлися *рос.* кальки, звертають увагу автори багатьох ЗМІ, які ведуть рубрики з культури мовлення – від радіожурналу “Слово” до місцевих газет.

Тут згадаймо оцінку Лариси Масенко, що носії суржику підсвідомо відкидають зі своєї базової мови ті українські слова, які відрізняються від російських [17, 30]. Такою є технологія мововбивства.

* Тут варто виправити “сумнозвісного” на “горезвісного”

Вигадані слова – покручі

Часто з кальок зроджуються слова-покручі, вигадані, несловникові слова – ні російські, ні українські.

Кілька прикладів таких вигаданих слів:

- 1) *учбовий*
- 2) *співставляти (співставлення)*
- 3) *безкоштовний*
- 4) *благоприємний*
- 5) *першопочатково*
- 6) *небезвідомий*
- 7) *неуникний*
- 8) *післявчора*
- 9) *стикнутися*
- 10) *присікати*

– (1) *учбовий* (рік, процес, заклад тощо) – навчальний (безперечний лідер рейтингу – у виступах перших осіб держави, народних депутатів різних скликань, навіть міністрів освіти, у сотнях науково-педагогічних публікацій тощо). Є в українській мові “навчати”, немає “учбити”. Це стосується й аббревіатури *вуз*, бо в ній одним із складників є цей покруч “*учбовий*”. Нині використовують інші аббревіатури – ВНЗ (вищий навчальний заклад) або ВЗО (вищий заклад освіти тобто можна сказати й освітній заклад, тільки не *учбовий*). Деякі видання для уникнення *вузу* повернулися до складноскороченого слова 20-х років – вищ, вищі, у вишах – від ВИ-сока /чи вища/ Ш-кола). Той же складник *учбовий* є і в складноскороченому слові *завуч* – завідувач навчальною частиною; українського скорочення немає, тр. розшифровувати.

Ось приклади з мовлення державних діячів і наукової літератури: “Ми дійдемо до кожного села, кожного *учбового* закладу”. (*Юлія Тимошенко. Синхрон на Р. і ТБ, 4–5. 07. 2009*) –

навчального. “Морфологічною одиницею *учбової* діяльності учнів є *учбові дії*” (*Вікова і педагогічна психологія*. – К. : Каравела, 2008. – С. 400) – навчальної діяльності; навчальні дії.

Деякі з авторів уже й глибокодумно розрізняють навчальну й *учбову* діяльність: “Навчальна діяльність – це діяльність практична (діяльність вчителя), *учбова* – *теоретична діяльність учнів*. Суб'єкти цих діяльностей розв'язують різні *задачі*: вчитель – дидактичні, учні – *учбові*” (*Вікова та педагогічна психологія: навч. пос. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська*. – К. : Просвіта, 2001. – С. 319) – “нове слово” відразу у двох дисциплінах: педагогіці і лінгвістиці: крім цього розрізнення понять “навчальний” і “учбовий” – ще й “відкриття” про учнів, які займаються теоретичною діяльністю, і вчителів, які обмежуються лише практичною (!?); до того ж не “задачі”, а “завдання”. У навчально-педагогічному тексті це якраз натуральний суржик.

– (2) *співставляти* (від *рос.* сопоставлять) – з похідними: *співставний*, *співставлення і под.* “Масштаби американської тінізації [економіки] є *неспівставними* з українськими” (*День*, 11.09.2002) – незіставними, непорівнянними. Так само і з іменниками: “Книга з широким кругозором і *співставленнями*” (*День*, 26.01.2007) – зіставленнями, порівняннями; “На цьому *співставленні* Сковороди та Шевченка ми бачимо необхідність переходу від внутрішньої свободи до зовнішньої” (*ДТ*, 26.03.2005) – зіставленні, порівнянні. Слід розрізняти *рос.* “сопоставимый” і “сопоставительный” – відповідно: порівнянний (який можна порівняти з іншим; і, зрозуміло, не *співставний*) і порівняльний (який ґрунтується на порівнянні – напр., аналіз, метод). “Управління державної безпеки НКВС СРСР за кількістю співробітників було *співставним* із сукупною чисельністю службовців у всіх наркоматах, разом узятих” (*Станіслав Кульчицький. День Перемоги... в якій війні? // День*, 29–30.04. 2011) – зіставним (порівнянним).

– (3) *безкоштовний*: “Кет вирішує скористатися *небезкоштовною* допомогою Ніка, генія служби ескорту” (*День*,

2.02.2007, Анонси програм, про фільм “Наречений напрокат” – небезплатною. Радіожурнал “Слово” (**5.09.2004 і потім повторює в 2005 – 2009 роках**) слухно кваліфікує слово “безкоштовний” (російською “*бездрагоценный*”?) як псевдоукраїнське, сурогат, незважаючи на те, що воно увійшло в академічні словники. А 27.03.2005 цей же журнал навів кілька прикладів з реклами, коли вже з того “безкоштовного” вилупилося й “коштовне” не у властивому для української мови значенні (“дорогоцінне”): “квартири мають ту ж *коштовність*, що й раніше” – (російською це було б “ту же *драгоценность*”) – ціну, вартість.

Слід мати на увазі, що слово “безкоштовний” усе ж увійшло й до найостанніших словників (включно з новими академічними СУМ-20, т. 1, і РУС-4, т. 1). Очевидно, це приклад того, що неологізми часом творяться на розмовній основі, і тут лінгвістична логіка не може встояти проти мовної моди. Однак фахові мовці мають орієнтуватися на авторитетні історичні українські джерела. У А. Кримського, напр., крім уже названих синонімічних варіантів цього слова, є й інші: беззаплатний, неплатний, дармовий; *бесплатная работа* – неплатна праця; *даромщина* (можливо, як на нинішні морфологічні мірки, – “дармівщина”. П.К.); і ще синонімічний ряд до прислівника “*безплатно*”: неплатно, без плати, дармо, дурно, задурно, за спасибі, на дурничку; *жарт. за так гроші*. Зрозуміло, що всі варіанти редактор має обирати за контекстом.

– (4) *благоприємні* умови для урожаю – сприятливі; або весна добра на врожай. “Нічия – *благоприємний* результат матчу” (**УТ-1, ТБ “Україна”, у кількох футб. репортажах 2008 і 2009 років**) – прийнятний; “*Благоприємний* випадок” – слухний, зручний, щасливий; добра нагода, слухна okazія. “Створюються *благоприємні* умови для розвитку хвороби” (**УР-1, 6.05.2003**) – сприятливі; а краще без прикметника, бо у слова “сприятливий” – позитивний стилістичний відтінок, йдеться ж про хворобу; сприятливим щось може бути для видужання. “*Благоприємна* погода” (**ВК**) – погідна чи погожа година, поліття.

– (5) “*Першопочатково* формат голландської компанії Endemol проект ‘Фабрики зірок’ *уперше* був показаний у Франції”. (*Машиа Томак. Поп-конвеєр. – День, 8.06.2007*) – слід усунути це потворне “*першопочатково*” (очев. від рос. “первоначально”); а далі – “першою в неї викупила права Франція” (так усувається й плеоназм “формат – проект”, і тавтологія “першо-” – “уперше”).

– (6) *небезвідомий* у Києві “авторитет” (*газ. “Свобода”*), від рос. *небезызвестный*) – відомий; *небезвідомо, що...* – відомо, що... Два заперечних префікси – надмірність, не властива українській мові.

– (7) *неуникна* поразка (з футбольного репортажу на СТБ) – неминуча; їм не уникнути поразки. “Подвійне мислення стає *неуникною* звичкою свідомості” (*Пахльовська Оксана. Мова влади і влада мови в пострадянському Задзеркалі // Той, хто віродив Могилянку: зб. н. пр. – К.: ВД КМА, 2007. – С. 314*) і далі: “*неуникним* при цьому ‘подвійним мисленням’”. Якщо вже й брати цю прикметникову форму, то творити її за правилами *укр. мови* – неуникненною, неуникненим. Але чим гірше неминуча (поразка), непозбуття (звичка)?

– (8) *післявчора*: “Цей літак повернувся до Києва *післявчора*” (*Н., 11.09.2002*) – важко навіть зорієнтуватися, про що йдеться: про сьогодні чи про позавчора, очевидно останнє, за аналогією з післязавтра. В чому природа подібних “лінгвістичних винаходів”? Скоріш усього в тому, що мовний режим повсякденного спілкування в редакціях телеканалу – російський, а йдуть у студію на прямий ефір, де треба миттю “перемкнутися” на українську.

– (9) *стикнутися* “Із якими труднощами довелось *стикнутися* під час зйомок фільму?” (*кор-нтка – гостю; День, 9.02.2007*) – зіткнутися; (але ж не обов'язково так буквально перекладати своє російське думання (“сталкивались”) – “які труднощі довелось подолати?”; “які труднощі траплялися?” “Михайлові Євграфовичу /Салтикову-Щедріну/ не довелось *стикнутися* з тим, що у ХХ ст. отримало назву ‘геноцид’” (*Михайло Бублик. Так склалося історично // УМ, 9.07.2008*) – побачити те (або вже зіткнутися з

тим), що дістало назву. “Можна *стикнутися* з проблемою, котру має БЮТ із певними своїми депутатами” (*Олесь Доній: суспільство має народити нову еліту. Інт. брав Ол-др Черевко // СВ, 12.08.2008*) – зіткнутися з проблемою, опинитися перед проблемою; дістати проблему; виклопотати собі проблему *і под.*

– (10) *присікати (пересікати): присікати* брутальність, зло (*помилка трапляється в багатьох газетах, на радіо і ТВ*) – не допускати брутальності (зла), класти край брутальності (злу), припинити брутальність. “*Присікти* розмови” (рос. “пресечь разговоры”) – припинити розмови, покласти край розмовам; *присікти в корені* (рос. “пресечь в корне”) – знищити в зародку. Так і у *Кримського (в значенні прекращать, останавливать)* припиняти, перетинати, *пресечь* разговор – припинити розмову; *пресечь в корне* – знищити в зародку.

Можливі й інші редакторські варіанти, їх підказує контекст: “У дитинстві мама завжди *присікала*: 'Ти в мене не панського роду' ” (*/ідеться про забаганки, які не вкладалися в сімейний бюджет/ – “За нашу Укр.”, 11.07.2003, інт. Валентини Степової*) – приказувала; була рішуча і справедлива і под. “Складність із присіканням появи таких матеріалів (т. зв. “джинсових”, тобто замовних) полягає в тому, що “джинса” майже *невловима*” (*Машиа Томак. Хитра “джинса”. – День, 28.09.2007*) – складність боротьби з такими матеріалами; невловна.

Не плутати з “присіка́тися, присі́куватися” (рос. *придираться*). Це несподіваний паронім до тої кальки від рос. *пресекать*. “Побалували публіку виступом Арсенія Яценюка... Жоден викладач риторики *не присікся б* – промова рішуча, енергійна, пружна, все по суті, влучно, дотепно, впевнено” (*Ігор Лосєв. Наш телесатирикон // День 27.03.2009*) – не присікався б.

У багатьох текстах і усних виступах подибуємо цілі “букети” таких покручів, як от: “Тому *держав*а *прибігала* до таких *мір* впливання, як *співпадиння* місць проведення *міроприємств* різних сил” (*Головко О. Економіка зберігає високу динаміку розвитку // Урядовий кур'єр. – 28.07.2007*) – місцеві органи влади вдавалися;

заходів впливу; збіжність; заходів. Але під час редагування можна переконструювати речення; “Тому місцеві органи влади намагалися впливати на ситуацію дозволом різним силам проводити свої заходи одночасно, по суті провокуючи сутички”.

Ще кілька вигаданих слів:

– *намацальний* (тактильний) – Караванський відніс його до ряду “самоперів” і “мордописів” (у нього мордоляпів); можл., дотиковий

– *неймога* “Треба як *неймога* скоріше розпочати роботу” (Ю. Тимошенко, *ВР*, 7.11.2007) – якомога

– українське *писемство*” (*УР*) – письменство, тобто письменники

Серед цих вигаданих слів є нековирні за звучанням, незручні для вимови. С. Караванський називає їх “*словами-крокодилами*” або “*мастодонтами*”, що виникають у результаті бездумного калькування:

– *блискавковідвід* (рос. громоотвод) – громозвід; у *Кримського* ще – громовідхильник

– *будинковолодіння* – домовласність

– *велиkokратно* (від “многokратно” – *Рай. газ. “Полісся”*) – неодноразово, не раз, багаторазово.

– *внутрішньоутробний період* (від рос. “внутриутробный”) – утробний (тут прихована тавтологія – як у рос. слові, так і в кальці)

– *гірничорятувальний* (рос. горноспасательный) – аварійний

– *марновірство* (від рос. “суеверие”) – забобонність [10, 36]

– *марнославство* і *марнолюбство* (від рос. “тщеславие”) – пиха, пихатість, гонористість, порожній гонор, гординя, славолюбство (10, 36)

– *навантажувально-розвантажувальний пункт* (рос. погрузочно-разгрузочный пункт) – пункт вантажних операцій

– *променепереломлювання* (рос. “лучепреломление”) – заломлення променів.

– *увіковічити* (*УМ і багато інших видань*) – увічнити.

До цієї групи можемо додати слова зі складниками *багато-, все-, загально-*... С. Караванський називає їх словами-паразитами, “словами-тихарями” або “словами-підлатанцями”.

“До слів-тихарів, що нищечком підкрадаються до нормальних слів і паразитують на їхній популярності, – пише він, – належить і слово **БАГАТО**. Воно паразитує на цілому ряді слів: *багаточисленний* (коли тр. сказати просто численний), *багаторазовий* (коли краще сказати кількаразовий), *багатолітній* (краще сказати довголітній)..., *багатоколірний* (краще ряснобарвний, а ще краще барвистий – *ПК*). Те саме зі словом *багатостраждальний*, яке повторює структуру рос. слова “многострада́льный”. Нащо нам копії та ще й із паразитами, коли ми маємо своє давнє непозичене і необтяжене паразитами слово стражденний?” [10, 9–10].

“Утверджуючи і забезпечуючи права і свободи громадян, держава окремими законами встановила певні соціальні пільги, компенсації і гарантії. Відповідно до ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 1 ст. 68 Конституції України, вони є *загальнообов'язковими*” (*Хр., 19.12.2008*) – обов'язковими.

Таким же є й слово *всезагальний* (під впливом рос. “всеобщий”); чим же гірше просто – загальний ?

Можна було б сюди віднести й слова зі складником “спів”: *співвітчизник* (земляк, краянин).

Вузлики на пам'ять

“Бажання вживати коротші форми слід схвалювати”

Святослав Караванський

“Винайдення велосипедів” (за **Караванським** – [10, 14]) – теж модних слів типу:

досьогочас – досі

минулоріч – торік

неоднораз – не раз

почергово – по черзі

цьогоріч – цього року

Канцеляритна калькована лексика

Часто це паразитичні слова і словосполучення

У книзі “Сам собі редактор” [18] Н. Непийвода звернула увагу на тенденції в інших мовах щодо канцеляриту. “Застарілі канцелярські звороти, – пише вона, – останнім часом усуваються зі своїх текстів німці, французи і навіть англійці – тепер уже всі усвідомлюють, що і в спеціальних сферах (зокр. в науковій) легше порозумітися з допомогою природної, близької до народної мови”.

Незадоволені засиллям канцеляриту й росіяни. Але у нас часто взоруються саме на їхні не дуже вдалі взірці.

- 1) *вищестоящий*
- 2) *мати місце* (фразеологізм)
- 3) *відсутній – присутній*
- 4) *необхідний*
- 5) *існувати (існування, існуючий)*
- 6) *якість*
- 7) *здійснювати (здійснений, здійснення)*
- 8) *користуватися*
- 9) *зберігати*
- 10) *передбачати*

– (1) *вищестоящий* (суд, начальник). “150 працівників президентської вертикалі спіймані при отриманні хабарів. Я розумію, що в Президента, як і в мене /міністра Ю. Луценка/, немає рентгену, щоб не брати на роботу хабарників. Але чому ніякої відповідальності не несуть *вищестоящі* начальники, які подають Президентові на затвердження такі кандидатури?” (Ол-др Черевко.

“Політична смакота” // СВ, 25.11.2008) – вищі за підпорядкуванням. В інших стилістичних ситуаціях – суд вищої інстанції, просто “начальник” (без *ц.* потворного прикметника, бо й так ясно, що начальник у казенній ієрархії стоїть вище, отже, виходить, це ще й плеоназм); *вищестоящий* орган влади – вища інстанція; керівний орган, орган, вищий за підпорядкуванням. Канцеляритне слово, перенесене з *рос.* мови.

– (2) *мати місце* “Ця тенденція має місце і в Україні, де 20 сімей-кланів володіють 80 відсотками багатств України” (*Укр газ., 8.03.2007*) – ця тенденція є, цю тенденцію спостерігаємо; “Перші спроби застосування знаків... скоріше за все, *мали місце* вже на ранніх етапах архаїчного мислення” (*В.Тарасун. Писемне мовлення*) – були. “Після панахиди *мав місце* траурний мітинг” (з *кн. Петра Федотюка “Добродії та лихочвори” – в р/передачі “Слово 28.09.2008*) – почався або відбувся. І нарешті – “одеський” сленговий варіант, який свідчить про те, що люди ставляться до цих канцеляритних варіантів з гумором: “Різні думки /з цього приводу/ *мають місце бути*” (*5-й канал ТБ, Хомутильник /Союз молодих регіоналів/, 31.07.2007*).

– (3) *відсутній – присутній*: Відсутні слова; *відсутня* розумна градація; *з-за відсутності* сировини (*День; Хр., ВР*). Можна всі ці словосполучення сформулювати простіше: нема слів, не встановлена градація, за браком (або через брак) сировини. “В димохідному каналі *була відсутня* тяга” (*Газ. по-укр., 22.12.2006*) – в димоході не було тяги. “Чи *присутні сімейні зв’язки* в політиці, досліджувала газета “Сьогодні” (*Р.Ера, огляд преси, 19.07.2002*) – чи мають значення або чи є вплив сімейних зв’язків. “В Україні *відсутній спосіб відтворення* корінного етносу шляхом самоідентифікації у свідоцтвах про народження за графою “національність батька, матері” (*Оксана Мітрашевська. Україна без українців?! // Слово Просвіти, 22–28.02.2008*) – “В Україні у свідоцтвах про народження вилучили графу ...” (або й “запис...”)

– *мати відсутність* “На нашому телебаченні й досі триває період первісного накопичення капіталу, тому рейтинги – перш за

все. От і маємо відсутність не лише інтелектуальних програм, а й передач для дітей” (*Олесь Доній: суспільство має народити нову еліту. інт. брав Ол-др Черевко // СВ, 12.08.2008*) – от і немає в нас. (Казенщина та ще й логічно суперечливе поєднання слів).

– (4) *необхідний* (*необхідність*): “Охолоджена вода недостатньо екстрагує необхідні речовини чаю” (*Виднокрай, 26.03.2008*) – відбирає корисні речовини. “Прокладання *необхідних* нових підземних комунікацій” (*День, 9.09.2008*) – зайве слово. “*Ліки першої необхідності*” (*УР-1, 12.09.2008*) – першої потреби. “Залізницею можна доставляти *необхідні* нам комплектуючі та відвантажувати продукцію” (*Олег Ганський. Міняю віллу в Лондоні на квартиру в Немішаєві // УМ, 5.04.2008*) – потрібне нам комплектівання (комплектувальні матеріали); “необхідні” – зайве слово.

У *Кримського*: конечний, доконечний, (*нужный*) потрібний, (*непременный*) неодмінний, (*неизбежный*) неминучий; а необхідний припускає у науковому тексті.

До канцелярського жаргону відносив уживання цього слова й Гл. [2]. Ілюстрував прикладами з художніх і публіцистичних творів 20-х років (“Налагодить все *необхідне*” – тр. “все потрібне”; “у нас уже є *необхідний* матеріал” – потрібний; “*необхідно* вирватись від Ніни” – треба вирватись) (с. 120).

(Див. також аналіз цього слова у розділі “Втрачені синонімічні ряди” та у фразеологічних таблицях)

– (5) *існувати* (+*існуючий*, *існування* – від поширених у рос. мовленні *существует, существующий, существование*) “*Існує* небезпека, *існує* норма закону (проблема, суперечність, принцип)” – є небезпека, є (або є чинною, або діє) норма закону (проблема, суперечність, принцип); іншої підтримки *не існує* – нема. “На селі вже давно *не існує* провідникового радіо” (*Народний депутат Ганна Герман // День, 28.03.2008*) – нема; “провідникового” – теж калька зі значеннєвим спотворенням слова – проводового (дротового). “*Існують* 17 основних причин, з яких люди зраджують своїх чоловіків/дружин, і не завжди вони роблять це з *егоїзму* чи

аморальних спонукань” (*ДТ, 21.06.2008*) – є (налічують); з егоїстичних.; та й “чоловіків/дружин” – казенна словосполука, можна “причин подружніх зрад”.

Те ж з іншими словами цього кореня – *існування, існуючий*: “*Існування* *недоліків не дає* нам *можливості...*” – наявність *недоліків* або просто “*недоліки не дають* *можливості*”; чи з уживанням підрядного речення: “через те, що є у нас *недоліки...*” “*Існуючі* *розміри мінімальної зарплати*” – нинішні. “В умовах *існуючої* *анархії*” – нинішньої або просто в умовах *анархії, за нинішньої* *анархії*. “Я не поділяю *існуючої* *практики у питанні* *будівництва житла...*” (*В. Ющенко, прес-конф. 27.12.2007*) – нинішньої (теперішньої) *практики житлового будівництва* (без того теж казенного “у *питанні*”).

– (6) *якість* (у складі сталої словосполуки в *якості*) “Кошти будуть видані *в якості* *кредиту*” (*доповідь Ю. Тимошенко у ВР щодо проекту Держ. бюджету на 2009 рік*) – буде видано кредит. “А що робити, якщо Україна потрібна Росії лише *в якості* *протекторату*, а не *рівноправного сусіда*?” (*Ігор Лосєв. Наш телесатирикон // День 27.03.2009*) – лише як *протекторат*. “Побувайте там *у якості* *туриста...*” (*Р. Ера, 23.02.2003*) – поїдьте туди як турист (або туристом)...; “у *якості* *ідеологічного постулату*” (*з рук. до ВОУ, № 3, 2003*) – тут у вигляді; “...у *якості* *прикладу*” (*ТБ “Київ”, СТН, 20.11.2003*) – як приклад, за приклад. У *Кримського*: В *якості* *кого, чого* за кого, за що, як хто, як що.

– (7) *здійснювати* (*здійснений, здійснення*) “*Арешт /Болбочана/ був здійснений* за *самовільним наказом* *іншого петлюрівського воєначальника* – *командира 3-го Гайдамацького полку Омеляна Волоха*” (*Володимир Горак. Славетний командир “запорожців” // День, 25 квітня 2008*) – заарештували *Болбочана* за *свавільним наказом...* “*Телеканали здійснювали* *цілодобове віщання* *програм, призначених для малят*” (*День, 29.08.2008*) – вели *цілодобове мовлення для малят* (“*призначених*” – теж зайве канцеляритне слово).

– (8) *користуватися* (популярністю, любов'ю...) “Серед діючих осіб на сцені цього візиту особливою увагою журналістів користувався міністр закордонних справ Борис Тарасюк” (*УМ, 23.12.2006*) – дійових осіб; особливий інтерес журналісти виявили до... “Наші експерти вважають, що *найбільшим успіхом буде користуватись* жанр політичного детективу” (*Радій Радутний. Сусіди // Вітч. 2008, № 5–6 /помилка в рукописі/*) – найбільший успіх матиме. “В той час, коли його розшукували на Львівщині, де УПА *користувалася* великою підтримкою населення, він *знаходився* в кардіологічному санаторії на березі Чорного моря під Одесою” (*Юрій Краснощок. Лідера знайти і знищити // 3 рук. до Вітч. № 7–8 – 2006*). – мала велику підтримку (крім того, не “знаходився”, а перебував).

(Див. також у фразеол. таблицях, с. 236-274)

– (9) *зберігати* – “Ви можете *зберігати мовчання*” – й одразу напрошується паралель – зберігати гроші в ощадкасі. По-нашому куди природніше та й ощадливіше, зрештою: ‘Ви маєте право мовчати’. Те саме й із ‘*зберігати спокій*’ – не випирало б остюччям ‘лишатися спокійним’ /‘бути спокійним’/; ‘*зберігати слово*’ – дотримувати /додержувати/ слова; ‘*зберігати таємницю*’ – ‘не розголошувати таємницю’ ‘тримати таємницю’. За цими словами простежується рос. підкладка: ‘хранить молчание’, ‘хранить спокойствие’ (*Наведено Петром Федотюком у “Вітч.” № 3–4 2008*).

– 10) *передбачати*: “Доповнення [або законодавчий акт] *передбачає* спеціальний дозвіл...”; “*проект (стаття, пропозиція) передбачає...*” – розробники проекту передбачають; статтею передбачено (в останньому прикладі за невизначеною формою на – *но* якраз і вгадується законодавець, тобто істинний суб'єкт дії). А ось депутат каже: “У статті 97-1 ми передбачаємо [або виходимо з того, або ґрунтуємося на тому], що Верховна Рада може делегувати Президентові повноваження на прийняття указів...” Тут усе нормально, природно – законодавці вносять нову норму до Конституції, вони *передбачають* якісь нові правовідносини.

“*Стаття передбачає*” – передбачає законодавець, а стаття лиш містить передбачену норму. Тому правильно було б: статтею передбачено, або у статті законодавець передбачив таку-то норму, або у статті міститься така-то норма. Ще можливий варіант від рос. “влечь за собой” – або спричиняти, або тягнути за собою.

У публікаціях – великі розсипи цієї казенщини: “*витрати враховують* необхідність покриття заборгованостей”; *процедура не враховує*; *питання вимагає*; вирішувати складні проблеми *шляхом гармат*; *виконавець крадіжки*; *мається великий вибір*; *здійснення співставлення*; *підсумки говорять про...*

“Синтетичніший” приклад (пересипаний казенною, калькованою лексикою) – в матеріалі про звичайні житейські жіночі справи:

“Звичайно, все дається непросто, але виходить, що про таких *говорять* – палець *до рота* не клади. Така якість *дійсно присутня*, але вона не основна. Рідкісна для жінки *відсутність* сентиментальності поєднується з вічною жіночою довірливістю, повна самодостатність – з *тягою* до односторонців, бажанням ще народити дитину і повною *відсутністю* для кого. Тільки для самої себе” (Людмила Засєда. *Іноді так хочеться тосту... // День, 13.06.2008*) – кажуть; в рот; справді є; з потягом; навіть не для когось. Взагалі, ці “відсутності” і “присутності”, ці “автоматичні” кальки (*неконтекстні синоніми*; *неживомовна словосполука*, *міжмовні омоніми*) найчастіше й є ознакою казенного стилю.

Субстантивовані прикметники

На відміну від російської мови в українській нехарактерною є субстантивація прикметників, дієприкметників тощо. Росіяни кажуть “пожарный”, а українці пожежник, у росіян “окружающие”, а у нас оточення, або просто люди (але не *оточуючі!*), у них “подручный”, а у нас помічник (а не *підручний*)... Особливо

плодючими на субстантиви є активні дієприкметники. Це традиція російської мови.

А “десятка” тут буде така:

- 1) *складова*
- 2) *виступаючий*
- 3) *командуючий*
- 4) *оточуючі (навколишні)*
- 5) *завідуючий*
- 6) *інакомислячий*
- 7) *віруючий*
- 8) *комплектуючі*
- 9) *голодуючий*
- 10) *підручний*

(1) *складова* – беззаперечний “чемпіон” рейтингу. “Окрім досвіду, окрім знань, у політиці є така *складова*, як любов...” (**Леонід Кравчук. *Учитися потр. щодня // День, 11.01.2011***) – такий складник. “Та чи впливає з цих безсумнівних тверджень висновки про те, що репресії 1932–1933 рр. не мали в собі національної *складової*?” (**Станіслав Кульчицький. *Таємниці радянського голоду початку 30-х рр. Звіт із московського колоквиуму // День, 14.01.2010***) – національного складника. “/В. А. Ющенко/ в основу своєї політики ставить питання для нації визначальні – мову і пам'ять, які врешті-решт є *складовими* її самоідентифікації” (**Ольга Бабій. *Бог у серці, а не в кишені // ЛУ, 25.06.2009***) – складовими частинами (або складниками). “Лише наука покликана виокремити базові *складові* національної самосвідомості” (**Кремень В. Г. *Філософія нац. ідеї: Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2010. – С. 25–26***) – базові складники (або складові частини).

(2) *виступаючий* “Я *суголосна* з попереднім *виступаючим*” (**ВР, н.д. Катерина Ващук, 5.03.2009**) – промовцем; слід виправити й “*суголосна*” на згодна (суголосний – це співзвучний; нар. деп. скористалася цим словом як калькою від “согласный”).

“Тут партія комуністів згадувалася у першому виступаючому” (Адам Мартинюк, *ВР*, 10.02.2010) – “Тут перший промовець згадував компартію”; слід уникнути також невластивої українській мові пасивної конструкції (бо може то вона сама себе згадувала?)

(3) командуючий “Для ліквідації командуючого УПА був розроблений план операції” – командувача; опрацьований (Юрій Краснощок. *Лідера знайти і знищити // З рук. до Вітч. № 9–10 – 2006*). “Головнокомандуючий” прагне самостійно приймати рішення, а парламент та уряд виконують виключно ритуальні функції” (Ірина Геращенко, *н.д. Укр. // День 14–15.05.2010*) – головинокомандувач.

(4) оточуючі (навколишні) “Хоча Бандера був авторитетом для оточуючих, на його долю випали й два розколи в ОУН” (Липовецький Святослав. “Я знаю, що наложу головою...” // *День, 13.06.2008*) – для оточення. “Подаруйте часточку свого щастя оточуючим” (*Вісник Деражнящини*, 12.04.2011) – людям. Часом уживають синонімічний варіант “навколишні”: “Вочевидь, дами, які відчувають, що вони виглядають добре, стають поблажливішими до навколишніх (День, 19.12.2008) – що вони мають добрий вигляд; до людей, до оточення, до інших”.

(5) завідуючий “Анатолій Морозов, завідуючий кафедрою новітньої історії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького” (*День, 9.11.2007*) – завідувач кафедри. “Завідуючий будинком вийшов на горище, де й справді побачив обрізаний кабель” (Зоя Лебідь, *кор з Кіровогр. обл. // УМ, 16.04.2008*) – завідувач будинку піднявся на горище.

Подібні до цього й виконуючий обов'язки (виконувач), керуючий (керівник) та ін.

(6) інакомислячий “На зібрання інакомислячих були запрошені керівники усіх лівих партій” (*СВ, 9.04.2009*) – інакодумців. “Інквізиційні суди були направлені найперше проти відьом. Два монахи написали й видали посібник “Молот відьом”, який можна вважати попередником інструкцій спецслужб щодо катувань

*інакомислячих” (С. Пушик. Лисі гори // ЛУ, 25.10 2007) – інакодумців; виправляємо й кальку *направлені* на спрямовані;*

(7) *віруючий “Біль обходить віруючих” (заголовок в “Укр. газеті” № 35 – 2008) – вірян або правовірних (побожних) людей; варто виправити й “обходить” – о/б/минає Однак форма “віруючий” не є помилкою, бо дуже поширена, і її містять і сучасні словники.*

(8) *комплектуючі “Компанія сподівається витратити щорічно 200 млн. дол. на закупівлю комплектуючих у нашій державі” (МУ, 23.11.06) – комплектóвання або комплектувального обладнання.*

(9) *голодуючий “Блокаду голодуючих організував Сталін власноручно написаною інструкцією (автограф зберігся) від 22 січня 1933 року” (Станіслав Кульчицький. *Таємниці радянського голоду початку 30-х рр. Звіт із московського колоквиуму // День, 14.01.2010) – підданих голоду (морених голодом). “До речі, саме місцевій організації “тимошенківців” голодуючі дуже вдячні за зібрані для них теплі речі” (УМ, 28.03.2007) – голодувальники.**

(10) *підручний “І той “жме” виноград, беручи в підручні воду” (Вол. Чопенко. *Безневинне вино // 31.12.2012* – про шахрайство у виноробній промисловості з новими власниками, що стало справжньою погібеллю для галузі) – в помічники.*

Цікаво, що є й субстантивовані займенники:

*деякі “Відродилося /в Росії/ те, що деякі називають ‘імперським інстинктом’ Росії” (Маша Томак. *Про місце України в колект. пам’яті Європи. Інт. з кор-том газети Die Welt Гергардом Гнауком // День. 5.06.2009) – дехто називає.**

Редактор має уникати субстантивації і допомагати в цьому авторам.

Часом автори, відчуваючи неприродність субстантива в українській мові, віддають його підрядним реченням, що ще більше робить текст неприродним: *рос.* *учащийся стає тим, що навчається, отдыхающие – тими, що відпочивають, утопающие*

тими, *що втоплюються* (чи потопають), і под. Заюювають про учнів, відпочивальників, потопельників.

Додамо, що редактор має уникати субстантивів, але не бути й категоричним. Є ж у нас молоді (весільна пара), охочі (взяти в чомусь участь) тощо.

1.3. Міжмовні омоніми і нерозрізнена паронімія. Неконтекстні синоніми

Особливо частими змістові зміщення бувають там, де перекладають російські багатозначні слова й омоніми. А їх, як відомо, в сусідній мові більше, ніж в українській. Тоді кажемо про так звану розвилку: на одне російське слово є два або й більше слів українських: російське “задача” – українські задача і завдання, російське “вид” – українські вид і вигляд, рос. “исключительный” – укр. виключний і винятковий (“исключительно” – виключно і винятково).

Інакше кажучи, в українській мові значно меншими є багатозначність і омонімія.

Наприклад, для дванадцяти значень російського слова “представлять” (“представить”) РУС дає 12 самостійних лексем української мови (плюс ще понад десяток синонімів):

подавати, подати; *книжн.* **представляти, представити** (напр., проект закону на обговорення ВР); **представить новые данные** – подати (навести) нові дані; **представить справку о болезни** – подати (показати) посвідку про хворобу;

наводить, навести (автор представляет в диссертации богатый опытный материал – автор наводить... [або подає]);

приставляти, приставити (напр., свідків на допит);

знайомити (чи познайомити) (*кого з ким*); **рекомендувати, відрекондувати** (*кого кому, як і в рос.*);

представляти, представити (до нагороди);

зображати, зобразити *кого*, напр. на сцені; в літературному творі ще **виводити, вивести; показувати, показати; змальовувати, змалювати;**

на сцені ще – **грати, зіграти, виставляти, виставити;**

удавати, удати з себе – *книжн.* представляти, представити; **прикидатися, прикинутися, придуритися;**

виклика́ти, ви́кликати; завдавати, завдати (эта работа не представит больших затруднений – ця работа не викличе великих утруднень (не завдасть великих труднощів);

уявляти, уявити [собі];

являти [собою], **становити, бути:** это дело не представляло собой ничего особенного – ця справа не являла собою нічого особливого; служба в армії є почесним обов’язком *або просто* служба в армії – почесний обов’язок;

представляти, репрезентувати (напр., яку-н. фірму)

Тож **представление** – і наведення, і представлення (до нагороди), і подання (документів), і зображення, і виведення, і показування, і удавання, і змалювання, і виставляння, і вистава, і завдавання (завданя), це, нарешті, і уявлення. Всі українські значення не потребують контексту; російське ж “представление” розпізнається тільки за контекстом.

Комунікативна перевага українських відповідників очевидна.

Але для мовців (і особливо для “автоматників-самоперекладачів”) це іноді нездоланна трудність. Тому ми можемо почути у ВР, на Р. і ТБ, прочитати в газетах явні мовні перебивки цього російського слова. Не знаючи цієї омонімічної розгортки, народні депутати, журналісти поганяють українську мову: *представте експертний висновок; дисертант представив багатий дослідний матеріал; актор представив у спектаклі тип глитая-експлуататора; хай не представляє з себе дурника; ця робота не представить для нас великих утруднень...* і т.д. і т.п. І тоді (можливо, з розпачу?) лунають дратівливі претензії до української мови: *“понавыдумывали кучу всяких галичанских, диаспорных слов!”* І нема мужності визнати, що це ж багатство української

мови, /**та й очевидна перевага перед російською**/. Мабуть, тому, що так на кожному кроці очевидно стає облуда леліяних сотнями років імперських міфів про “бідність” і “несамостійність” української мови, про її польське або австроугорське походження.

Можна було б тут додати й про омонімічність англійської мови (як, наприклад, слово “action”, що теж має 12 значень, для яких в українській мові є самостійні слова).

Складнощі передачі російської омонімічної лексики

Йдеться насамперед про значеннєву (семантичну) нетотожність деяких слів (і не лише термінологічних, а й загальноживаних) у російській і українській мовах, що, по суті, не вловлюють або й ігнорують деякі автори. Візьмімо для прикладу найпоширеніші з таких не повністю збіжних слів.

Російське “время” – українські “час”, “тривалість” і “термін” (та деякі прислівники). Тут російське слово багатозначне: *в другое время* – іншим часом; а *время* выполнения программы – тривалість виконання програми (не *час* виконання); а *время* исполнения задания – 1-го мая – термін виконання; *до сего* (до настоящего) *времени* – досі, донині, дотепер (а не *до цього часу*).

Російське “число” – українські “число” і “кількість” та деякі інші значення: ряд натуральних *чисел* – ряд натуральних чисел; большое *число* отрицательных показаний – велика кількість негативних показань (а не велике *число*; як іноді пишуть); *один из их числа* – один з-поміж них (а не один з *їх числа*); *без числа* – без ліку, безліч, сила-силенна (а не *без числа*).

Див. нижче (у рейтинговій “десятці” міжмовних омонімів) також “задача”, “область” та ін.

Багато з подібних незбіжностей у значенні слів ми можемо назвати явищем набутої омонімії.

Чому? Тому що ця омонімія з’явилася в результаті тиску на українську мову, розпочатого в 30-х роках, про що йшлося вище. Саме тоді з неї було вилучено “синоніми” та термінологічні варіанти, яким відповідав один російський термін. Слово “синоніми” тут має бути взяте в лапки, бо це не була синонімія, а

точні значення розмежованих термінів там, де в російській мові є термін-омонім.

Олександр Пономарів пише: “Проте невмотивованих лексичних росіянізмів у ЗМІ не так уже й багато. Далеко більше помилок, пов'язаних з уживанням слова не в українському, а в російському значенні”. Ілюструє: *рибалка, попередити /хворобу/* [21, 132].

Тут цари́на “хибних друзів перекладача”. На них, як на гачок, потрапляють ті “автоматники”-суржиконосці.

Вузлики на пам'ять

“Найчастіше спотикаються при перекладі омоніма і взагалі багатозначного слова, коли з двох-трьох його значень обирають якраз недоречне”

Олексій Кундзіч (14, 9)

Ось ця найпоширеніша десятка:

- (1) *задача*
- (2) *область*
- (3) *відкривати*
- (4) *свита*
- (5) *блюдо*
- (6) *відзив*
- (7) *вимагати – потребувати*
- (8) *рибалка*
- (9) *неділя*
- (10) *облік – образ*

– (1) *задача* Російське “задача” відповідає двом значенням в українській мові – “задача” й “завдання”. Математичний зміст цього слова в обох мовах збігається. В інших же випадках деякі автори ставлять його у невластивому для української мови контексті: “*Задача* дослідження полягає...” (з *рук. до ВОРУ, 2002*) –

завдання. Тобто російське слово “задача” не розмежоване в значеннях, семантично ширше, ніж українське. Звідси й помилка. Через це розрізнення маємо справу з міжмовним омонімом. Помилка дуже поширена – і то в усіх стилях мовлення. УР-1, 16.10.2009: “Боротьба з епідемією – важлива і відповідальна задача” – відповідальне завдання. “Ворог суне на Москву. Бій іде на 38-му кілометрі Волоколамського шосе. *Бойова задача* – зайняти два населених пункти” (*День*, 19.09.2008. *Анонси програм – про фільм “День комадира дивізії”*) – бойове завдання. “*Приймати участь у формуванні уряду – моя задача*” (*В. Ющенко, ТБ, 3.08.2006*) – брати участь – моє завдання.

– (2) *область*; (і тут маємо справу з російським омонімом, але зі значно більшим розкидом значень). “в *області* здоров’я та гігієни” (УР-1, 11.06.2005) – в галузі; “Яка країна, на вашу думку, є законодавцем в *області* моди?” (“*День*”, 12.04.2002) – у галузі моди (залежно від *контексту* – в царині моди). “Проблема лежить у дещо іншій *області*” – тут в іншій площині. Автор *вторгається* в *область* інших наук (*БОУ*) – 1) втручається, заходить у поле інших наук; 2) тут може бути в царину. Ще відмінні від *рос.* варіанти, де немотивовано вживають слово “область”: біль у ділянці печінки; зона високого тиску; пояс вічних снігів, сфера освіти *тощо*. А “державна політика в *області* поширення СНІДу...”? (*Р. Ера, 17.11.2003*) – у боротьбі зі СНІДом (тобто слово це тут просто зайве; до того ж бачимо смислове зміщення: ніби держава займається поширенням СНІДу).

У Кримського [45]: (*перен.*) царина, обсяг, круг, ділянка, сфера, терен (в научній області – в царині науковій); неизведенные *области* – простори; *область* действия – обсяг діяння; *область* источников – джереловище; область стока (*геол.*) – сточище, стоковище; “В *области* чего-л.” – коло чого; исследование в *области* чего-л. – дослід над чим.

Розвилка тут – більш ніж у півтора десятка (якщо враховувати й нульове значення – як зайве слово і заміни на прийменникові сполуки тощо)

На омонімії засновано чимало гумористичних сюжетів.

Жартує Іван Гейдор (у **СВ 24.11.2006**):

- Лікарю, мене щоденно мучать сильні болі.
- В якій області?
- У Київській.

– (3) **відкривати**: книгу – розгортати; вікно – відчиняти; двері – відчиняти; навстіж – розчиняти; трохи – відхилити; але день відчинених і відкритих дверей; запону, покривало – відслонити; очі – розплющувати і, *за конт.*, розімкнути (як і не закривати, а заплющувати). У ЗМІ, в усному мовленні, зокр. у ВР, тут найчастіше все “*відкривають*”. “Усе чекала, що він /загиблій син/ *відкриє* двері і зайде до хати” (*Світлана Душик // ГПУ, 11.09.2008*) – відчинить. Ще варіанти: “Йти на це з *відкритими очима*” – свідомо. “Свято відбувається в *Пирогово, під відкритим небом*” (*5-й кнал ТБ, 20.04.2008*) – в Пироговому, просто неба; “за *напіввідкритими* дверима” (*День, з “Анонсів програм”: 15.06.2007*) – напіввідчиненими; прочиненими.

А коли “відкривати”? Відкривати щось зорові; відкривати кому щось нове, а самому – назнавати; відкривати кредит, рахунок; відкривати (і звіряти) таємницю; /нові/ школи, лікарні – теж відкривати; повітряне, автобусне сполучення – відкривати й розпочинати; збори, свято – теж відкривати й розпочинати; *перен.* відкривати душу; відкривати обійми і т. п.

– (4) *свита* “І Кучма, і його *свита* в один голос заявляли, що нас в Іраку чекають якісь нафтові чи відбудовчі контракти” (*І. Бокий, СВ, 18.05.2004*) – почет. “Вони /ветерани/ вирішили прорвати /міліцейський/ кордон, щоб покласти квіти разом з губернаторською *свитою*” (*СВ, 11.05.2002*) – квіти зі *свитою*?! з убогим сіряком? – тут почтом. Газета СВ редагується на високому рівні, українська мова в неї багата й соковита, однак цієї помилки припускаються часто. А газета “Столиця” навіть у статті про культуру мови (“*Словолюб про осінь надій*”, 27 вересня – 3 жовтня 2002) пише: “Ну, нехай учений фізмату ще може не

втямити сутності фрази, а куди ж дивиться *свита?*”. Видю́ща свита! Видю́щий сіряк!

У Грінченка – тільки одне значення слова свита: “крестьянская. верхняя одежда из домашнего толстого сукна”. *Карав.* (у [Ч1]) наводить синоніми до слова “почет”: кортеж; (*весільний*) при́чет; (*на пошану гостя*) почесна варта; як *діалектизм* караул; *стиліст. синонім* “сіряк”. Слова “свита” в ц. знач. немає. У СУМі зі стилістичним обмеженням *рідко* (укладачі знали, що це русизм) наводяться приклади з І. Франка, О. Гончара, І. Ле. А ось у Бориса Олійника – синонім: “Хочуть обірвати сув’язь на Кучмі. Але не він сам усе робив. Є оточення. Челядь грає короля” (*Б. Олійник. 3 українцями не можна довго жартувати // День. – 2005. – 17.06.2005*); в ц. ж номері – К. Рильов: “До нас із невеликим почтом урочисто вийшов високий ставний чоловік у рясі”.

Літературознавець Мих. Наєнко (*в ЛУ 6.10.2006, ст. “Охламони”*) обіграє цей міжмовний омонім, розповідаючи про те, як Ющенко латав свою “свиту” (челядь) – там клопоть відрізав, там доточив (“Вона [влада] різала поли й латала плечі своїй свиті”; та й то забув хоча б узяти це слово в лапки: “Президент, щоправда, зізнався, що протягом останніх десяти днів найбільше мук завдав йому вибір: *свита* чи Україна?”)

– (5) *блюдо* “Поласувати своїм *улюбленим блюдом* – корою берези бобри виходять тільки вночі” (*НТН, 10.01.2007*) – улюбленою стравою. Так само м’ясні, овочеві, молочні страви, наїдки; перші, другі страви. “Блюдо” ж в українській мові – це велика тарілка, таріль (останній синонім, до речі, *чол. роду*, теж часто плутають).

– (6) *відзив* “Відзив на дисертацію” – відгук про дисертацію. Тут “нашкодив” рос. омонім: **отзыв** → і відгук, напр., на дисертацію, і відзив – на пароль). Нинішні словники дають це слово а) як *син.* до “відгук”, що, очевидно, є все ж інерцією русифікаційної тенденції 30-х рр., навіть ВАК у своїх інструкціях вимагає писати “відзиви” на дисертації; б) як військовий термін (відповідь на пароль), але “РУС військової термінології” 1928 року

подає слушніше “відклик” А. Кримський дає “отзыв о книге” – думка про (на) книгу; так само “думка про кого” .Є ще відкликання (кого звідки); думка (про кого).

– (7) *вимагати* – *потребувати*. “Бруківка на Андріївському *вимагає* перекладення...” (Нат. Лебідь. *Нонсенсів у Києві багато* // УМ, 27.10.2006) – потребує (вплив рос. “требует”). Так само “документ потребує доопрацювання (а не *вимагає*). “Депутат *вимагає* допомоги” – якщо він висуває вимогу про допомогу, то так можна висловитися, якщо ж вона йому потрібна, то він її потребує. “Пропозиція *вимагає* внести зміни до закону” – потребує внесення змін; тягне за собою необхідність внесення змін; “розуміння об’єктивних *вимог* розвитку суспільства” – тут потреб. У багатьох випадках – може допомогти рос.: *вимагати* – *требовать*, *потребувати* – *нуждаться*. За ВТС: **Вимагати** – настирливо просити, пропонувати в категоричній формі зробити щось, ставити перед кимось вимогу, зобов’язувати до чого-н. (вимагати гарантованих виплат). **Потребувати** – відчувати необхідність у чому або нестачу чого (ця справа потребує наших рук і розуму; здоровий від природи – ліків не потребує). Якщо *від кого*, то вимагати. М. Гладкий – (2, 113): “Відтінок слова 'потребувати' – об’єктивно-пасивний проти суб’єктивно-активного 'вимагати'. Але не слід обмежуватися цими двома словами”. Цей же автор писав: “Російському 'требовать' у його первісному значенні відповідає *укр.* 'вимагати', з синонімічними допоминатися (= рос. 'домогаться'), допевнятися, доправлятися (= рос. 'требовать законного'); напр., 'Вона вимагатиме добрих коней, панського погонича' (за *Сл. Б. Грінченка*); 'Вона вперто допоминалася відповіді' (*М. Коцюбинський*), 'нехай не допевняється нічого' (*П. Куліш*), 'Треба свого права доправлятися' і т. ін.

Письменник П. Федотюк не погоджується з проф. О. Сербенською (“*Антисуржик*”: “*бенкет... вимагає тостів*”, “*любовні листи вимагають особливої уваги до слова*”). “Хоча доречно, писав він, було б в обох випадках вжити дієслово “потребують” або ж по-іншому побудувати фразу, скажімо, “на бенкетах не обійтися без тостів” (*із ст. до Вітч. № 1–2 – 2007*).

Є ще одне значення рос. “требовать”, яке не передається словом *вимагати* – а саме, коли йдеться про борги. Їх у нас не *вимагають*, а правлять [2, 160].

– (8) *рибалка* “Саме тоді йшов на рибалку сусід Микола Корінець” (*Василь Місевич. Прокляті гроші // 3 рук. до Вітч. № 1–2 – 2008*) – на риболовлю. Рибалка ж – це людина, яка ловить рибу, займається рибальством.

“Чоловік приходив додому з *рибалки* і з порога запитав дружину:

– Кіт удома?

– Та заходь, не бійся. Я йому кілька купила” (*УМ, 30.11.2007*) – з рибалкування.

– (9) *неділя* у знач. тиждень “Ми повністю контролюємо ситуацію, починаючи з середи минулої *неділі*...” (*Митники на Придністров'ї // УР, 18.04.2006*) – минулого тижня “Сьогодні збігає третя *неділя* Великого посту” (*1+1, на інформаційній стрічці, 11.03.2007*) – минає третій тиждень; минулої *неділі* – минулого тижня. (“Хибний друг перекладача”)

– (10) *облік – образ – /вид/*

Щодо *обліку*: 1) “Зовнішній *облік* письменника” (О. Гончара. – *СТБ*) – зовнішній вигляд, зовнішність; якщо ж про моральні риси, то моральне обличчя. 2) “Це питання *тр.* вирішувати, особливо з *обліком* нових обставин” (*УР, 21.11.2006*) – з урахуванням. “Реалізація цієї концепції *вимагає обліку наступних* положень” (з *рук. до ВООУ № 2 – 2005*) – потребує врахування таких положень.

Отже, якщо йдеться про *вигляд*, *фігуру*, *зовнішність*, то слід (залежно від контексту) послуговуватися словами: подоба, постать, постава.

“*Образ* життя” часто кажуть і пишуть там, де належало б казати спосіб життя. “Здоровий *образ* життя...” (*УР-1, 16.07.2002*) – здоровий спосіб життя. “Кенгуру ведуть нічний *образ* життя” (*УТ-1, 25.07.2006*) – спосіб життя.

Якщо мовиться про “спосіб”, то користуємося й іншими, синонімічними варіантами: лад, чин, роб, побит: таким чином

(робом, ладом, побитом), у такий спосіб, отак, по-такому, отожд, отже.

Іноді “образ” пишуть там, де йдеться про живу людину. “Подібно до образу Каменяра Олександр Іванович відстоює національну ідею” (Зиновій Пирій. *Сокальський зорепад // Вісник. – 2006. – № 6*) – як Франків Каменяр; крім того, національну ідею обстоює (або боронить, захищає).

=====

Ще кілька прикладів помилок при вживанні:

/I/ – російських омонімів (“р^озвилки”)

/II/ – міжмовних омонімів (“хибні друзі перекладача” – різні значення однакових слів у контактних мовах)

/III/ – міжмовних паронімів (різні значення близькозвучних слів)

/IV/ – нерозрізнених російських паронімів (“російська парономазія”)

I

Р^озвилки

(Нерозрізнення значень російських омонімів)

– не *помірковані* ціни (від *рос.* умеренные), а помі́рні, тобто невисокі, як і про вітер (помі́рний – тобто несильний), про дозу (помі́рну – тобто дозволену), про клімат (помі́рний – м'який). А поміркований – це який? Про людину кажуть: помі́ркована – розважлива, обачна, розсудлива, обережна; про погляд, позицію – помі́рковані, не крайні, не екстремістські;

– не *кольорова* капуста, а цві́тна (вона цвіте);

– не *я рахую*, а я вважаю;

– не *причинно-слідчі* зв'язки, а причинно-наслідкові;

– не *торкається* (у *знач.* має відношення), а стосується: “Звільнення з посад міністрів *торкається* тих, хто *попав* сюди випадково” (*УР, ТБ, ВР, місцеві газети*) – стосується тих; хто потрапив...

Скрізь тут нерозрізнені значення російських омонімів: *умеренный, цветной, считаю, следственный, касается*.

Ще приклади т.зв. “набутої омонімії” в українській мові:

– *кисть* (з 30-х років все звелось до російського зразка – теж кисть). Насправді ж в українській мові тут така розв'илка:

- 1) (рука від пальців до зап'ястя) п'ясть
- 2) (на фарбування, малювання) щітка, пéнзель
- 3) (квіток) китиця, волють
- 4) (плодів) китиця, кетяг
- 5) (винограду) гроно, кетяг

Як бачимо, тут п'ять розрізнених значень, а з синонімічними варіантами – 7 слів.

– *включення*

- 1) уві́мкнення
- 2) охо́плення, умі́щення;
- 3) до́лучення, залу́чення, внё́сення, ввё́дення, завё́дення, занё́сення, запрова́дження

- 4) (чужорідне тіло) вкра́плина

4 розрізнені значення, з синонімами – 11 слів.

– *наступний і сліду́ючий* – скальковані з російської мови

“*следующий*”

- 1) (поданий далі) такий
- 2) (який скоро настане) наступний, майбутній, прийдешній
- 3) (розташований далі у просторі) дальший, подальший
- 4) (перший із подальших) черговий, наступний

4 значення, 7 слів.

II

“Хибні друзі перекладача – I”

(Міжмовні омоніми)

– *заказ* – у зн. “замовлення”, а “заказ” в українській – заборона (тому й “заказник”); так само *заказний* – замовний. “Ми щодня слухаємо повідомлення журналістів і трансльовані ними явно *заказні* віщування нібито політологів про те, що демократичної коаліції може не бути...” І нижче: “*заказні* нібито пророцтва” (Ольга Герасим'юк. *Чому ЗМІ не розповіли, що було у вівторок у Харкові // День, 26.10.2007*) – в обох випадках тут замовні /віщування, пророцтва/;

– *лишатися* /від російського *лишатся*, напр., ілюзій/ – позбуватися або позбавлятися (з деякими стилістичними розрізненнями); а українське “лишатися” – це не змінювати місця свого перебування, не зникати, не переставати бути ким-небудь тощо;

– *лиш би*: від 2002 року й понині на Р. “Ера” знову й знову звучить пісня: “...для мене щастя більшого не треба – *лиш би* рідний колос, *лиш би* рідне небо опускали руки на моє плече” – тільки б, аби лише...;

– *наглий* тон – по-українськи треба зухвалий, нахабний; в українській мові є й “наглий”, але з ін. значенням – раптовий, несподіваний, непередбачуваний;

– *походити на кого* – бути схожим на кого; “Не могла пригадати, *на кого він походить* (День, 25.12.2001); /походить можна *біля когось, чогось*/, *походить* – від *кого, чого*. (ВТС, щоправда, за інерцією подає й у знач. *на кого*, хоча й зі стиліст. обмеженням *розм.*, думається, що це все ж інерція “наближення до російської”);

– *протікання* процесу реформування освіти (з *рук. до ВОРУ № 2 – 2003*) – перебіг

– *розбити* (сад, намет) – сад розпланувати, намет встановити, поставити

І стисліше:

– не *дурний* тон (смак), а поганий тон, поганий смак, несмак (вийшло ж – *нерозумний тон*);

– *нижня* білизна – спідня

III

“Хибні друзі перекладача – 2”

(Міжмовні пароніми)

Є слова, які можна було б назвати **міжмовними паронімами** (теж “хибні друзі перекладача”): Це близькозвучні слова з різним значенням: утворена девіативна, суржикова лексема близька за звучанням, але відмінна (іноді протилежно, антонімічно відмінна) від російської:

– *забовтали* “У цьому провина передусім демократичних політиків, які *забовтали* питання й не забезпечили європейський рух” (*Ігор Лосєв. Коли аполітичність дорівнює колабораціонізму // День, 27–28.04.2012*) – нерозпізнані і тому неточно перекладені *рос.* пароніми “взболтать” і “заболтать” (від 1/ бовтати, колотити; 2/ базікати, балакати, молоти). – отже, забалакали (а “забовтали” – глину для будівельного розчину); *заговорили* – теж стилістично неточно.

Або *схожість* від *рос.* “всхожестъ” (тобто у *знач.* 'здатність сходити, проростати'). Цілком прийнятні в традиції періоду українізації 20-х років, але майже “єретичні” в період лінгвоциду варіанти виправлення: сходівість, пророставість (у *Кримського* ще висхожість, зіхожість). Але це не стосується іншого значення: схожість – це 'наявність близьких ознак'.

Ще кілька міжмовних паронімів:

– і крик не *роздається*, а лунає, розлягається;

– *нарізаємо любе* скло /*Оголош. у магазині будівельних та господарчих товарів*/ – це *улюблене* скло чи все-таки будь-яке? Можна це назвати міжмовним омографом. Чи просто русизмом.

– *міри*, а часом і *покруч міроприємства* (у *значенні* заходи; *можл.* й *утрачений синонімічний ряд*: зусилля, дії, шляхи досягнення, кроки, способи); *вишукувати міри попередження /злочинності/* (*рос.* *изыскивать меры*) – добирати способу

запобігання (призабутий синонімічний варіант); навіть *прибігати до мір* (поберегли б ноги!) – вдаватися до заходів. А міра – це одиниця виміру чого-небудь

– *потерпіти* поразку (це перетерпіти?) – зазнати поразки .

З наведених прикладів можемо виснувати: нерозрізнення значень паронімів зумовлюється кількома чинниками: 1) фонетична подібність їх; 2) мовець не має чіткого уявлення про семантику одного чи обох компонентів пари слів; 3) дія інтерференцій: сплутування можливе тоді, коли у російській мові використовується одна багатозначна лексема (полісема або омонім), а українська мова має у своєму ресурсі кілька відповідників для кожного із значень.

/IV/

Несподівана російська паронимазія

(Нерозрізнення значень російських паронімів)

– *небачена* стіна озону – невидима (і непроникна – напр., для жорстких космічних променів) (нерозрізнення *рос.* паронімів *невидимая* – *невиданная*; калькування від нерозрізненого російського пароніма/

– не *пронизливо* звучить тема, а проникливо (*УМ*). Тут нерозпізнаними виявилися українські пароніми – мовець заплутався у своєму словнику.

Як бачимо, в мовленнєвій практиці є багато неточностей у вживанні близькозначних і близькозвучних слів (синонімів, омонімів, паронімів). Редакторів доводиться уточнювати їх контекстне значення. Тут ще важливо пам'ятати, що специфікою міжмовних паронімів і відповідників російського омоніма є те, що для них характерні різні варіанти семантичної сполучуваності з іншими лексичними одиницями. Тому замінюючи суржикову лексему, слід обов'язково перевірити узгодження, керування в новій словосполучі.

Під час “автоматичного” перекладу, отже, наші автори і редактори часто не розрізняють значення:

- * російських омонімів;
- * паронімічних російських слів;
- * українських паронімічних слів (не обирають точного);
- * міжмовних омонімів і паронімів
- * стилістичних нюансів у використанні синонімів.

“Автоматник” (“самоперекладач” – за [20]; “сам-собі-перекладач” у Караванського) неспроможний розрізнити усі ці відмінності.

1.4. Своєрідний “реверс” (втрати в ході антисуржикової роботи)

“Мода” на призабуті слова і мовні конструкції

Не можна не бачити прагнення сучасних авторів поновити знищені природні особливості української мови, збагатити її. Актуалізується призабута лексика, ідіоматика. Словник однієї з останніх праць Оксани Забужко (7), наприклад, налічує понад 300 слів і словосполук, які ще в ХІХ ст., а потім і у 20-ті роки ХХ були звичні для наукового, публіцистичного і художнього дискурсу, але за роки радянської влади їх просто витруїли з української мови, замінивши на “близькі” до російської: безмисний (лишився був у словниках тільки бездумний – ближче до російського “бездумный”), взорувалися (на одні й ті самі приклади), відрух (там, де в нас тепер тільки *іншомовне* “рефлекс”), доконечний (лише “обов'язковий”, бо ближче до російського “обязательный”), доривчий (випадковий, епізодичний), заскочений (у нас обов'язково напишуть “здивований” – синонім, але нема відтінку несподіванки, не та динаміка думки), заціліти (“У

народному мовленні й дотепер заціліло спеціальне 'дитяче аргю' ”); без сорома казка; видаватися на позір; щось таке їм і до голови б не стрелило (там, де наші автори обов'язково напишуть заяложене “*і в голову б не прийшло*”) і т.д., і т.п.

Може дещо менші вибірки реанімованої української лексики і фразеології ми могли б виписати й із творів Ірини Фаріон, Оксани Пахльовської, Валерія Шевчука та багатьох інших.

Бачимо таке ж прагнення і в інших, та менш досвідчених у мові журналістів, літераторів, науковців. Але ця менша досвідченість часом набирає форм гонитви за модою, що має наслідком смислові зміщення, стилістичні неточності.

Ухопилися, наприклад, за прекрасне слово “наразі”, але так зашмулювали його, що розгублений учень або й студент не може дотямити, який смисл у цього слова. А це поки що, на цей час (іноді – зараз). В аналізованих текстах авторові трапилися з півтора десятка випадків неконтекстного вживання слова “наразі”: “*Наразі* вмикаємо радіотрансляційний запис” (УР-1, 27.04.2002) – виходить, що ми *поки що* вмикаємо, чому ж не отже? “Ви прослухали передачу для любителів музики – *наразі* хочу назвати прізвища переможців вікторини” (“Тоніс”, 19.01.2003) – а треба “далі”, “тепер” або “а тепер”. “Служби міграції різних країн, *наразі* й України” (Лариса Оксенчук, Р. Ера, 21.08.2002) – включно з Україною, серед них і України. “Система відеотелефонного зв’язку, що *наразі* працює в Україні...” (СТБ, 8.11.2002) – тут “... що вже працює”; “*Наразі* ви прослухали передачу...” (УР-1) – тільки-но, щойно або й без цього слова: “Ви прослухали передачу...” Інші варіанти – в нинішніх умовах, на даний час, досі. Іноді пишуть тавтологічно: *наразі поки що*. В деяких фрагментах це просто зайве слово: “Воротар *наразі* надійно забирає м’яч”, “Київські динамівці *наразі* знову завоювали чемпіонське звання” (зайве слово, яке, одначе, спотворило зміст, бо як це “*наразі завоювали*”? Поки що? На даний момент? Адже вони навічно вже чемпіони 2008 року!).

Ці журналісти, певно, вважають, що збагачують українську мову. Насправді ж вони її збіднюють, звужують синонімічні

можливості, та ще й при цьому спотворюють зміст інформації. Підрахуйте, у скількох значеннях вживається це *наразі* навіть у наведених прикладах. Близько півтора десятка!! І всі – в невластивих для української мови значеннях. Що це означає? Що наші журналісти викинули з ужитку 13–14 українських слів (отже, далі, тепер, а тепер, тільки-но, уже, в тому числі, в нинішніх умовах, на даний час, тут, поки що *і под.*) і замінили їх одним – *наразі*. Тож вони не збагатили мову одним цим словом, а збіднили її на 13 слів!

А скільки ще таких “модних” слів невинно вживаються в текстах!

Дуже багатьом сподобалося слово “позаяк”. В українському варіанті газети “День” майже вже немає ні сполучника *бо* чи *бо ж*, ні *оскільки*, ні *через те що*, *тим що*, *тому що*, *затим що*, *того що*, *а що...то*, *адже*, *ж*, *же*. Це що – збагачення? Часто все це справляє кумедний ефект, особливо коли, *напр.*, без усяких жартів приписують це слово народному депутатові (на той час) Моїсеєнку: “*Позаяк* закон не прийнято...” Це переклад з російської “Поскольку закон не принят...” А на Донбасі з людини кепкують. Треба ж мати на увазі, що це слово ніколи не було в українській мові поширеним у стилістично нейтральному тексті. СУМ подає його з обмеженнями *заст.* і *жарт.* – застаріле і жартівливе!

На це звертала увагу ще Олена Курило:

“Російські препозитивні злучні звороти *так как*, *ввиду того что* дехто перекладає штучним *позаяк*, – писала вона. – (*Позаяк* ми не знали, то...). Такого злучника /сполучника – *П.К.*/ українська мова не знає, а натомість уживає злучник *що* або *як*, *як же*, що їм у наступному реченні здебільшого відповідає *то*: – *А що* він того не сказав, *то* ми й не знали (*Гр.*) Але *що* то був гість, *то* йому нічого не казали (*Шухевич, польське дж.*). *Як* був старший од Левка годів на два, *то* й подужував його (*Гр. Квітка*). *Як же* побачила (Польща), що турки її в боях перемагають, *то* почала з ними сяк-так миритися (*П. Куліш*). “Не тому прісно, що не кисло, іно тому, що не розчинено” (*Номис*).

Часто ще штучним по за як замінюють злучника *бо*: Я не прийшов, *бо* не мав часу (а не: по за як не мав часу)". [15, 174]

Манірні і неконтекстні “позаяки” (“позаяк..., то...” і под.) є, на жаль і в О. Забужко [7, 174, 245, 299, 338...]

Запозичений з польської сполучник “аби” в знач. “щоб” у деяких виданнях уже практично повністю витіснив нормальний варіант, серйозно змінивши звукову систему українського мовлення.

Доречно й недоречно послуговуються й лексемами “натомість” (інформацію про пожежу в Каліфорнії диктор телеканалу “1+1” 29.10.2003 звично пов’язує з наступною інформацією: “*Натомість* у Таїланді тропічні зливи спричинили величезні повені...” Який логічний зв’язок існує між двома повідомленнями в обох прикладах? “Натомість” – це замість чого-н., це логічна зв’язка, що підкреслює залежність між подіями. Часом неточно вживаються також слова *відтак*, *либонь*, *допоки*, *далебі*, *прецінь* тощо.

Це теж один із сучасних наслідків давньої кампанії з “конструювання” суржику.

Боязнь русизму

– *інший*: “Принц перевернувся на *інший* бік” (з *рук. до Вітч., до № 5-6 – 2003*) – на другий” (у нього що – є такий і не такий бік?); “одна рука коротша *іншої*” (з *рук. до Вітч., № 3-4, 2003*) – коротша від другої; “Андрій розреготався, вхопившись однією рукою за живіт, а пальцем *іншої* вказуючи на Гната з незнайомцем” (*там само*) – пальцем другої. “Соціальна реклама відрізняється від комерційної докорінно – своєю місією. Перша продає, *інша* захищає” (*День, 9.11.2007, Маша Томак*) – друга. *Інші* люди (рос. “остальные”) – решта людей. Скрізь тут – боязнь русизму від російського “*другой*” (“остальной”). Але не можна сказати “*другими* словами”, “то була *друга* держава /Рад. Союз/, *другі* були

й вимоги” (*ВР, День та ін.*) – іншими словами; інша держава; інші вимоги.

Тут уже, як бачимо, зворотний процес, так би мовити, “реверс”: помилки виникають з добрих намірів, та через слабку мовну підготовку. Причинами є боязнь росіянізму або захоплення “модними” реанімованими словами, які тулять у текст, не дбаючи про точність контексту.

Запитання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте поняття суржику. Звідки він узявся в українській мові?
2. Структура суржику. Які “поля” української мови він охопив? Механізми формування суржику.
3. Розрізніть поняття “суржик” і “вторинний суржик”.
4. Що таке міжмовні омоніми в їх суржиковому варіанті?

Завдання для самостійної роботи

Охарактеризуйте спостереження над українською лексикою з погляду її суржикізації в наукових працях (на вибір студента – *див. список*):

Список літератури для самостійного опрацювання та підготовки реферату:

Борис Антоненко-Давидович. Як ми говоримо [1].

Олександр Пономарів. Культура слова: Мовностилістичні поради [21].

Олександра Сербенська, Марія Волощак Актуальне інтерв'ю з мовознавцем [23].

Максим Рильський. Ясна зброя [22].

Святослав Караванський. Секрети української мови [8].

Надія Нетийвода. Сам собі редактор: Порадник з української мови [18]

Публікації, які стосуються лексики в наукових періодичних виданнях:

– у Збірнику наукових праць Інституту української мови НАН України “Культура слова” (2011–2012 роки);

– в журналі “Дивослово” (2011–2012).

Викладіть у формі тез для виступу в аудиторії.

2. МОРФОЛОГІЯ

2.1. Навіяні (інтерферовані з російської) відмінкові форми

За частотністю морфологічних похибок одне з перших місць посідають неправильні відмінкові форми (іменників, числівників, займенників). Велика частина з них виникає під впливом російської мови.

Відмінювання іменників

– Родовий відмінок однини

Тут слід насамперед зазначити, що всі помилки щодо родового відмінка – у ледачих авторів і мовців; адже ця форма подається в усіх орфографічних словниках. Однак що ми бачимо в публікаціях, що чуємо на телебаченні і радіо (включно з трансляціями із залу ВР)?

нічия: “У команди 8 перемог і три *нічиєї*” (УТ-1, 11.06.02, 4.04.2006) – *тр. нічії*; “Після цієї *нічії* команда поступилася лідерством” (СТБ) – тут якраз *нічиєї* (род. в.). Неправильно віддають і орудний відмінок ц. слова: “В останніх двох турах відбулися двома *нічиями*” (СТБ; із записів за жовтень – грудень 2010 р.). – *нічиїми*

партнер: “Це торкнулося і нашого *партнеру*” (СТБ) – *партнера*

протест: “Група направила листа *протеста* Генеральній прокуратурі” (газета “Свобода”, ця ж вада й на СТБ) – *протесту*

портрет “Диригент Іван Гамкало, композитор Віталій Кирейко та інші, виступаючи на конференції, додали до *портрету*

Кирила Стеценка різні барви й тони” (*Поклад Наталка. Композиторська “Хата” // День, 13.06.2008*) – портрета. (Очев., авторка унікала рос. форми род. відмінка, але ж вона така сама й в укр. мові)

розворот “Розбігаються круто і не м’ячем з *розворота*, / А головою Сократа пробивають ворота” (*І. Драч*) – з розвороту
солдат: “Біля могили невідомого *солдату*” (*СТБ, 9.05.2011*) – солдата

ступінь: ... досягти найвищого *ступеню* контакту з учнем (з *дисерт. роботи*) – ступеня

фактор: “[Нац. ідея] єдина здатна відігравати роль *консолідуєчого фактору* в суспільному розвитку” (*Укр. газ., 22.04.2004, ст. Вол. Шовкошитного “Наше завд. – виховати українця”*) – єднального фактора (чи вже консолідувального)

Можна сказати, що тут не завжди є сліди російських форм. Однак це один з елементів суржику.

Є низка слів, які мають *род. в.* на *-у* або на *-а* (іноді й на *-и*) залежно від значення слова, чого часом не враховують автори:

круп: В “Газеті по-українськи” був фрагмент зі словами “*крупу* коня” – тобто хвороби коня? – Тр. круп коня. Якщо ж ідеться про хворобу, – то круп. Гречаної – круп

ордена і ордену: ордена Богдана Хмельницького і ордену св. Магдалени – автори часто не розрізняють цих значень: у першому випадку це відзнака (нагорода), а в другому – релігійна організація

терміна і терміну (у двох значеннях: як “слово” і як “строк”): “Як сенсацію більшість журналістів сприйняли повідомлення про те, що автор *терміну* “геноцид” – випускник Львівського ун-ту, галицький єврей Рафаїл Лемкін” (*Ярослава Музиченко. Геноцид – не лише голод // УМ, 6.11.2008*); “Нині до *терміну* “Європа” належать передусім соціокультурні параметри” (*День, 2.04.2009*). В обох випадках слід писати терміна. В іншому значенні слова “термін”, а саме “строк”, в *род. в.* буде терміну. Не так, як у “Газеті по-українськи”: “Квитки продавали кондуктори. Більшість із них з перевищенням *терміна* експлуатації” (*ГПУ, 5.12.2005*). – терміну. (Але реч. слід переробити, бо в ньому – хибний смисловий зв’язок: перевищили термін експлуатації кондукторів? Можливий варіант

виправлення: “Кондуктори продавали квитки, термін використання яких збіг”).

Останніми роками окремі книжкові й періодичні видання, телеканал СТБ явочним порядком запровадили норму правопису 1929 року щодо родового відмінка іменників жіночого роду III відміни з закінченням *-и* – *соли, радості, любови*. Але чи варто так робити масовим виданням, телебаченню і радіо, поки це не запроваджено в наш нинішній правопис? Чи варто плутати школярів і студентів? Тим більше, що журналісти СТБ іноді чули дзвін, та не знають де він. Вони кажуть: “в залежності від обставин”, “це позначається на якості продукції”, “...на якості гри” – але ж тут не родовий, а місцевий відмінок. Або ще: “Чи відповідають ці результати *реальності*” (СТБ, 26.03.2006) – реальності, бо тут давальний відмінок.* Таку ж нерозбірливість демонструє й Ігор Токарчук на 5-му каналі ТБ: “Юрія Луценка визнали у службовій халатності” (17.11. 2012).

Цю форму родового відмінка використовують і деякі досвідчені та шановані автори – як Оксана Забужко, Ірина Фаріон, Святослав Караванський та ін. І це їхнє авторське право – адже зараз іде своєрідна конкуренція питомих українських і т.зв. “наближених до російської” форм. Тож у наукових і літературно-публіцистичних текстах, де якраз ведеться дискусія щодо удосконалення українського правопису, це є доречним. **Але ж не можна вигадувати норми...**

Нюанс щодо родового відмінка підмітив Св. Караванський: Пишуть “відповідно до *Акта* про державну незалежність”, “виходячи з *Акта* про державну незалежність”. Словники дають

* За правописом 1929 року закінч. *-и* було в род. в. однини іменників III відміни (*соли*) та ім-ків IV відміни з суф. *-ен-* (*імени*).

Приблизно так само сформульовано і у відомому “Проекті Українського правопису...” (параграф 69): “У родовому відмінку однини іменники III відміни на *-ть* за другим приголосним кореня (основи). а також *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь* мають закінчення *-и*: *вісти, незалежності, радості, смерти, честі, крові, любови, осіни, соли, Руси, Білоруси*. Усі інші іменники мають закінчення *-і*: *боязні, галузі, ночі, осі, печі, подорожжі, тіні, сталі та ін.*” (с. 120).

Тож не слід забувати, що все це стосується тільки родового відмінка. А те, що кажуть на СТБ, пишуть в УМ, не відповідає ніякому правопису і ніякому здоровому глузду.

тільки *акт-а*, як це робиться щодо слів, вживаних на означення предмета. Однак у певних контекстах подібні слова можуть набувати значення узагальненого поняття, а з ним і закінчення *-у*, як це й спостерігаємо в наведеному прикладі. Слово “акт” тут наведено в значенні законодавчий акт, закон, указ. Отже, слід писати акту, як і “відповідно до закону, указу”...

Так було і в 20-ті роки ХХ ст. зі словом *плуг* після утворення письменницької організації під цією назвою – “Плуг”. Той, хто почитає епістолярій членів цієї творчої організації, зверне увагу на те, що вони завжди писали “вступив до “Плугу”, “вийшов із “Плугу”, хоча словники однозначно дають “*плуг-а*”. “Очевидно, зауважує Караванський, у літераторів 20-х рр. ще не було знищено почуття мови до тієї міри, щоб сказати “вступаю до 'Плуга' ”. Так само слід казати “Зайду до 'Смолоскипу' ” (видавництва). Така ж метаморфоза можлива й зі словом “трамвай”: “на лініях трамваю” (вид транспорту), але “зайшов до трамвая”. Треба звільнитися, – пише цей автор, – від сліпої віри словникам, яка культивувалася в радянській Україні з 30-х років мин. ст.

Родовий і знахідний відмінки іменників при перехідних дієсловах з часткою *не*.

не брав участь у голосуванні (*ВР, 5.06.2009; від рос. “не принимал участие”*) – не брав участі. Але не брав ложку в руки.

Тут слід розрізнити: у родовому відмінку вживають іменник, який при заперечному дієслові вказує на об'єкт, який частково охоплений дією (не дав грошей), у знахідному – на об'єкт, який цілковито охоплено дією (не віддав гроші). Знахідний відмінок найчастіше використовують щодо конкретних іменників, а родовий – щодо абстрактних (наведений вище приклад: не брав ложку – не брав участі; гімнаст не підняв штангу – не подолав /не взяв/ рекордної ваги).

борг ще не повернуто (тут *знах. в.*) – боргу ще не повернуто (род. в.).

Тобто родовий відмінок є обов'язковим у безособових реченнях.

Давальний відмінок однини

– *Комітетові чи комітету?*

За аналогією з *рос.* тут найчастіше віддають перевагу другому варіантові. “Прошу проголосувати доручення *комітету*” – а краще (і логічно точніше) комітетові, щоб не ускладнювати сприйняття, коли може здатися, що доручення дає комітет. Саме для цього в *укр.* є дві форми *дав. в.* – на *-У* ТА – *ОВІ*.

– *Творові чи твору?*

“Риси сентименталізму властиві *твору*” (тр. творові; ця довга форма – *-ові, -еві, -єві* є національно-специфічна). Коли ж іменників *чол.* роду в реченні два чи й більше, удаємося до чергування варіативних закінчень *дав. відмінка*, починаючи з довгого закінчення: “В. П'янов поведився як належить *секретарю*, тобто *організаторові* поїздки...” /тр. якраз навпаки: “...секретареві, тобто організатору поїздки”) (**Навів: Анатолій Венцовський в ЛУ, 26.03.2009 – йдеться про помилки в тестах зовн. незал. оцінювання в навч. пос. Авраменко О. М., Коваленко Л. Т. Укр. мова та л-ра : зб. тестових завдань. – К. : Грамота, 2008. – 212 с.)**

Так само й *народові і народу (дав.)*; вживання тієї чи тієї форми диктується стилістичним контекстом: “Присягнули на вірність народові України”, бо може йтися й про вірність самого народу (*напр.*, обраному шляху до незалежності), тобто “народу” може стояти в *род*.

Орудний відмінок

“Церква теж була *порожньою*. Для *впевненості* ми вкинули туди *пару* гранат” (**Вол. Сердюк. Ревідкриття. Роман // 3 рук. до Вітч. № 1–2 – 2008**) – порожня; для надійності; дві (зо дві) гранати.

“Потап був *присутнім* при народженні сина” (**Світлана Душик // ГПУ, 11.09.2008**) – присутній.

Орудний відмінок у подібних конструкціях не властивий українській мові.

Кличний відмінок

Як ознака відмінності української мови від російської він був майже витіснений з мовної практики. Можливо, тому тепер, коли цей відмінок знов увійшов у широкий вжиток, трапляється багато помилок:

– *Олександр Володимирівно (ВР) – Олександро*; Олександр – так звертаються до чоловіка.

– *пане Івану (ВР) – пане Іване.*

– *“Шановно госте!” (з рук. до Вітч.) – Шановна госте!*

– *“Пан професор, до вас питання...” (1+1, “Без табу”, Микола Вересень, 3.11.2000] – пане професоре.* Можна звернути увагу на те, як через цю помилку грубо й неінтелігентно зазвучала фраза ведучого. (Крім того, *запитання*, а не *питання*).

– *“Пречиста Діво Богородиця”, – співає Алла Попова (радіо, 17.11.2001) – Богородице.*

Помилки трапляються й у відмінкових формах множини (під впливом *рос.*)

– Називний відмінок множини

холода́: навіть у СВ (16.12.2003) заголовок “*Наступають холода́*” – настають холоди

два гектара – два гектари.

– Родовий відмінок множини

“Вживайте побільше *овочей*” (УР, лютий 2008) – овочів. “Тепер в підпорядкуванні області немає ні консервних заводів, ні автоколон для доставки *овочей*, ні власне, самих овочесховищ” (Аграрна країна, всеукр. газета, інф-ція з Луганська, 11.09.2008) – овочів. /тр. також дотриматись евфонії: у підпорядкуванні/

солдат: пришліть кількох *солдат* – солдатів.

окуляр: “З продажу сонцезахисних *окуляр* можна заробити не менше сотні гривень” (за публікацією в газеті “Акцент” від 28.04.2009) – окулярів.

Похибки відмінювання числівників

З відмінюванням числівників, їх узгодженням з іменниками у багатьох наших мовців – повна безпорадність (особливо у відмінюванні складних числівників, порядкових, в узгодженні числівників з іменниками, дробових числівників з іменниками “тисяч”, “мільйонів” тощо).

Ось основні групи помилок у фрагментах з числівниками.

1. Відмінкові форми числівника, перенесені з російської, – з тою чи іншою мірою спотворення

– “Степан Пушик відомий як автор понад *п'ятидесяти* науково-популярних праць (*ЛУ, 25.10.2007*) – п'ятдесяти;

– “Усіх *восьмерих* підсудних /рад. воєначальників – у червні 1937-го/ було визнано винними, засуджено до розстрілу з конфіскацією майна та позбавленням військових звань і тієї ж ночі страчено” (Сергій Грабовський. “Велика чистка” 1937 року // День, 15–16.06.2012) – вісьмох.

– “Дай Бог їм (ЄС) розібратися з тими *десятью* новими членами” (*УР-1, 14.03.2003*) – десятьма;

– “...розвести *десятью* – *п'ятнадцятью* грамами води” (*Р. Ера, 11.06.2002*) – десятьма – п'ятнадцятьма грамами води;

– “У 2008 році з *дев'ятсот* шкіл у 622 навчали українською мовою, у 85 – російською, у 7 – молдовською, у решті – *відразу кількома*” (*Ол-др Гаврош. Як в Одесі укр. мови навчають // УМ, 30.07.2008*) – з дев'ятисот; двома і більше.

Або й просто спотворена форма (рос. мова тут не винна)

– “Прихід на Майдан (йдеться про Помаранчеву рев. 2004 р.) *тисячою* людей потребував чималих коштів” (*5-й канал ТБ, 3.09.2007*) – тисяч людей

– “до Євро *двохтищі* *дванадцять*” (*Ю. Тимошенко: прес-конференція в КМ, 9.06.2009*) – дві тисячі дванадцять.

2. Похибки відмінювання складених кількісних числівників;

– “За повідомленнями ЗМІ, Ющенко заявив, що “Інтер” керує *двадцятью* *вісьмама* каналами” (*керівник держслужби КМ – на 1+1, 20.07.2005*) – двадцятьма вісьмома;

3. Найпоширеніша група помилок – у відмінюванні складених порядкових числівників (яка винахідливість, зокрема, у відмінюванні числівників від двохтисячного до дві тисячі дев'ятого років!)

– “На двохтисячний шостий рік було передбачено...” (ВР, Роман Зварич, 16.03.2007) – на дві тисячі шостий

– двохтисячночетвертого та двохтисячношостого років (ВР, проф. Черняк, березень 2006 р., народний депутат; повторив на УР-1, 8.04.2006) – дві тисячі четвертого і дві тисячі шостого року

– у двутисяча першому році (1+1, 31.07.2004) – дві тисячі першому році

– “А до двохпалатного парламенту можна перейти в двохтисяч шостому – десятих роках” (Л. Кучма, 15.04.2003) – двопалатного; у дві тисячі шостому – дві тисячі десятому роках

– “двохтисчачетвертого року” (Н. Шуфрич, виступ у Верх. Суді 18.01.2005) – дві тисячі четвертого

– у двохтисячному другому (третьому, п'ятому) році (ВР, Валентина Семенюк, 2003–2006 роки, багато разів) – дві тисячі другому (третьому, п'ятому) році

– “двох тисяч третього року” (В. Семенюк, ВР, 4.03.2003) – дві тисячі третього

– у дві тищі дев'ятому році планувалося забезпечити 115 шкіл автобусами (виступ В. А. Ющенко в Овідіополі Од. обл. 6.08.2009) – на дві тисячі дев'ятий рік було заплановано...

– у тисячу дев'ятсот тридцять шостому році (Телеканал “Україна”) – тисяча дев'ятсот тридцять шостого року

– “Через значні снігопади порушився зв'язок із сто сороками населеними пунктами” (УТ-1, 4.01.2010) – із ста сорока населеними пунктами.

4. Помилки в складних словах, утворених на основі числівників (іменниках, прикметниках і прислівниках):

– трьохрічний термін навчання – трирічний

– двумісячний, (1+1, 31.07.2004) – двомісячний

– “У Польщі створена *двохпартійна* коаліція” (*5-й канал, 10.11.2007*) – двопартійна;

– Щодо вакантних міністерських посад: “Знаєте, у футболі іноді *видаляють* з поля гравця. Але команда зрештою і *вдесятирхох* виграє матч. Ми *виграємо* і *десятью* гравцями” (*Юлія Тимошенко, Синхрон на більшості телеканалів 24.06.2009*) – вдесятьох; десятьма (крім того, усувають)

– “*вшестирхох* намагалися пробити і жодному не вдалось” (*СТБ, футб. репортаж, 22.03.2005*) – вшістьох. (“недопереклад” російського “вшестером”)

– *шестидесятники* – шістдесятники (від рос. “шестидесятники” – *в багатьох виданнях, на ТБ і Р.*)

5. Неузгодження числівників з іменниками, прислівниками і т. п.

– *перед першим вересням* (*Київ сьог., 19 - 26 2003*) – перед першим вересня;

– “*Шістдесяти відсоткам мешканцям* доводиться платити за комунальні послуги вчетверо більше” (*УР-1, 27.02.2007*) – мешканців;

– “Надано *майже трьохсот тисяч* гривень (на допомогу ветеранам – *Р. Київ, червень 2006*) – майже три тисячі гривень.

– “У цьому році кандидатів було 237. З цього числа президент вибирає *по три кандидата* на кожне місце, тобто 27 людей” (*Маша Томак. Дискусія як форма та контекст // День, 11.04.2008*) – кандидати.

– “Тринадцяті тисячам дітям-сиротам надали медичну допомогу, вручили подарунки” (*Ольга Хромова // УР-1, 20.10.2012*) – тринадцяти тисячам дітей-сиріт.

Правило на ці три останні випадки: **два, три, чотири, обидва** сполучаються з іменником у Н. в. мн.: два трамваї, три екзамени, чотири велетні, обидва гравці (не *трамвая*, не *екзамена*, не *велетня*, не *гравця*). Якщо іменник вказує на приблизність і стоїть перед числівником, то перед **два, три, чотири** він ставиться в Р. в. множини: років /зо/ два, тижнів три, днів чотири)

6. Неправильне узгодження у словосполучах з дробовими числівниками:

– “Зловмисники заволоділи майже 34 тисячами доларів, 4,3 тисячами євро, прихопивши з собою кілька одиниць зброї” (УМ, 23.04.2009) – 4,3 тисячі;

7. Часом виникає числівник “другий” там, де мав би бути займенник “інший”:

– “це друга нація, друга країна”; “других коштів не було”, (В. Ющенко, УР-1, “Акценти Президента”, 13.06.2009); “другої моделі не буде”, “пізнаєм другі, шануєм другі культури і мови”, “другими словами” (В.Ющенко, 24.06.2009, на зустрічі зі студентами Харківщини; 6.08.2009 – в Овідіюполі Од. обл.) – скрізь інший у відповідному відмінку (син. інакший).

Журналісти, як і політики, іноді просто безпорадні перед числівниками. Неважко помітити, що є дві причини цього:

- низький рівень володіння нормами української мови і
- вплив російської мови.

Характерні помилки в користуванні числівниками можна згрупувати і подати в таблиці:

Типова помилка	Правило	Зредагований варіант
Десятью; шістью, двадцятью вісьмама; з дев'ятсот шкіл	Слід користуватися правописною парадигмою числівників в укр. мові (Укр. правопис, підручники укр. мови)	<u>десятьма; шістьох; двадцятьма вісьмома; з дев'ятисот шкіл</u>
двохтисячп'ятого року; на двухтисячнодесятий рік	У складених порядкових числівниках відмінюється тільки остання частина	<u>дві тисячі п'ятого; на дві тисячі десятий</u>

<i>Типова помилка</i>	<i>Правило</i>	<i>Зредагований варіант</i>
<i>двохпартійна коаліція; двотисячний рік; двох- класне училище</i>	Складні слова, перша частина яких складається з числівника дво- або двох- (але не <i>дву-</i> і не <i>двух-</i>) диференціюють так: дво... вживається, коли наступна част. починається з приголосного (крім слів сотий, тисячний, мільйонний, мільярдний). Двох... вживають, коли наступна частина починається з голосної	<u>двопартійна коаліція;</u> <u>двокласне училище;</u> <u>двогодинний, але</u> <u>двохсотий</u> кілометр; <u>двохтисячний</u> рік
<i>шістсот сорока шість осіб або шістсот сорок шести</i>	Складені кількісні числівники відмінюються в кожній своїй частині	<u>шістсот сорока шести</u>
<i>п'ятдесяти; шестидесятники</i>	У числівниках п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят і в напівзабутій формі числ. дев'ятдесят відмінюється тільки друга частина. Цьому правилу підлягають і	<u>п'ятдесяти; шістдесятники</u>

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

<i>Типова помилка</i>	<i>Правило</i>	<i>Зредагований варіант</i>
	складні іменники, однією з частин яких є ці числівники	
<i>семидесяти відсоткам мешканцям; перед першим вересням</i>	При збірних, неозначено-кількісних числівниках та слові “відсотків” іменник ставиться в <i>род. в.</i>	<u>сімдесяти відсоткам мешканців</u> ; перед першим <u>вересня</u>
<i>Двомісячний, трьохрічний, двохпалатний, трьохтомний</i>	Правило для числівників, які є компонентами складних прикметників: дво-, три-, чотири- виступають у словах, другий складник яких починається на приголосний, а компоненти двох-, трьох- і чотирьох- – там, де другий складник починається на голосний	<u>двомісячний</u> ; <u>трирічний</u> ; <u>двопалатний</u> ; <u>третомний</u> ; <u>трьохактний</u>
<i>Двомільйонний, тритисячний двітисячоріччя</i>	У прикметниках, складовою частиною яких є компоненти - тисячний, - мільйонний, мільярдний , а також у прикметниках і	<u>двохмільйонний</u> , <u>трьохтисячний</u> , <u>двохтисячоріччя</u> ,

<i>Типова помилка</i>	<i>Правило</i>	<i>Зредагований варіант</i>
	іменниках, компонентом яких є складений числівник, вживають форму родового відмінка	
заволоділи 4,3 тисячами євро	Іменник у словосполучі з десят- ковим дробом узгоджується в родовому відмінку	<u>4,3 тисячі</u> (тобто <u>чотирма і трьома десятими тисячі</u>);
<i>вшестирьох</i>	Відчислівникові прислівники удвох, вчотирьох, вшістьох мають ту ж форму, яку має взятий в основу утвореного слова числівник	<u>вшістьох</u>

Похибки відмінювання займенників:

“Із *твого* вікна і *мого* порога”, – співає Віктор Павлік. *Тр. твого* вікна, мого порога.

“Ніколи їм (ним) не торгував”; “він їм (ним) займався” (*обидва приклади – з перекладу тексту в серіалі “Кримінальний загін”, “Інтер”, 14.03.2001*).

“Нічого нікуди не тече” – ніщо (*вплив рос. “ничего” – Р. Ініціатива, 22.11.2001*).

2.2. Відмінності в роді, числі іменників. Сплутування частин мови

Не той рід

Відмінності в роді у російській і українській мовах також є причиною помилок. Ось кілька прикладів.

- (1) *біль*
- (2) *ступінь*
- (3) *ярмарка*
- (4) *жаль*
- (5) *запис, напис*
- (6) *собака...*
(*путь, тополь, шампунь, недуг, нетель, Сибір...*)

(1) “Це була *біль* його велика” (*Юрій Мушкетик в інт. для 5-го кан. ТБ, 25.04.2009*) – був біль його великий. “Багато пацієнтів скаржаться на *гостру зубну біль* від гарячого й холодного” (*СТБ, рекл., 23.01.2007*). “У нашому серці – *ваша біль*” (з *промови В. Ющенко на мітингу в Тбілісі 24.08.2008 – прямий ефір на укр. телеканалах*) – ваш біль.

(2) “Це ж дуже *висока ступінь* ризику...” /журналістка втручається в монолог гостя студії/ (*Р/прогр. “Голос Києва”, 18.07.2003*) – високий ступінь. “*Одержав вчену ступінь*” (з *рук. до ВОРУ*) – здобув (або дістав) учений ступінь.

(3) “ У Франкфурті-на Майні *відкрилася найбільша в світі книжкова ярмарка*” (*1+1, 18.10.2008*) – почався найбільший книжковий ярмарок; слід також виправити похибку в дотриманні милозвучності: у світі.

(4) “Вона /церква/, *на превелику жаль*, не зберегла первісний розпис” (*УР-1, 11.01.2009, рел. передача*) – на превеликий жаль.

(5) “*Запис відбулася. Які є претензії?*” (*ВР, В. Литвин, 5.02.2009*) – відбувся..

(6) *свою собаку* (*Валентин Чемерис. Я – Чемерис... – з рук. до Вітч. № 1–2, 2007*) – свого собаку

Сюди ж можна віднести й уживання неправильних родових форм займенників, якщо вони заступають іменники, які в російській мові мають інший, ніж в українській, рід.

Ряд слів жіночого роду несамохить відмінюють за типом чоловічого роду і навпаки:

– “... та *вчителей*” (**5-й канал ТБ 2.01.2007**). Як і *готелей, автомобілей, кінофестивалей*, –тр. вчителів, готелів, автомобілів, фестивалів,

– “Один з найдорожчих *готелей* світу” (**Н, 21.02.2002**) – готелів.

– “Було колись у світі зачудування “*дядечкою Джо*”... (**Свобода, 29.10.2002**) – дядечком (під впливом рос.”*дядюшкой Джо*”)

– “Виголошено кілька *доповідів...*” (з *виступу науковця, лютий 2006*) – доповідей.

– “В українців – нуль *медалів*” (**Н, 21.02.2002**) – медалей; розіграно 60 *медалів* (**УТ-1, 25.06.2002**) – медалей.

Перелік незбіжностей у роді

Чоловічий рід

аерозоль, біль, дріб, жаль, живопис, запис, зяб, кір, літопис, машинопис, метастаз, напис, нежить, опис, перекис, пил, підпис, полин, поступ, продаж, пропис, псалтир, розпач, розсип, рояль, рукопис, сажень, Сибір, сип, собака, степ, степінь, ступінь, толь, тунель, тюль, фенхель, шампунь, ярмарок

Жіночий рід

антресоль, бандероль, бешамель, ваніль, вуаль, емаль, каніфоль, консоль, криза, мігрень, недуга, нетель, папороть, президія, путь, розкіш, теза, тополя, філігрань, фланель

Не те число

“Не треба чекати, поки *волосся почнуть випадати*” (Р. Ера, рекл., 21.01.2009) – волосся почне випадати.

“Ще *не висохли чорнила* на документах про ратифікацію, як наступного дня Німеччина напала на Польщу” (**Ол-др Палій. В Одесі остаточно канонізували “совок” // День, 15–16.04.2011**) –

не висохло чорнило. Навіть у популярній дитячій передачі “А-Бе-Це” звучить такий діалог: “Якими чорнилами писали тоді?” – “Жодних чорнил тоді не було, люба мавпочко” (УР-1, 13.06.2012, автор – Єлизавета Хоменко)

– “На відміну від українських земель суспільне життя в Московському царстві розвивалося більш послідовно щодо візантійської традиції тісного зв'язку між державною і церковною владами” (с. 24) – владою (влада тут як узагальнювальне, збірне поняття).

Не та частина мови (Найчастіше перетворюють прислівники на іменники і навпаки; прикметники на прислівники тощо).

багато: не вистачає багатого (УР, “Дім, сад, город”, 5.11.2002 – а бідного вистачає?) – багато чого. (це присл.! Автор відмінює його як іменник)

вглиб джунглів експедиція дісталася на конях (День) – у глиб джунглів (є в укр. і присл. углиб, вглиб: углиб і вшир – коли фраза побудована без додатка: джунглі ставали все менш прохідними, але експедиція вперто просувалася вглиб)

літок: “Нове правило вступить у дію цього літку” (СТБ, 6.02.2003) – цього літа; мовні “реформатори” з цього телеканалу перетворили частину прислівника “влітку” на іменник, якого немає в словниковому реєстрі української мови

молодше: “Музеї у Франції стануть безплатними для відвідувачів молодше 25 років з 4 квітня ц. р.” (Дем. Україна, 23.01.2009) – молодших. За російським зразком вжито прислівник замість прикметника.

навшипиньках (під впливом російського на цыпочках) – навшипиньки; відмінюваність тут – ознака того, що мовець (може, й підсвідомо) має на увазі квазііменник (нібиіменник) “шпиньки”

насамкінець: “А пісню послухаєте насамкінець програми” (УР-1, 18.02.2003) тут присл. “насамкінець” перетворено на ім. і вийшла стилістична похибка; *тр.* або насамкінець послухаєте, або на завершення програми, наприкінці (в кінці) програми послухаєте (так подає СУМ – “наприкінці” у знач. *прійм.*, про насамкінець цього не сказано); “насамкінець мітингу” (Н, 20.11.2001) – знов-

таки після *присл.* додаток не потрібен: або насамкінець ухвалили звернення, або на завершення мітингу ухвалили... Так само, як не кажуть: *зрештою чого, насамперед чого, принагідно чого.*

недовподоби – нема такого *присл.*: не до вподоби

опівночі: Ця програма прозвучить після *опівночі* (СТБ) – після півночі; “опівночі” – *прислівник*, а не *іменник*. “Головним для мене було встигнути на останню електричку, яка *відправлялась близько опівночі*” – близько півночі (слід також виправити відходила або вирушала).

Відмінюють невідмінювані іменники, збірні поняття

безлад (*безладдя*): “Андрія Шкіля звинувачують в організації *вуличних безладів*” (*дружно на Р. і ТБ – після 9 березня 2001 року*) – вуличного безладу, це збірне поняття, тут може бути вуличних заворушень.

“Для кийвського *метра* ще потрібні *два депа*” (СТБ, *лютий 2006*) – депо і метро за правописом – невідмінювані. Хоча слід мати на увазі тенденцію поступового переходу запозичених невідмінюваних іменників у відмінюванні (як, напр., *пальто*).

Сполучуваність (в укр. традиції)

зачиненими: “Принц подумав, що двері мусять бути *зачиненими*” (*3 рук. до Вітч., до № 5-6 – 2003*) – мають бути зачинені.

людина: “Палацовий скарбник був *невисокою*, похилого віку *людиною* з лисиною, яка тільки починала *намічатися*, та прочерками сивини” (*3 рук. до Вітч., до № 5-6 – 2003*) – невисока, похилого віку людина.

справжньою: “Розписка, за якою він видав сьогодні коштовне каміння, *справила* на Харліна сильне враження, особливо тому, що була *справжньою*” (*3 рук. до Вітч., до № 5-6 – 2003*) – була справжня.

не пропустити *черговий сеанс* (*3 рук. до Вітч., до № 5-6 – 2003*) – чергового сеансу.

2.3. Спотворене ступенювання

У використанні цього мовного механізму, який потрібен нам для висловлення порівняльних відношень, теж спостерігається залежність мовців від російських зразків. Найчастіше тут трапляються такі типи помилок.

Помилки у творенні вищого ступеня

1. Неправильне поєднання двох способів: *більш* + суф. *-іш-*
більш вірогідніший: “... Ми запропонували б для ЗМІ *більш вірогідніший* сценарій” (СВ, Кармазін, 15.07.2004) – вірогідніший (або більш вірогідний)

більш кращого результату [ми очікували від *ц.* спортсмена] (УР-1 20.08.2004, Ол-др Модзолевський з Афін) – кращого

більш оптимістичніший: “Прогнози на врожай *більш оптимістичніші*” (ТЕТ, 9.07.2003) – оптимістичніші (або більш оптимістичні)

більш страшніший: “Немає *більш страшнішого* податку, ніж податок інфляції” (З заяви Президента України Віктора Ющенка щодо ситуації у ВР // СВ, 5.09.2009); “більш” – зайве слово.

У більшості випадків слід обрати один із цих двох способів утворення вищого ступеня, не змішуючи їх і все ж віддаючи перевагу простій формі порівняння.

2. Пропуск прийменника

більше мінімального: “... якщо вона (зарплата) *менше мінімальної*” – менша за мінімальну, менша ніж мінімальна.

3. Пропуск суфікса *-іш-*, *-жч-*, *-щ-* у прислівнику

“Як вірменинові мені *вдвічі боляче* й соромно за загибель молодого міліціонера” (Роман Балаян, кінорежисер. День, 10.07.2009) – вдвоє тяжче (тут доречнішою є суплетивна форма, оскільки “*болячіше*” не вельми добре – неживомовне)

4. Вживання прислівника замість прикметника (теж *рос.* вірець)

“Принцеса Канді *стала ще краще*” (на кількох каналах ТБ протягом місяців) – стала ще кращою

“Хто з них *найкраще?*” (“1+1”) – найкращий

Там, де в *рос.* вживається прислівник у вищому ступені порівняння, в українській має бути прикметник з належним сполучником (*ніж, чим, як*): “брат *моложе мене*” – брат молодший від мене, або за мене, або ніж я. Тож помилкою буде: *брат молодший мене*, а тим паче *брат молодше мене*.

5. Не кращий вибір форми вищого ступеня порівняння

“Людина *насправді не стала більш гуманною*” (*Мих. Сидоржевський. Уродилась рута, рута... // ЛУ, 26.06.2008*) – гуманнішою. Контекстуально доречнішою тут є проста (синтетична) форма вищого ступеня порівняння.

Запозичення російських форм найвищого ступеня порівняння

1. З використанням слова “самий”, якого немає в українській нормі.

Самий необхідний (самий кращий тощо). Дуже поширена похибка в усному мовленні, зокр. у ВР, а також у більшості масових газет – тр. найпотрібніший, найдоконечніший.

“Але знаєте, *саме неприємне* в цій історії – що чорна справа руйнації демократичної коаліції прикривалася показним патріотизмом” (*Зі Звернення Прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко щодо політ. ситуації в Україні // СВ, 5.09.2009*) – найнеприємніше.

“Ми гарантуємо проведення Євро-2012 *на самому високому рівні...*”; “*у найскладніший час...*” (*В. Ющенко, з приводу перебування М. Платіні в Києві з інспекційною поїздкою – синхрон на всіх телеканалах 3.07.2008*) – на найвищому; у найскладніший час.

Іноді посилаються на СУМ, у якому подається одне із значень слова “самий” якраз для творення форм найвищого ступеня. Але (!) /1/ словник подає стилістичні обмеження *розм., рідко*; /2/ всі

наведені в ньому приклади – з мови персонажів, тобто це мовна характеристика героя.

2. Рос. “высший” – є для української мови не *вищий*, а найвищий; як і “лучший” – це не *кращий*, а найкращий.

Слід знати відмінності у вживанні прикметників, дієприкметників та прислівників вищого і найвищого ступенів порівняння в *укр.* і *рос.* мовах. Тут – одна з причин помилок у нашому мовленні. *Напр., рос.* “лучшие люди” українською буде не кращі, а найкращі люди, “*высшая мера наказания*” – найвища міра покарання; “*высшее качество*” – найвища якість, “*высший законодательный орган*” – найвищий законодавчий орган, “*высшая аттестационная комиссия*” – найвища атестаційна комісія. (Ця помилка в назві установи за інерцією з радянських часів залишається й донині).

Цих простих правил не дотримуються наші автори, мовці:

“Живий хліб – *кращий* товар року (*Заголовок у СВ 18.09.2008*) – найкращий.

“Джона Кеннеді вона вважала *кращим* католиком на світі” (*ICTV, 9.08.2001, фільм “Тієї ночі”*) – найкращим у світі.

“Багато хто (і, на жаль, *не безпідставно*) запитував: ‘навіщо у цій російській агітці згодився грати *кращий* український актор?’” (*Тетяна Поліщук. Інт. з Богданом Ступкою – про фільм “Тарас Бульба” // День, 26.06.2009*) – найкращий.

“Назва ‘Зелена гостиниця’ або ‘Зелений трактир з номерами’ пов’язана з пофарбованим у зелений колір дахом і зеленими кахельними печами, тому готель і вважали “найкращим” та “*оригінальнішим*”. (*З рук. кн. про Шевченка, – К., 2012. – С. 84*) – “найоригінальнішим”.

3. Пропуск суфікса (*-иш-, -иц-, -жсч-*) у формах з префіксом *най-*.

найнапружений: “У *найнапружену* пору фінансової кризи, коли господарства вимушені були брати кредити під 400-450 проц., “Світанку[ові]” урядовим рішенням (!) виділили величезну суму під 0,04 проц., яку отоварили пально-мастильними матеріалами за

державними цінами” (*СВ, 25.12.2003. Про Тетяну Засуху*) – найнапруженішу

найрозповсюджений: “У найближчі два десятиліття психічні захворювання стануть *найрозповсюдженими* захворюваннями у світі (*Р. Ера, 10.10.2002*) – найрозповсюдженішими, набудуть найбільшого розповсюдження

найвеселий та найвідчайдушний “Капітана Джона Доджа це не бентежить, адже він *найвеселий та найвідчайдушний* капітан флоту США, справжній морський вовк...” (*День, 22.08.2008. Анонси програм, про фільм “Опустити перископ”*) – найвеселіший і найвідчайдушніший.

найцілющі: “Троїцькі трави є *найцілющими*” (*УР, 5.07.2003*) – тут 'трави найцілющіші' або на диво цілющі.

найпроцвітаючий: “За словами Президента, найнижчі темпи погашення заборгованостей спостерігаються в *найпроцвітаючих* галузях капіталістичного господарства” (*Яр. Грушевський, Укрінформбюро. Чому зростають борги із зарплатні // Грані, 24-30.05.2004*) – в найуспішніших (в цій синонімічній, суплетивній формі уникаємо й зрусифікованої форми *акт. дієприкм-ка* теперішнього часу)

4. Ступенюють відносні прикметники, чого немає в природі мови.

“Світоч” випускає шоколад *ще більш вершковіший* (з *реклами на “Інтері” 4.03.2008*) – з більшим вмістом вершків

місцезонташування закладу – *центральніше* не буває... (*Хр., 1.04.2008*) – зручне місце – в самому центрі.

Слід користуватися й іншими засобами вираження міри якості, крім ступенювання. Це суфікси, префікси, відповідні прислівники: білявий, чорнявий, солодкуватий; прегарний, дуже сильний (вітер), надзвичайно талановитий. З цією ж метою у поєднанні з простою формою вищого ступеня вживаються слова (*присл.*) **багато, набагато, значно, далеко, ще, якомога** тощо: багато впливовіший, набагато давніше, далеко ліпше (цього разу вийшло), значно вужчі (рамки дослідження), ще гучніше (вдарили тулумбаси), “якомога

швидше утікай”. Про ці стилістичні можливості української мови іноді забувають.

Вузлики на пам'ять

(для кращого засвоєння норм ступенювання)

Вищий ступінь:

1. Проста (синтетична) форма: додавання до прикметника, прислівника, дієприкметника суф. *-ш-*, *-іш-* (*новіший, молодший*); можливе чергування звуків (*с+ш = щ*: вищий; *з, ж +щ = жч*: *дорожчий*).

2. Рідше використовують складену форму, додаючи до прикметника /прислівника, дієприкметника/ слова *більш* або *менш* (*більш доступний, менш зрозумілий*). Найчастіше цю форму використовують до *прикм. і дієприкм.*: (*район більш населений*). Помилки припускаються ті, хто поєднує ці слова з формою вищого ступеня (*більш лагідніший, менш ризикованіший – тр. лагідніший, менш ризикований*); на ц. прикл. можна помітити, що лексема “менш” вживається частіше, ніж “більш”.

3. Деякі прикметники утворюють вищий ступінь за допомогою суплетивних /утворених від різних коренів або основ/ форм (*гарний – кращий, поганий – гірший*).

Найвищий ступінь творять:

1. За допомогою префікса *най-*, який додають до форми вищого ступеня: *найшвидший*. Ця форма може підсилюватися частками *щонай-, якнай-* (*щонайдорожчий, якнайменший*).

2. Додаванням слів *найбільш, найменш* до нульової форми: *найбільш прогресивний, найменш рентабельний, найбільш переконливо*.

2.4. Процесові поняття

Система процесових понять є однією з особливостей української мови, які свідчать про її багаті словотвірні (дериваційні) можливості. Це особливо важливо для розвитку термінологічних систем усіх галузей науки та ділової мови. Але засоби наукового стилю неухильно засвоюються всією мовою. Тим паче, що ці норми не є вигадкою вчених; вони виведені зі способів роботи зі словом у живій мові.

Однак ця традиційна система, яку наші філологи інтенсивно і творчо розвивали в роки українізації, була занедбана і просто переслідувана після 1933 року. Її практично забули і послуговувалися формами російської мови, часом двозначними, омонімічними і неточними. Таким чином і тут було широко культивовано суржиковий матеріал, який засмічує мову й понині.

Нижче будуть наведені приклади з сучасних публікацій.

Але зважаючи на те, що й нині ще система процесових понять не виписана в більшості шкільних та університетських підручників, що нею достатньою мірою не володіє більшість авторів і редакторів, стисло подамо відомості про цей розділ мовознавства, опишемо основні механізми словотворення. Скористаємося при цьому джерелами [27–31], виклавши їх фрагментарно.

За останні роки багато зроблено для повернення в мову цих напівзабутих протягом 30-90-х років мин. ст. форм словотворення. Лексикографи дедалі ширше повертають їх у словники. А головне – для наукового і ділового стилю встановлено засадничі національні стандарти (27, 28), якими мають користуватися у своїй творчості журналісти, письменники, викладачі.

Що тут треба знати авторів і редактору?

Незважаючи на спорідненість, російська та українська мови мають значні (а часом навіть і принципові) відмінності в стилістиці, синтаксисі та фразеології. Йдеться, зокрема, й про **процесові поняття**.

Зазначимо насамперед, що там, де в російській мові є лише видове розрізнення дієслів і віддієслівних іменників (доконаний – недоконаний), в українській мові є близько двох десятків процесових понять. Основні з них – дія, подія і наслідок дії. Їх слід розмежовувати.

І це є *перша група правил щодо процесових понять*:

1). Розрізняймо дію, подію і наслідок дії

Кардинальна відмінність [за 28 і 30] полягає у творенні віддієслівних іменників. Зазвичай від двох російських дієслів, що утворюють видову пару /доконаний – недоконаний/ можна утворити тільки один віддієслівний іменник для позначення процесу, тоді як від українських відповідників – два віддієслівних іменники:

недоконаний: рос. изменять – изменение; укр. змінювати – змінювання

доконаний: рос. изменить – изменение : укр. змінити – змінення

В укр. мові, як бачимо, віддієслівні іменники зберігають розмежування за видовою ознакою, тоді як російські її втрачають. Напр.,

українським *знищувати, знищити* відповідають дві форми в російській – *уничтожатъ і уничтожить*;

а парі українських віддієслівних іменників *знищування, знищення* – лише один *уничтожение*.

Ця особливість термінологічного словотворення в українській мові відповідає одній з головних вимог до терміна щодо однозначної його відповідності поняттю. Не можна одним терміном позначати як процес, так і його наслідок. Тому в нашій парадигмі процесових понять ми маємо таку картину:

<i>Дія</i>	<i>Подія</i>	<i>Наслідок</i>
випускання	випущення	випуск
згинання	зігнення	згин
змінювання	змінення	зміна
нарізування	нарізання	нарізь
повертання	повернення	поворот
розтягування	розтягнення	розтяг

<i>Дія</i>	<i>Подія</i>	<i>Наслідок</i>
сполучання	сполучення	сполука
устатковування	устаткування	устаткування

Ще приклад:

У російському слові “**соединение**” без контексту ви не розрізните, що це: дія (закінчена чи незакінчена), чи це стик труб, чи математична група; український же ряд – чіткий: дія – це *з’єднування, сполучання*; подія – *з’єднання, сполучення*; а місце, де що-небудь з’єднано, – *з’єднання*; математична група – *сполука*. А російською все це – *соединение* (один омонім).

Таку ж розгортку процесових понять дадуть омонімічні російські слова **новообразование, преобразование, определение** та *под*.

З того, що ми спостерігаємо в живому мовленні і ЗМІ, редакторів, філологів мало навчитися розрізняти ці три основні процесові поняття. Слід зосередитися на низці інших різновидів дериватів від дієслів.

І тут маємо засвоїти ще кілька правил.

Друга група правил:

2. Розрізняймо дійові ознаки учасників дії

1. Тут є дві групи ознак: а) ті, що спричинені перебуванням у дії, та б) ознаки дійових властивостей.

а) Ознаки, спричинені перебуванням у дії

Згідно з вимогами держстандарту [28] ознаки **стану** об’єктів, зумовленого **діянням** на них суб’єктів (перебуванням у дії), треба позначати пасивними дієприкметниками **недоконаного** виду, утвореними від основи інфінітива недоконаного виду за допомогою суфіксів **-н(ий), -т(ий)**:

<i>змінюваний тиск</i>	<i>деформоване тіло</i>
<i>виліковувана хвороба</i>	<i>митий ґрунт</i>
<i>коригований напрям</i>	<i>пришвидшуваний рух</i>

Ознаки **стану** об’єктів, спричиненого **подіянням** на них суб’єктів (подією), треба позначати пасивними дієприкметниками **доконаного** виду, утвореними від основи інфінітива доконаного

виду, утвореними від основи інфінітива доконаного виду за допомогою суфіксів **-н(ий)**, **-т(ий)**:

<i>змінений тиск</i>	<i>здеформоване тіло</i>
<i>вилікувана хвороба</i>	<i>вимитий ґрунт</i>
<i>скоригований напрям</i>	<i>пришивдшений рух</i>

б) Ознаки і назви дійових властивостей

Ознаки активних дійових властивостей учасників дії (їхньої здатності чи призначеності виконувати дію, спрямовану на пасивного учасника дії) треба позначати віддієслівними **прикметниками**, утвореними за допомогою суфіксів **-льн(ий)**, **-івн(ий)**, **ч(ий)** від основи інфінітива недоконаного виду:

<i>вбиральний матеріал</i>	<i>гальмівний пристрій</i>
<i>вимірювальний прилад</i>	<i>виконавчий орган</i>

Назви активних дійових властивостей позначають **іменниками**, утвореними від відповідних прикметників за допомогою суфікса **-ість**:

вбиральність (вбиральна здатність) матеріалу
гальмівність (гальмівна здатність) пристрою
виконавчість (виконавча здатність) органу управління тощо.

Ознаки пасивних дійових властивостей учасників дії (їхню здатність чи призначеність виконувати пасивну роль у дії – виявляти вплив на себе активного учасника дії) треба позначати віддієслівними прикметниками, утвореними за допомогою суфіксів **-н(ий)**, **-овн(ий)**, **енн(ий)**, **-анн(ий)** від основи інфінітива доконаного виду:

<i>розтяжний матеріал</i>	<i>здеформовне тіло</i>
<i>виліковна хвороба</i>	<i>здійсненна процедура</i>
<i>скориговний напрям</i>	<i>здоланна перешкода</i>

Назви пасивних дійових властивостей позначають іменниками, утвореними від відповідних прикметників за допомогою суфікса **-ість**:

<i>розтяжність матеріалу</i>	<i>здеформовність тіла</i>
<i>виліковність хвороби</i>	<i>здійсненність процедури</i>
<i>скориговність напрямку</i>	<i>здоланність перешкоди тощо.</i>

Ознаки неперехідних дійових властивостей учасників неперехідної дії (їхню здатність чи призначеність виконувати неперехідну дію) треба позначати віддієслівними прикметниками, утвореними за допомогою суфіксів **-к(ий)**, **-лив(ий)**, **-уч(ий)**, **-ав(ий)**, **-ив(ий)** від основи інфінітива недоконаного виду:

<i>летка́ олія</i>	<i>вертика́льно зліта́вий апарат</i>
<i>мінли́вий відтінок</i>	<i>світи́вий об'єкт</i>
<i>плаву́чий док</i>	

Назви неперехідних дійових властивостей позначають іменники від відповідних прикметників за допомогою суфікса **-ість**:

<i>ле́ткість олії</i>	<i>вертика́льна зліта́вість апарата</i>
<i>мінли́вість відтінку</i>	<i>світи́вість об'єкта тощо</i>
<i>плаву́чість доку.</i>	

Не можна активні та неперехідні дійові властивості суб'єктів дії позначати активними дієприкметниками. Треба вживати для цього засоби прямої призначеності. Наприклад:

неправильно: *ріжучий інструмент, плаваючий док, літаючий апарат*;

правильно: *різальний інструмент, плавучий док, літальний апарат*.

Не можна дієприкметники недоконаного виду як засіб позначання стану, зумовленого перебуванням у дії, вживати для передавання: ознак стану, спричиненого подією, або пасивних дійових властивостей. Такі поняття треба позначати засобами прямої призначеності. Наприклад, /уявімо собі ситуації в керуванні літаком чи морським кораблем/:

– *кори́гований напрям* – напрям /руху судна/, що перебуває у процесі коригування;

– *скори́гований напрям* – напрям, що його вже скориговано;

– *скори́говний напрям* – напрям, який може бути скоригований;

– *кори́гованість напрям* – характеристика стану напрям, що перебуває в процесі коригування, наприклад: *поточна швидкість коригування напрям*;

– *скоригованість напрямку* – характеристика стану напрямку, що його вже скориговано, наприклад: *величина, на яку скориговано напрям*;

– *скориговність напрямку* – характеристика здатності напрямку піддаватися коригуванню, наприклад: *максимально можлива швидкість коригування напрямку*.

Згідно з вимогами ДСТУ [28] треба вживати за прямою призначеністю спільнокореневі віддієслівні прикметники та дієприкметники:

<i>Віддієслівні прикметники, що означають призначеність чи здатність суб'єкта виконувати діяння</i>	<i>Дієприкметники, що означають стан об'єкта, спричиненого спрямованим на нього:</i>		<i>Віддієслівні прикметники, що означають призначеність чи здатність об'єкта піддаватися діянню</i>
	<i>діянням</i>	<i>подіянням</i>	
<i>відтворювальний</i>	<i>відтворюваний</i>	<i>відтворений</i>	<i>відтворний</i>
<i>коригувальний</i>	<i>коригований</i>	<i>скоригований</i>	<i>скориговний</i>
<i>модифікувальний</i>	<i>модифікований</i>	<i>змодифікований</i>	<i>змодифіковний</i>
<i>напружувальний</i>	<i>напружуваний</i>	<i>напружений</i>	<i>напружний</i>
<i>обробчий</i>	<i>оброблюваний</i>	<i>оброблений</i>	<i>обробний</i>
<i>обслуговувальний</i>	<i>обслуговуваний</i>	<i>обслугований</i>	<i>обслуговний</i>
<i>ремонтувальний</i>	<i>ремонтований</i>	<i>зремонтований</i>	<i>зремонтвний</i>
<i>редагувальний</i>	<i>редагований</i>	<i>зредагований</i>	<i>зредаговний</i>

І третя група правил:

3. Розрізняймо назви учасників дії та наслідків

Назви активних учасників дії

Назви активних учасників дії (суб'єктів дії), здатних чи призначених виконувати дію, спрямовану на об'єкт дії, треба позначати віддієслівними іменниками, утвореними за допомогою суфіксів ***-ач (-ачка), -льник (-льниця), -івник (івниця), ник (-ниця), -ар (-арка), -яр (-ярка)*** та ін. від основи інфінітива недоконаного виду:

<i>подрібнювач</i>	<i>пальник</i>
<i>копіювальник</i>	<i>писар</i>
<i>гамівник</i>	<i>кресляр</i>

Не рекомендовано вживати прикметники чи дієприкметники в іменниковому значенні для позначання учасників дії:

неправильно: *напрямна* чи *напрямяюча*, *комплектуючі* чи *комплектуюча*, *складова*

правильно: *напрямік* чи *напряміця*, *комплектівання* чи *комплектівка*, *складнік*

Терміни, що означають назви виконавців дії та засобів і способів виконання дії, у розгорнутій формі мають таку структуру:

<родова назва суб'єкта> + “для” + <назва дії> (<назва об'єкта>),
наприклад: *прилад для вимірювання тиску*,
алгоритм розв'язування математичної задачі

Щоб утворити коротший термін, можна:

– конструкцію “для” + <назва дії> (<назва об'єкта>) передати прикметником:

прилад для вимірювання – *вимірювальний прилад*

прилад для вимірювання тиску – *тисковимірювальний прилад*;

– частково чи повністю конструкцію “для” + <назва дії> (<назва об'єкта>) передати іменником:

прилад для вимірювання тиску – *вимірювач тиску*,
тисковимірювач.

Назви пасивних учасників дії

Назви пасивних учасників дії (об'єктів дії), що перебували чи перебувають у процесі, треба позначати віддієслівними іменниками, утвореними за допомогою суфіксів **-аник (-анка)**, **-еник (-енка)**, **-унок**, **-юнок**, **-ок**, **-анець** та ін. від основи інфінітива доконаного чи недоконаного виду:

<i>плу́танка</i>	<i>малюнок</i>
<i>крéсленик</i>	<i>дода́нок</i>
<i>плéтенка</i>	<i>зліпок</i>
<i>паку́нок</i>	<i>віливок</i>

Наслідки подій

За ДСТУ [28] наслідки подій треба позначати відповідними однокореневими щодо назв дії і події віддієслівними іменниками із суфіксами, відмінними від *-ння (-ття)*, без суфіксів і на *-вання*, напр.

<i>Дія</i>	<i>Подія</i>	<i>Наслідок</i>
<i>відхиля́ння</i>	<i>відхи́лення</i>	<i>ві́дхил, відхи́леність</i>
<i>розтя́гування</i>	<i>розтя́гнення</i>	<i>ро́зтяг, розтя́гненість</i>
<i>устатко́вування</i>	<i>устаткува́ння</i>	<i>устатко́вання, устатко́ваність</i>
<i>познача́ння</i>	<i>позна́чення</i>	<i>позна́чка, позна́ченість</i>
<i>виробля́ння</i>	<i>виро́блення</i>	<i>ви́ріб</i>
<i>малюва́ння</i>	<i>намалюва́ння</i>	<i>малюно́к</i>
<i>писа́ння</i>	<i>написа́ння</i>	<i>на́пис</i>
<i>розко́лювання</i>	<i>розко́лення</i>	<i>розко́лина</i>
<i>вирі́зування</i>	<i>виріза́ння</i>	<i>ви́різ</i>
<i>покрива́ння</i>	<i>покриття́</i>	<i>по́крив</i>

Наслідком події можуть бути:

- стан пасивного учасника дії, спричинений подією: *відхиленість, розтягненість, устаткованість, позначеність* тощо;
- величини, що характеризують цей стан: *ві́дхил, ро́зтяг* тощо;
- об'єкти, за допомогою яких досягають цього стану: *устатко́вання, позна́ка* тощо;
- пасивні учасники дії: *ви́ріб, малюно́к, на́пис* тощо;
- інші об'єкти, які характеризують пасивних учасників дії: *розко́лина, ви́різ, по́крив*.

Віддієслівні іменники із суфіксом *-к(а)* можна вживати лише для позначання наслідків події, об'єктів, суб'єктів, але їх не можна вживати на позначення дії чи події, наприклад:

Неправильно	Правильно		
дія	дія	подія	наслідок події
<i>оцінка</i>	<i>оцінювання</i>	<i>оцінення</i>	<i>оцінка</i>
<i>вікрутка</i>	<i>викручування</i>	<i>викручення</i>	<i>вікрутка</i>

У термінологічних словосполученнях, якими позначають виконавців дії, засоби і способи виконання дії, а також інші характеристики дії, треба завжди вживати іменник, утворений від дієслова недоконаного виду, тобто іменник, що означає загальну назву дії. Не можна в таких випадках уживати іменники, що означають подію, їх треба сполучати з іменниками, що означають наслідок чи інші характеристики події, наприклад:

Словосполучення з іменниками, що означають дію	Словосполучення з іменниками, що означають подію
<i>засіб пакування</i>	<i>свідоцтво про впакування</i>
<i>засоби виконання</i>	<i>звіт про виконання</i>
<i>метод розв'язування</i>	<i>час (момент) розв'язання</i>
<i>настанови щодо впровадження</i>	<i>дата впровадження</i>
<i>правила приймання</i>	<i>акт прийняття</i>
<i>процедура подавання</i>	<i>день подання</i>
<i>спосіб готування</i>	<i>довідка про підготування</i>
<i>технологія складання</i>	<i>посвідка про складання</i>
<i>тривалість створення</i>	<i>момент створення</i>
<i>швидкість виявлення</i>	<i>імовірність виявлення</i>

Докладніше про процесові поняття див. дж. [27–31]

Ця система стосується насамперед науково-технічної термінології. Однак правила термінотворення взяті з живої української мови, спираються на літературну традицію. Тому їх слід знати не лише науковцям. Це важливо для всіх стилів.

Бачимо, що методика формотворення процесових понять має практичне значення для всієї літературної мови, насамперед у текстах художньої і публіцистичної літератури.

А тепер поглянемо на сучасні публічні виступи – як усні, так і у ЗМІ. Тут, до речі, побачимо, що помилки у процесових словоформах /деривативах/ можна широко спостерегти і в інших стилях, особливо в публіцистичному.

1. розробка – розробляння

“Україна *мало робить* для *розробки* і продажу зброї” (Р. Ера, 17.12.2006) – мало займається розроблянням і продажем зброї (тут ми уникаємо й тавтології “*робить для розробки*”).

2. сполучення, словосполучення – сполу́ка, словосполу́ка

“Але щоразу це *словосполучення* (“відкриті списки”) вживається всує...” (Маша Томак. “*Задуха*” в атмосфері TV-“Свободи” // День, 6.03.2009) – словосполука. Дія – сполучання слів, подія – сполучення слів, а наслідок – /утворена/ словосполу́ка).

3. розв'язок – розв'язування

“Ефективність технічної підготовки вчителів суттєво зростає, коли на дисципліни фундаментальної підготовки покладають додаткові функції – це прикладне використання змісту курсів цих навчальних дисциплін для *розв'язку* конкретних технічних задач” (з рук. до ВОУ № 1 – 2006) – розв'язування (тут *процес*, а не наслідок події).

4. правка-обробіток – правлення-опрацювання

“*Правка* композиції, структури тексту – один з перших етапів *правки-обробітку*. Не виправивши її, *безцільно* виправляти інші огріхи, наприклад стилістичні, з чого часто починають новачки-редактори” (З дипломної роботи, травень 2008) – правлення (виправляння) композиції; правлення-опрацювання (обробляння) – *Калька в процесовому понятті: тут дія, процес* (а наслідок – виправа, правка); слід також замінити “*безцільно*” (як кальку) на марно.

5. сприймання – сприйняття

“Рівень розвитку *сприймання* речень... визначається за допомогою спеціально підібраних завдань” (В. Тарасун. Писемне

мовлення: запобігання і корекція порушень. Н.-метод. пос. для загальних і спеціальних осв. закладів – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 22. (Далі – Тарасун, с...)) – тут якраз сприйняття (не як дія, а як подія).

світосприйняття – світосприймання

“Обмеження компетенції розуму щодо можливості цілісного осягнення смислових характеристик всесвітньо-історичного процесу вело до пошуку нових, ірраціональних форм світосприйняття (Ю. Павлов. “Генеалогія історії” М. Фуко як опозиція класичній методології історії” // З рук. до ВОР № 3 – 2006) – світосприймання (тут процес постійного засвоєння світу, а не явище чи результат дії).

6. роздача – роздавання

“Якщо обирати найлегшу роботу – то це роздача листівок у людських місцях” (МУ, 3.07.2008, поради тим, хто хоче знайти роботу) – роздавання (бо це процес, дія); і, зрозуміло ж, у людських місцях.

7. настройка – настроювання

“На фото: Єжі Кукля під час настройки органа” (Газ “30 хвилин”, м. Вінниця, 5.11.2008) – слід виправити процесову форму ім-ка – настроювання (ладування). Тут дія. А подія – настроєння (наладування, налагодження, напр., “Того дня в нього була одна робота – настроєння органа); наслідок – настроєність, лад, настрій.”

8. висадка – висаджування

“Для висадки в кімнатних умовах насіння видаляють з плодів, промивають, просушують протягом кількох годин, висаджують у вазон і поливають” (Порадниця, 7.02.2009) – для висаджування (тобто для дії), а “висадки” – те, що вже росте на грядці (наслідок дії); слід також виправити: вилущують (замість видаляють).

9. обвинувачені – обвинувачувані

“Неупередженість до обвинувачених, оприлюднення їх імен” (підзагол.) (І. Куляс, О. Макаренко. Ефективне виробництво

теленювнн : практ. посібник для журналістів. – К. : ХББ, 2006; похибки – з рук.) – обвинувачуваних (тобто ще не обвинувачених).

10. *порятунк* – рятування

“Справа *порятунку потоплюючих* у морі виробленого олігархічними ЗМІ інформаційного сміття віднині стає справою самих *потоплюючих*” (*Урок укр., № 6 – 2007, с. 59*) – 1) рятування (*дія*); без зайвого, тавтологічного “справа”; 2) потопельників. Можливий варіант і з “порятунком”: “Порятунк (тобто “врятування” – *наслідок, мета*) потопельників – у руках самих потопельників”.

Стисліше (спостережені в публікаціях помилкові форми):

- *акт по прийманню* – акт прийняття (*наслідок події*)
- *ввіз товарів з-за кордону* – ввезення, завезення /імпортування/
(*подія*)
- *заправка та мийка автотранспорту* – заправляння та миття
(*дія*)
- *викид забруднюючих речовин* – викидання (*дія*)
забруднювальних речовин (промислових забруднювачів)

Наведемо кілька

розгорток процесових понять з усуненням омонімії.

Вони свідчать про величезні можливості української мови, зокрема в науковому стилі, який і тепер піддається злостивим нападкам українофобів.

Ось як, наприклад, розгортають російський термін *балансировка* – *баланси́ровочный*:

- *балансирующий*
(*признач.*) зрівноважувальний, балансувальний,
збалансовувальний
(*здатність акт.*) рівноважівний, балансівний
(*в акт. дії*) що зрівноважує, що збалансовує, що рівноважить,
що балансує
– *балансируемый*
(*здатн. пас.*) зрівноважний, збалансовний
(*у пас. дії*) зрівноважуваний, збалансовуваний

– балансируючийся

(здатн. пас.) зрівнова́жний, збалансо́вний

(у пас. дії) зрівнова́жуваний, збалансо́вуваний

(здатн. неперех.) зрівнова́жливий, балансі́вий, балансі́вкий

(у неперех. дії) що зрівнова́жується, що балансується, що збалансовується

– балансировавшийся

(пас. недок.) зрівнова́жуваний, балансо́ваний, збалансо́вуваний

(неперех. недок.) що зрівноважувався, що балансувався, що збалансовувався

Інші приклади

– виключення:

1) (дія) вилуча́ння, виво́дження;

(подія) вилуче́ння, виведе́ння

2) (дія) відкида́ння;

(подія) відки́нення

3) (дія) унемо́жливлюва́ння, недава́ння змоги, запобіга́ння);

(подія) унемо́жвлення, недання́ змоги, запобі́ження

4) виняток

– будівництво

(дія) будува́ння (не будівництво!);

(подія) побудува́ння, збудува́ння;

(об'єкт) будівництво; будова

– відділення

1) (дія) відокрéмлюва́ння;

(подія) відокрéмлення;

2) (підрозділ) ві́дділ, ві́дділок

– забезпечення безпеки

(дія) убезпéчува́ння;

(подія) убезпéчення

– па́діння (калька від рос. падение)

(дія) па́дати – па́дання

спада́ти, спада́ння

(*подія*) упа́сти – упа́дення
спа́сти – спа́дення
(*наслідковий стан*) упа́д
(*величина*) спад

– *знаходиться* (за рос. зразком “находиться” – для всіх випадків)

1) (*у стані дії*) перебувати;

2) (*у просторі*) бути, лежати, стояти, висіти, сидіти;

(*стос. місця предмета*) міститися, бути розміщеним, бути розташованим і навіть ташуватися

(*стос. місця живої істоти*) перебувати

3) (*виявлятися*) знахо́дитися

“Вузлики на пам'ять”

“Наблизити /наукову/ мову до народньої, зберегти її дух, її індивідуальні прикмети. Навчитися думати по-українському і не збиватися на чуже”

Олена Курило

2.5. Суфіксальні інтерференції

(Крім активних дієприкм-ків на *-уч, -юч* тощо та процесових понять, які розглянуто вище, див. також І. Фаріон, с. 81–89, С. Караванський, О. Курило, М. Гладкий)

Одним із системних втручань у природний лад української мови в ході реформи 1933 і подальших років був перегляд суфіксальних форм з метою їх наближення до російської мови.

Тут, на переході від підрозділу “Процесові поняття” до підрозділу “Суфіксальні інтерференції”, особливо показовим може бути впровадження в 30-х і подальших роках суфікса *-к(а)*.

Розглянемо на прикладах, яким руйнівним цей усього один суфікс виявився щодо розгорнутої вище стрункої системи процесових понять:

Суфікс <i>к(а)</i>

– *заготовка / заготівка*

(*дія*) заготовля́ння

(*подія*) загото́влення

(*наслідок*) загото́ванка, загото́вина, загото́ва.

За правописом 1933 року і практично до 90-х років рекомендувалася уніфікована “заготовка” – за російським зразком. Так само й в інших випадках, наведених нижче:

– *розробка*

(*дія*) розробля́ння, розроблювання

(*подія*) розробо́лення

(*наслідок, об'єкт*) розробка (доробок)

– *обробка* (від рос. “обработка”)

1) (механічне, хімічне тощо)

(*дія*) обробля́ння

(*подія*) обробо́лення

(*наслідок*) обробо́іток, обробо́леність

2) (логічне)

(*дія*) опрацю́вання

(*подія*) опрацюва́ння

(*наслідок*) опрацюва́ність

– *упаковка*

1) (*дія*) упако́вування

(*подія*) упакува́ння

2) (*те, що /його/ упаковують*) упако́вання

(*те, чим опаковують, тара*) опако́вання

(*упако́вання та опако́вання разом*) пако́вання

3) (*упакована одиниця*) упако́ванка

Російською – в усіх поданих вище варіантах “упаковка”.

– *усадка* (теж рос. скрізь “усадка”)

- 1) (*опускатися через осідання ґрунту тощо*)
(дія) осі́дання
(подія) /сталося/ осі́лення
(наслідок) осі́лість, осі́лина
(тут і *уникнення розщепленого присудка*, який калькують як “давати усадку”) осі́дати
- 2) *меншати розмірами*
(дія за знач. *зсідатися*) зсі́дання
(подія за знач. *зсістися*) зсі́лення
(наслідок) зсі́лість, зсі́лина

Не одне покоління українців привчали й до інших інтерференцій з російських суфіксальних зразків.

Суфікси **-чик, -щик**

(на позначення суб'єктів дії, зокрема представників фаху)

Розміт-чик – так стали писати там, де раніше було слово розміт-ник; *фальшивомонетчик* – де треба б було фальшивомонетник; *перестраховщик* – де *українець* скаже перестраховувальник.

“Молодий лондонський *комп'ютерищик* Томас, – пише газета “День”, – проводить у мережі майже весь вільний час...” (День, 15.09.2006, Анонси програм) – комп'ютерник.

Під вплив цієї інтерференції потрапляють і вишукані словознавці-поети. Наприклад, читаємо:

“Ми ще тільки дотямили, врешті, на власнім горбі,

Чом це нами у січах із кровію вирвану волю

Перекупщики з тилу за безцінь скупили собі” (*Борис Олійник*).

І класикам, виявляється, потрібен редактор, він би виправив на “перекупники”.

Докладно розглянула іменникову словотвірну модель з цими суфіксами у назвах діячів Ірина Фаріон [25]:

достав-щик, *загруз-чик*, *здир-щик*. Українські моделі: достав-ець, вантаж-ник, здир-ник. Відзначає, що ці суфікси

витіснили з нашої мови суто українські словотвірні моделі на **-ник, -ець, -ун, -ко, -тель** та безсуфіксні синонімічні варіанти. І зауважує, що “більшість похідних цього словотвірного типу, перейшовши репресії, поневіряння, спотворення, вилучання, віднайшли своє пристанище не в академічному словникові, а в живому пам'ятникові нашої мови – у “РУС складної лексики” С. Караванського:

гон-щик – перегон-ець;

ден-щик – джура;

обман-щик – махл-яр, дурисвіт;

прапор-щик – підхорунжий;

доно-щик – стук-ач, клявза;

паяль-щик – лютівн-ик;

розно-щик – розноси-тель,

траль-щик – трал-ер;

бан-щик – лазеб-ник;

пай-щик – спіль-ник (у ділі), пайов-ик (на паях);

перебіж-чик – перебіж-ець, *перекин-чик* – перекидь-ко;

нальот-чик – напас-ник;

лазут-чик – пласт-ун;

постав-щик – достав-ець, достав-ник;

си-щик – слід-ець, шпиґ” (с. 74–75).

Крім того, І. Фаріон називає ще цілий ряд прикладів: газет-яр (не *газет-чик*); велогон-ець (не *велогон-щик*); валют-ник, мінняй-ло (не *валют-чик*); заготів-ельн-ик, заготів-ник (не *заготов-щик*); страйк-ар (не *забастов-щик*) і под. І підсумовує: “Отож, прийняти як чужих гостей без зазіхань на права господарів можна хіба що *прикаж-чик-а* та *помі-щик-а* в уже відіграній ролі історичних архаїзмів” (с. 75).

І ще підсумовує: “Якщо в таких авторитетних і репресованих донедавна джерелах, як “Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови” В. Підмогильного та Є. Плужника (1927 р.) та “Правописний словник Г. Голоскевича (1929 р.) форм на **-чик, -щик** немає, то в типово радянських СУМах та “Інверсійному словнику” вони, наче радянські набοї, начинили

тіло мови. Відтак не лише мовлення пересічних українців, а й підручники і тексти науковців прострілені похідними, на зразок *комп'ютер-щик* (тр. комп'ютер-ник); *ліміт-чик* (тр. ліміт-ник), *льот-чик* (тр. літ-ун); *піар-щик* (тр. піар-ник) тощо” (с. 75–76).

Українські моделі, отже, найчастіше мають суфікси **-ик, -ець, -ар, -ач**.

Слід мати на увазі, що за зразком назв професій виникають й інші слова-новотвори сучасного публічного мовлення, насамперед у ЗМІ (тобто й для назв людей за їх соціальними ролями):

“Найвідоміші '*квартильщики*' /“*95-й квартал*”/ Євген Кошовий та Володимир Зеленський” (*Текстівка до фото // УМ, 11.12.2009*) – 'квартильники', або й 'квартильці'.

“Ще одна особливість – зусиллями *рекламщиків* пиво в нашому суспільстві прирівняно мало не до лимонаду” (*Пищак І. Губить людей не пиво // Будьмо здорові. – 2007. – № 3. – С. 6*) – рекламники (рекламісти).

“Загін “революціонерів” стрімко поповнюється громадянами з блудливими очима професійних *донощиків* і завзятих хабарників” (*Сергій Рахманін. Країна, що повернулася з революції // ДТ, 22.01.2005*) – стукачів (виказувачів).

Суфікси - *ирувати, - ірувати*

І. Фаріон називає їх “російсько-німецьким секонд-хендом” [25, 85]

І тут просто було б перейти на традиційно українське **-ува** та й годі:

компостирувати – компостувати,

марширувати – маршувати,

бомбардирувати – бомбувати,

сервірувати – сервувати.

Якби не одна проблема – проблема фіктивних форм несподіваної паронімії: *командирувати* – *командувати*(?), *репетирувати* – *репетувати*(?), *котирувати* – *котувати*(?)...

Але для уникнення таких паронімічних накладок українська мова має й інші варіанти формотворення:

1) Так звані розщеплені присудки (описові форми):

репетирувати – проводити репетицію;

лідирувати – вести перед, ходити в лідерах (*Карав.* ще наводить задавати тон, а *Крим* проводирювати і ватажкувати); а ще – лідерувати (тут нема суфікса **-ирув-**; **-ер-** входить до кореня);

котирувати(ся) – мати цінність (вартість).

В інших випадках ми прагнемо уникати розщеплених присудків.

2) Синонімічні варіанти (слова з іншим коренем, але з тим же або близьким значенням /тією ж семантикою/:

командирувати (теж можливий фіктивний омонімічний варіант: *командувати*, якого, зрозуміло ж, слід уникнути) – /за контекстом/ виряджати (відряджати), висилати, відправляти, делегувати;

парирувати (*парувати?*) – відбивати, давати здачі;

утрирувати – перебільшувати, гіперболізувати, перебирати міру, брати через край, переборщувати, пересолювати, переперчувати, передавати куті меду, робити з мухи слона тощо.

Тут і наука авторові й редакторові: активно користуватися синонімічними рядами, зокрема й фразеологічними синонімами.

Суфікс **-очн(ий)**

Йдеться про похідні форми (деривати) від іменників ж.р. на **-к/а/**; цей суфікс замінив собою насамперед велику кількість слів з природним для української мови суфіксом **-ов-**:

виставка – *вистав-очн-ий* – виставковий;

перевірка – *перевір-очн-ий* – перевірковий (тут слід мати на увазі й процесові форми: перевіряльний – *акт. здатність*; перевірний – *пас. здатність*; перевірчий – *призначений для перевірки*);

посадка – *посад-очн-ий* – посадковий (зі значенням призначення є й інші варіанти: /*призначений, щоб його садити*/

садівний; /призначений, щоб ним садити/ садільний,
/призначений для сідання/ сідальний;

Так з'явилися й *ар-очн-ий* там, де має бути арковий, відповідно:
огір-очн-ий – огірковий, *бар-очн-ий* – бароковий, *бал-очн-ий* –
балковий, *вил-очн-ий* – вилковий, *рам-очн-ий* – рамковий.

Це не стосується слів, де в компоненті *-очн* фонема “о” входить до кореневої частини, іноді як чергована з кореневим “і”: очний, заочний, урочний, пісочний, поточний, (але не *порочний*, бо це русизм, українські відповідники – гріховний, хибний, многогрішний). Цей суфікс увійшов у нашу мову все тоді ж – у 30-ті роки. НДІ мовознавства часів П. Постишева засуджував обминання прикметників із суфіксом *-очний* як “по суті націоналістичне перекручення української мови” [12, 163].

С. Караванський серед поширених називає також відповідники з суфіксами *-н-, -льн-, (-ельн-), -вч-* [див. 42]:

заготов-очн-ий – заготівельний. *ще заготовчий*, (*матеріал*) на заготівку, заготівчий

закуп-очн-ий – закупний, купівельний

обріз-очн-ий – обрізний, обрізувальний;

оцін-очн-ий – оцінний, цінувальний

перевал-очн-ий – перевальний (перевантажний)

перев'яз-очн-ий – перев'язний, (бинтувальний, бинтовий
матеріал)

передат-очн-ий – передавчий, передавний

підгодовочний, *підкормочний* – підгодовчий, підгодівельний,
підживлювальний, *Карав.* рекомендує ще природноукраїнську
форму підживчий

підклад-очн-ий – підкладковий, підбійковий, *техн.*
підкладальний

поправ-очн-ий – виправний, корекційний (напр., про
коефіцієнт)

розлив-очн-ий – розливний

А також з іншими основами:

повір-очн-ий (рос. *військ.* поверочный) – перевірчий

поряд-очн-ий – вагомий

посад-очн-ий (чи й *посадк-ов-ий*) – (про смугу) для приземлення; (с/г) саджальний

постав-очн-ий – (про ціну) доставний

пошив-очн-ий – (цех) швацький

роздат-очн-ий – розподільчий

В українській мові є й чимало питомих українських варіантів з іншими кореневими основами та фразеологічними варіантами. У попередньому переліку такі варіанти можемо спостерегти на прикладі відповідників до калькованих слів *посадочний*, *перев'язочний* і *перевалочний*. Крім того, маємо:

гон-очн-ий – перегінний,

командиров-очн-ий – відрядний;

луб-очн-ий – луб'яний, (у знач. дешёвый) дешевий,

надбав-очн-ий – надвишкóвий, надви́шний, надбáвковий,

оди́ночний – одина́рний, пооди́нчий,

оскол-очн-ий – шрапне́льний, ска́лчастий,

пережит-очн-ий – перебу́тий,

постав-очн-ий – доставний,

правом-очн-ий – правочі́нний, правоси́льний, правомо́жний;

протизачат-очн-ий – протизаплі́дний,

худос-очн-ий – сухорля́вий, сухорéбрий;

булав-очн-ий – як макове зерня,

нар-о́чн-ий – як на зло, як на те

явочний – як доконаний факт, без дозволу, на власну руку;

словосполуки: *автозаправ-очн-а* станція – бензостанція

Отже, суфіксальні інтерференції – найочевидніший продукт рукотворного суржику, який було запущено в 30-х роках. При цьому були порушені традиційні словотвірні моделі, що зачепило, за словами В. Німчука, “не просто написання, а віковічні традиції орфографії і, головне, оригінальність системи української мови” (*Німчук В. В. Проблеми укр. правопису ХХ – початку ХХІ ст. – К., 2002. – С. 24*).

Нині ми є свідками складного процесу очищення мови від накиннутих морфологічних форм. У цій праці велику роль відіграють редактори. Вони мають бути уважними у виборі

суфіксів, послідовно відновлювати національну мовну традицію. Але й не забувати про те, що ця робота має бути творчою, вникливою. Не можна, наприклад, забувати про те, що суфікси мають у мові певну спеціалізацію. Є *рятивний* і *рятувальний*, *фільтрівний* і *фільтрувальний*. І це не мовна надлишковість. Якщо вдуматись і згадати принципи віддачі процесових понять, то редактор не схибить і розрізнить прикметники *рятивний* і *фільтрівний* як такі, що передають значення активної здатності, а *рятувальний*, *фільтрувальний* – функцію призначення (див. докладніше (дж. 25)).

2.6. Префіксальні інтерференції

Ще один вид кальок, типологічно зіставний з інтерференціями суфіксальними. Префіксальні слова теж переформатували українські за зразками російської мови. Та й понині є чимало мовців, які користуються цим способом калькування, підриваючи живомовні основи української. Ось приклади:

– *відстоювання* (рос. “от-стаивание”) – обстоювання

“Головною проблемою повісті О. Кобилянської 'Людина' є... відстоювання людської гідності” (Помилка: в тестах зовн. незал. оцінювання в навч. пос. Авраменко О. М., Коваленко Л. Т. Укр. мова та л-ра : зб. тестових завдань. – К. : Грамота, 2008. – 212 с.) – обстоювання.

“Насправді 2004 рік був лише поштовхом для становлення громадянського суспільства, а тепер воно намагається структуруватися й активно відстоювати свої права” (Валентина Самченко. Інт. з Святославом Цеголком // УМ,11–12.05.2012) – обстоювати.

– *при-тримуватися* (бо рос. “при-держиваться”) – до-тримуватися

“... визначення, якого **притримуються** А. Н. Корнєв, А. А. Леонтєєв, А. Л. Лурія” (В. Тарасун). – додержуються (притримуватися можна поручня, берега)

– від-рікатися від чого (бо рос. “от-рекаться”) – з-рікатися чого

“У повоєнний час В. Мавродін, хоча і **не відрікається** від своєї концепції, але відмовляється від етнокатегорії “народність” на користь терміна “народ” (Наталія Юсова. “Давньоруська народність”: неоднозначність термінолог. трактування // *Confraternitas/ Україна: культ. спадщина, нац. свідомість, державність. Вип. 15, 2006/2007:*). — не з-рікається чого.

І таких інтерференцій багато:

ви- ви-бирати депутатів (бо рос. “вы-бирать” / “избирать”) – тр. о-бирати депутатів, але ви-бирати річ

від- від-регулювати пульт (бо рос. “от-регулировать”) – тр. з-регулювати пульт, але від-хилити пропозицію;

від-редагувати текст (бо рос. “от-редактировать”) – тр. з-редагувати текст, але від-бити удар;

від-шлифувати поверхню (бо рос. “от-шлифовать”) – тр. по-шлифувати поверхню, але віді-йти швидко;

на- на-значений на посаду (бо рос. “на-значен”) – тр. при-значений на посаду, але на-їхати машиною;

о- о-смілитися сказати (бо рос. “о-сместиться”) – тр. на-смілитися сказати, але зовсім о-глухнути;

о-правдати людину (бо рос. “о-правдать”) – тр. ви-правдати людину, але о-бридло слухати;

о-судили злочинця (бо рос. “о-судили”) – тр. за-судили злочинця, але він о-злюбився;

під - під-забуті черги (бо рос. под-забытые) – тр. при-забуті черги, але під'-їхати швидко;

по- по-слати за тобою (бо рос. “по-слать”) – тр. ви-слати по тебе, але по-ходити містом;

по-стригся вчора (бо рос. “по-стригся”) – тр. під-стригся вчора, але по-стригся в монахи;

по-зволити сказати (бо рос. по-зволить) – тр. до-зволити сказати, але по-їсти смачно;

по-правити текст (бо рос. “по-править”) тр. – ви-правити текст, але по-боротися знову;

проти-по-ставити факти (бо рос. противопоставить) – тр. проти-ставити факти;

при- *при-водитьи приклад* (бо рос. “при-водитъ”) – тр. на-водитьи приклад, але при-вести коня;

при-належність до партії (бо рос. при-надлежность) – тр. на-лежність до партії, але при-сутність у групі;

при-знався у гріхові (бо рос. “при-знался”) – тр. зі-знався у гріхові, але при-був учора;

при-класти зусиль (бо рос. “при-ложитъ”) – тр. до-класти зусиль, але при-пізнитися знов;

роз-при-діляють кошти (бо рос. “распределяют”) – тр. роз-по-діляють кошти.

про- *про-йшовся зі мною* (бо рос. про-шёлся) – тр. пере-йшовся зі мною, але про-йшов дощ;

про-голодався дуже (бо рос. “проголодался”) – тр. з-голоднів дуже, але про-бачив мені;

про-вірити показники (бо рос. “про-веритъ”) – тр. пере-вірити показники, але про-жити день;

роз- *роз-друкувати текст* (бо рос. “рас-печатать”) – тр. ви-друкувати текст, але роз-бити посуд;

роз-пружити м'язи (бо рос. “размять”) – тр. від-пружити м'язи, але роз-лити воду;

роз-ділити радість (бо рос. “раз-делитъ”) – тр. по-ділити радість, але роз-ділити землю;

спів- *спів-ставити факти* (бо рос. “со-поставить”) – тр. зі-ставити факти, але спів-працювали довго;

спів-падали думки (бо рос. “сов-падаютъ”) – тр. з-бігалися думки, але спів-жили творчо;

с- *с-повнюється 36 років* (бо рос. “ис-полняется”) – тр. ви-повнюється (а краще й безпрефіксальне минає) 36 років, але с-хопити за руку.

Деякі з наведених прикладів прокоментовано в підрозділі “Калькована лексика”, однак тут повторення корисне, адже воно дає уявлення про інтерференції ще з одного погляду – з погляду структури слова, збагачує тим самим компетентність редактора, розширює його професійний інструментарій.

Окремо – про префікс **обез-** (**обес-**), який І. Фаріон називає “яскравим прикладом асиміляційного накидання українській мові невластивої префіксальної моделі в 30-ті роки ХХ ст.” (25, 100). Це слова типу *обез-барвити*, *обез-болити*, *обез-воднити*, *обез-главити*, *обез-зброїти*, *обез-уміти*... Із віддієслівними похідними СУМ–11 містить 130 слів цієї моделі. І це справді було насильницьке впровадження, оскільки тисячі людей, які трималися української мови, . були страчені або “переселилися” до ГУЛАГів. У Хроніках НДІ мовознавства 1933–1934 років було зазначено: “обминання в українській мові слів із префіксом **обез-** [відповідно до рос. *обез-* (*обес-*)], коли такі слова існують у мові, є націоналістичне шкідництво” (11, 161). Але й у часи незалежної України триває триумфальна хода префікса-асимілятора. У найновішому ВТСУМ 2005 року [35] таких словотворів – 170! І слід віддати належне авторці УСУМу Зоряні Куньч (44), яка вичистила свій словник від цих покручів.

Нормальні українські варіанти тут:

зне-

обезбарвлювати – зне-барвлювати

обезболювати – зне-болювати, зне-чулювати

обез-вітрявати – зне-вітрявати /про вітрила/

обез-волювати – зне-волювати

обез-жирений – зне-жирений /ви-пощений/

обез-заражувати – зне-заражувати *кого, що*

обезкровити – зне-кровити

обез-личувати – зне-особлювати /позбавляти *кого особистості*
чи індивідуальності/

обезславити – зне-славити; *обез-славлювати* – зне-славлювати

обессилить – зне-силювати /зне-силіти й зне-силити/

обесточивать – зне-струмлювати

не- (для іменників та прикметників)
безсмак (безвкусица) – не́смак

ви-
обез-людніти – ви-людніти /і з-людніти, з-безлюдніти/;

роз-
обез-зброювати – роз-зброювати;

з-
обез-грошуватися – з-грошуватися /вибитися або звестися з грошей/,
обез-зубіти – з-беззубіти.

Деякі з поданих вище слів мають **фразеологічні відповідники**
обез-личувати – за-чісувати (чи стригти) під одну гребінку
та **сталі словосполучення**, часом в основі яких – **слова з іншими основами /коренями/**:

обез-головити – від-тяти, стяти голову,
обез-уміти – збожеволіти /з-дуріти, о-дуріти, з-навісніти, у Крим. – обез-глуздіти, втратити розум/).

Рос. слова з префіксом **без-** (**бес-**)

не завжди передаються цим же префіксом. Дуже часто тут кращим (природнішим і точнішим) відповідником будуть слова з часткою НЕ, що виступає в ролі префікса:

безбоязненный – калькують: *безбоязкий* – тр.: не-боязливий, не-боязкий

безшлюбний (від рос. безбрачный) – не-шлюбний

безвідомий (*небезвідомий*) (від безвестный) – не-відомий, не-знаний

безвилазний (від безвылазный) – не-вилазний

беззлобний (від беззлобный) – не-злюбивий, не-злостивий

безмірний (від безмерный) – не-змірний, не-омірний

безмозглий (від безмозглый) – не-тямущий

Багатьом російським словам з цим префіксом часто відповідають українські **непрефіксовані** слова:

безделица (пустяк) – дрібниця, дещиця, абіщиця, дурниця

безделушка – дрібничка, *перен.* витребеньки

бездельник – ледар

бездельничать – ледарювати, байдикувати, бити байдики, дармувати

беззаветный – *беззавітний* – безоглядний, щиросердий

безобразный – бридкий, потворний, поганючий,

бессловесный – *безсловесний*, *безмовний* – мовчазний, мовчущий (у Коцюбинського – “мовчущий степ”), німий (у драмат. творах – “німа сцена”)

Слід мати на увазі, що є чимало питомих, суто українських слів з суфіксом **без-**. Списочок їх наводять В. І. Островський та Г. Ф. Островська (20):

бѣзбач (“*Вівці безбач пішли, а пастух собі в холодочку спить*” – М. Вовчок)

бѣзвік – (*піти на безвік* – те, що в рос. мові – “уйти на вечные времена”, “кануть в Лету”; *укр.* – віддати Богові душу та ін)

бѣзвість – (неизвестные места: *Болячко моя, іди на ліси, іди на море, йди на безвість* – народна замова)

бѣзвічний (бессмертный: “*Твої сестри безвічнії попід небом попливуть, засяють*” – Т. Шевченко)

безголов'я – несчастье (“*Нам на здоров'я, ворогам на безголов'я!*” – народний тост; рос. знач. слова “безголовье” зовсім інше: *нетямущість*)

бездзвінно (“*Його поховали бездзвінно*”, *тобто дуже бідно*)

бездолля (одинокая судьба: “*Усім добре живеться, а я плачу без пари на бездоллі*” – Г. Барвінок)

бездомок (тепер кажуть “бомж”)

безклѣпкий (придуркуватий, третьої клепки в голові бракує)

бѣзліч (рос. множество)

бѣзмаль – почти (“*Бѣзмаль не двадцять козаків ішло*” – Б. Грінченко)

бѣзмір, безмір'я (“У блакитному бѣзмір'ї сонце плине і палає” – Я. Щоголів)

бѣзрік (позичити на безрік – позичити й не віддати)

бѣзсуд (беззаконіє: “Одвічний бѣзсуд і страшне насильство” – О. Кониський; до речі, це й те, що нині по-російськи кажуть “беспредел”)

2.7. “Фіктивні дієприкметники”

Дуже поширеною суржиковою хворобою є вживання дієприкметникових лексичних утворень, що закінчуються на *-учий, -ючий, -ачий, -ячий /-ящий/, -вший* (акт. дієприкметники), *-мий* (пасивний дієприкметник), замість способів висловлювання, притаманних українській мові. Ірина Фаріон називає їх “особливо злякисними інтерференціями” [25, 89]. Звично наслідуючи російський правопис, наші мовці часто вживають *поглинаючий* замість поглинальний або вбирний; *сполучаючий* замість сполучний чи єднальний; *кодуючий* замість кодувальний; утворюють неживомовні форми *далекоідучу* замість далекосяжну, “несучу частоту” та “несучу конструкцію” замість частоти-носія і опорної, базової або тримальної конструкції. Найгірше, що до цих форм звикли й журналісти, і політики, і вчителі, і навіть багато письменників.

Звідки вони взялися в новочасній мові? З лінгвоцидних 30-х років, коли серед заходів “наближення української мови до російської” була й така настанова: “Оголошено бажаним та корисним вживати активні дієприкметники замість прикметників” (*Передмова до “Фізичн. термінол. бюлетеня ВУАН, Ін-т мовознавства. – К. : Вид. ВУАН, 1935. – № 4. – С. 3-19*). Це один із вірусів, яким було інфіковано українську мову в 30-х роках.

Але якби ж то ця проблема залишилася в історії... Для нас особливо болючим є те, що вона актуальна й сьогодні. Адже вслухаймося в сучасне мовлення: знову – *зростаючий* вплив (замість, скажімо, щораз вищий), *наступаючий* Новий рік (прийдешній), *воюючий* народ (нескорений, народ-воїн), *гинуча* мова (мова на краю загибелі, майже вимерла, мруща, знищувана мова), *розмовляючий* студент (зайнятий розмовою, балакун, словомовний), *галопаюча* інфляція (нестримна, невпинна, обвальна), *співаючий* ректор (ректор-співець, ректор-співак, ректор-співун, співучий, охочий до співу, *саме зараз – що співає*) – усе залежно від контексту.

Йдеться, як бачимо, про активні дієприкметники теперішнього часу – форму, запозичену росіянами з церковнослов'янської. І вона там стала органічною; *выступающий, работающий, ведущая* організація, *вышестоящий* орган, *окружающая среда*...

Усі ці слова в 30-ті роки й були трансформовані в кальковані форми і вставлені в “українські” словники: *виступаючий, працюючий, ведуча* організація, *вищестоящий* орган. І сприймаються вони в українській мові як чужорідні вкраплення, а то й як покручі. Їх ми бачимо в СУМі-11, в тритомному РУСі та ін. Та після введення калькованих активних дієприкметників до словників 30-80-х років ними стали широко послуговуватися в усіх стилях мовлення і тої інерції не можуть позбутися й донині.

Українські філологи завжди були досить категоричні щодо цієї форми.

Павло Житецький (видатний український філолог і педагог середини ХІХ ст.): “Щодо активних дієприкметників, то їх зовсім нема в народній мові” (*П. Житецький. О переводах евангелія на малорусский языкъ*”, с. 24 [6]).

Олена Курило (відомий український мовознавець періоду українізації): “Українська мова не знає активних дієприкметників на *-чий, -(в)ший*, ані пасивних на *-мий* у тому творенні та в тій функції, як їх уживає сучасна українська літературна мова, як ото: *тварини, живучі й живші на землі; факт, спостерігаємий*;

незадовольняючі наслідки; чоловік, намагаючийся стати...; вражаючий випадок; далекосягаюча спеціалізація та ін.” [15, 18].

Кальковані дієприкметники Олена Курило називає фіктивними дієприкметниковими формами або просто фіктивними дієприкметниками. Цим же терміном послуговувався й Борис Антоненко-Давидович (1).

Отже, перше принципове методичне зауваження щодо роботи з дієприкметниками: слід розрізняти прикметники і власне дієприкметники (з суф. -уч-, -юч-, -ач-, -яч- ...).

“В народній мові, – писала Олена Курило, – дієприкметники на -чий і значінням своїм і функціями перейшли в категорію прикметників. У них не відчуваємо чинности (**стилістичного відтінку дії** – П.К.): значінням своїм вони вказують на прикмету, властивість” [15, 18], а суфікси підсилюють ту властивість. Ілюструє прикладами: *робу́ча бджола, бачу́чі очі, а трудя́ще, а роботя́ще, білю́щий* (від білий), *скупу́чий* (від скупий), *тверду́чий* (від твердий), *злю́чий, злю́щий* – від прикметника злий (а не від дієслова!). Наводить вибірку (словничок) – бл. 80 таких слів. За спостереженням О. Курило такі прикметники, навіть якщо вони й дієслівного походження, не мають часового відтінку, як дієприкметники, а вказують на сталу ознаку, як прикметники. Дослідниця підкреслює в них наголошеність суфіксів – для редактора це мнемонічна ознака розрізнення дієприкметника і прикметника.

Друге методичне міркування: в українській мові є свої, і то – дуже багаті й різноманітні засоби вираження значень російських активних дієприкметників.

Як же долають цю проблему?

Нею переймалися й мовознавці ХІХ ст., й ентузіасти українізації 20-х років ХХ ст.

Ось як аналізував переклади Євангелія Павло Житецький:

У Пантелеймона Куліша в перекладі сказано: “і бачить тривогу, і *плачу́щих*, і *голосячих* гучно”. А в Пилипа Морачевського – “і бачить, що усі в тривозі, і плачуть, і кричать дуже” [М/атфея/. 5].

У Лободовського: “найшли його у церкві *сидячого, слухаючого, питаючого...*” А в Морачевського [знов-таки] – “найшли його у церкві, як він сидів посеред учителів, слухав їх, а сам запитував”.

У Лободовського: “всяк *високотносячий* сам себе понижений буде, а *понижаючий* себе підвищиться”. У Морачевського ж – “усякий, хто підносить сам себе, понизиться, а хто понижає сам себе, піднесеться” (Л/уки/. 18, 14).

Ще у Лободовського: не будь *невіруючим*, але *віруючим*. А у Морачевського – “не будь невірний, але вірний”.

Морачевський ще й по-іншому обходить дієприкметники:

а) “сказав пророк Єремія сими словами” (там, де у Лободовського – “казане пророком Єремією *глаголючим*”);

б) “там стрінете чоловіка з глеком води” (у Лободовського – “і зустрине вас чоловік, *несучий* воду у глеку”).

Можна було б, як зазначає Житецький, скористатися й таким способом:

в) “стрине вас чоловік, несучи воду у глеку”.

Зрозуміло, чому Житецький дає тут найвищу оцінку Морачевському: “Морачевський понад усякий сумнів у великій мірі володів чуттям народньої мови, так би мовити, психологією її” [Житецький П. *О переводах евангелия на малорусский язык.* – 6, 39].

(До відома: Пилип Морачевський (1806-1879) – укр. перекладач, автор першого перекладу українською мовою чотирьох Євангелій (дозвіл використовувати у літургії дістали лише після 1905 року, коли втратили силу Валуєвський циркуляр і Емський указ царя).

Відштовхнемось від цього аналізу П. Житецького для визначення

основних способів заміни “фіктивного дієприкметника” засобами української мови

Сформулюємо, які методи культивував наш авторитетний філолог:

1) перетворення дієприкметника на дієслово з тією ж основою (з відповідною перебудовою речення): “і плачуть, і кричать дуже”;

З сучасних ЗМІ: “ніч була *освіжаючою*” (“*День*” за 31.07.2008) – ніч відсвіжувала (як варіант – була повна свіжості);

2) застосування різного типу підрядних речень з дієсловами з різними сполучниками (не лише “який” і “що”): “найшли його у церкві, як він сидів ..., слухав..., запитував”; “усякий, хто підносить..., а хто понижає...”; цей же спосіб бачимо у М. Лукаша: “... жінка одного багатого купця, що саме подався з галерами своїми кудись до Фландрії” (не *подавшогося* чи *поїхавшого*. – Декамерон, С. 275)

Додамо ще два варіанти описової підрядної дієслівної конструкції з української класики: “Чи ви, братіки, що читаєте або слухаєте сюю книжку, думаєте, що він малював собі просто?” (Г. Квітка-Основ'яненко. *Повісті та оповідання. /Салдацький патрет, с. 28*) – не *читаючі* і не *слухаючі*; “Чи на те ж я тебе призрів і викохав, щоб ти мене при старості, що уже одною ногою у ямі стою, покинув без усякої помочи?” (не “уже *стоячого*”).

3) використання субстантивованого прикметника (тобто такого, який виконує роль іменника): “невірний, але вірний” (хоча ця форма в укр. мові не дуже поширена);

4) перефразування з займенником і іменником: “сказав сими словами” (замість “*глаголючим*”);

5) перефразування з уникненням дієприкметника: не *несучий* [глек води], а з глеком води. Приклад із сучасного наукового тексту: “Ступеневість системи освіти являє собою відображення процесу пізнання об’єктивної дійсності *активно діючим* суб’єктом” (з *рук. до. ВОР № 4 – 2005*) – активним, життєво чи суспільно активним, чи суб’єктом активної дії

6) використання дієприслівника або дієприслівникового звороту: несучи глек. Приклади Караванського: “брат, *смакуючий* *подробиці*, каже” – “смакуючи *подробиці*, брат каже”; “пролетіла *співаюча* пташка” – “співаючи, пролетіла пташка”.

7) Кальку може заступати **віддієслівний прикметник з кінцівкою /ув/альний**.

– “Не заходьте за жовту обмежувальну лінію...” (з оголошень у метро, червень 2012 і постійно; виправлена помилка, раніше звучало за жовту обмежуючу).

Але цей суфікс – не завжди добрий засіб для уникнення фіктивного дієприкметника, сприймається як штучний: “Згідно листа-дозволу Київської міської державної адміністрації розпочато проектно-вишукувальні роботи будівництва житлового комплексу” (“Печерськ”, травень 2007, № 11) – проектно-пошукові роботи для будівництва; і, зрозуміло ж, згідно з листом... – помилка в керуванні.

8) прикметником (найчастіше синонімічним) з іншим суфіксом (-лив-, -н-, -ч-, -ивн- та ін.). Цим варіантом часто послуговується наш видатний перекладач Микола Лукаш у стилізованому під давньоукраїнську манеру тексті “Декамерона” (К. : “Дніпро”, 1968):

“Бог дав мені таку любливу вдачу (Декамерон, с. 262).

Так і в сучасних публіцистичних (газетних) та наукових текстах:

– загрозливий (а не *загрожуючий*);

– “Біля працюючої пральної машини” (“День” за 31.07.2008) – біля увімкненої;

– “блукаючий електрон”, який збиває з орбіт усі інші 'слабкі' (жіночі) 'електрони' /Оксана Забужко. – образно про Дон Жуана/ (7, 487) – мандрівний;

– “Прісціллина інвектива містить інтригуючий 'крейдяний знак' /тобто натяк/” [7, 201] – прихований чи загадковий.

– “... Приміром, вигнані гібеліни, що дали світові Данте, /були/ 'величнішими' од царюючих Бурбонів (“гібеліни” – політ. напрям, верства в Італії XII–XV ст) [7, 465] – од царствених Бурбонів (од царів і королів);

– “В діловому тексті слід прагнути до того, щоб означення стояло перед означуваним словом, а додаток – після керуючого слова” (3 дипл. роботи, травень 2011 – з посил. на: Горбул О. та

ін. Ділова укр. мова. – К., 2000. – С. 119, тобто джерело студентської помилки – в офіц. посібнику з філології) – після опорного слова чи перед залежним словом (до речі, на ці “керуючі” і “керовані” слова натрапляємо в багатьох публікаціях з філології);

– “Це дає підстави для *мультиплікуючого* синергетичного ефекту і небувалого соціального зростання” (Андрій М. Окара. Нова ідея для нової України // День. – 15.06.2010) – мільтиплікативного (термін узято з математики, а там саме так: мультиплікативна величина, мультиплікативна група).

9) показаним вище варіантом **прикметника з наголошеними суфіксами –уч-, -юч-, -ущ-, -ющ-, -ач-, -яч-, -ящ-**: “богобоящі люди” (с. 34), “річ, яка належала болящому або померлому од сієї хвороби...” (с. 35); “все на світі сьому мину́ще і вмиру́ще (с. 47); “мов із якого джерела невсиху́чого (с. 271); “Воістину, блаженна есте понад усіх живу́щих” (с. 276); (М. Лукаш у “Декамероні”). Схожі варіанти є й у перекладі “Дон Кіхота”: “ревнощі гризу́чі”, “назустріч смерті неминучій” (с. 75) і навіть “Не будь знаю́чим, а будь маю́чим” з характерним зміщенням наголосу на суфікс (“Дон Кіхот” у перекл. М. Лукаша).

Подібні приклади наводить і Караванський: *випрохуючий милостиню – жебру́щий; гинучий – умиру́щий; вислизаючий – вислизу́щий*; хоча й кваліфікує їх як *дієприкметники*, властиві українській мові; *брязкотючий, брязку́чий*; (а не *брязкаючий*); *сліпу́чий*; (а не *засліплюючий*) – *спалаху́щий*. (не *спалахуючий*).

А в Оксани Забужко – і тут звична данина дієприкметникам: напр., *пожираючий* “/Зі стосунків Лесі з матір'ю – Оленою Пчілкою/... зродилась ціла галерея Українчиних 'пожираючих', деструктивних матерів” (7, 434) – пожиру́щих.

10) Караванський же визначає ще два окремі способи **віддачі активного дієприкметника іншим дієприкметником**. Йдеться про використання

– **давнього дієприкметника**: *зникаючий і гинучий – знико́мий; розуміючий що – свідо́мий чого*;

– **активного дієприкметника минулого часу**: *прилягаючий – приле́глий*.

З ним солідарний і Микола Лукаш:

– Прекрасна дама, що у всім околі

Шанується твоє імення миле!

Лиш той, у кого серце спорожніле,

Не горнеться до тебе мимоволі.

(Мільтон у перекл. М. Лукаша)

11) Використання прислівників-посилювачів: *чимраз, щодалі, щораз, дедалі.*

Ось як пише К. Рильов у “Дні” (17.06.2005): “Дедалі різкіше повертаємо [на гірській дорозі], намотуючи кола, які стають чимраз меншими в діаметрі. Караван [машин] скидається на собаку, який носить за своїм хвостом. Ліс стає щоразу темнішим [можна було б: щодалі темнішим], перетворюючись на зелений тунель”. Ще приклади: щораз вищі ціни (не *зростаючі*); дедалі слабший (не *слабнучий*) і *под.*

12) Перефразування, де дієприкметник перетворюють на іменник і створюють двоіменникову словосполучу: “Розсіюючий фактор діє скрізь...” (до *ВОУ № 3 – 2003*) – фактор розсіювання (або розсіювальний фактор); “Питання з контролюючими органами – без відповідей” [тобто ці органи не виконують своїх обов’язків, не контролюють] (*ДТ, 21.08.2004*). – органами контролю. Ще приклади: засіб знеболення (не *знеболюючий*), словесне оточення (замість *оточуючі* слова).

У тексті Оксани Забужко теж можна було скористатися цим способом: “...‘предківський спадок’ лицарської служби... мислився в цій спільноті (Косачів) тим категоричним імперативом поведінки, ‘преділом, іже не преjdeши’, який і ‘прив’язує’ до норми..., тримає при ній додатковим зобов’язуючим вагарем*...” (*Оксана Забужко. Notr Dame d’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – К. : Факт, 2007. – С. 447*) – тягарем обов’язку.

13) Заміна на прикметник з видозміною морфологічної форми слова (напр., з додаванням префікса). “*Ведучою* сферою діяльності технічного університету є наукові дослідження” (з *рук.*

* “Вагар” – особа, яка важить що-небудь або контролює зважування – *неточне слововживання.*

до *ВОУ № 3 – 2003*) – провідною. Не *спляча* красуня, а приспана красуня (варіант *Карав.*).

14) У реченні “З бетонування пілонів почалося спорудження *несучої* конструкції майбутнього залізнично-автомобільного моста через Дніпро” (*Хр., 2004*) потворну кальку можна замінити на **прикметник з іншою основою, який адекватно відображає необхідний (авторський) зміст: опорної, тримальної**. Цей же спосіб допоможе авторові і редактору уникнути й таких найпоширеніших “дієприкметникових” помилок: *вражаючий* ефект – могутній ефект, *діючий* – чинний, активний, діяльний, дійовий, ефективний; існуючий – сучасний, наявний, суцйй. Часто всі ці “існуючі”, “діючі” виявляються просто зайвими словами.

15) **Переформулювання фрагмента думки іншими лексико-синтаксичними засобами**

“Для збереження сім’ї держава має створити єдиний *стимулюючий* простір” (з *рук. до Вітч. № 1-2 – 2006*) – можна стимулювальний, але навіщо ж зациклюватися на чужій формі думки? Тр. пошукати інші лексико-синтаксичні засоби для її вираження. Напр., “створити єдину систему стимулів”.

16) **Замість кальки можна вжити прикметник з суфіксом -ист-**: не *загрібаючий*, а загрéбистий, не *підбадьорюючий*, а бадьóристий; російське “сверкающий” можна передати словом вогністий (за *Карав.*)

17) **Віддієслівний прикметник з суфіксами -авч-, -альн-**: “Найяскравішою *об’єднуючою* рисою цих есе є традиційний юнацький ідеалізм” (*День, 1.10.2004*) – об’єднавчою, єднальною.

18) **Основа – синонімічне слово перетворене на прикметник + суфікс -ч-**. (Цікаві приклади – в *Караванського: запам’ятовчий, протиборчий*)

“...*Бажаючих* у критичний момент перекласти з хворої голови на здорову більш ніж досить” (“*Наша столиця*”, *жовтень 2004*) – охочих.

– “Запрошуються всі *бажаючі*”. Петро Федотюк (*був пост. автором ЛУ – “Етюди про мову. З редакторськ. записника”*) писав (*15.07.2004*): “По-українськи було б запрошуємо всіх,

ласкаво просимо, без “бажаючих” і навіть “охочих” – *небажаючи, неохочі* не ходять будь-куди, хоч би як їх запрошували, – хіба що під конвоєм”.

19) На позначення “діяча” дієприкметникову кальку можна замінити на **іменник з суфіксами -альн- + -к- (-ик?)**.

“Услід за російськими естрадними зірками і політологами до України телевізійно-передвиборної потяглися і політичні *співчуваючі*” (*День, 22.10.2004*) – співчувальники.

20) Можуть бути й інші суфікси (закінчення): **-ник, -ець, -ар, -ер, -тель тощо**. Приклади у Караванського: не *виконуючий обов'язки*, а виконавець обов'язків, не *всезнаючий*, а всевідець, не *колекціонуючий*, а колекціонер і под.

21) Уникнення кальки з допомогою **прийменників для, на та іменника з тією ж основою, що й у дієприкметника**. “Якщо дозволите, *уточнююче питання*. Що ви називаєте цинізмом у політиці?” (*ДТ, Юлія Мостова, 18.05.2004*) – запитання для уточнення. Так само: не *гальмуючий пристрій*, а пристрій для гальмування; не *шифруючий* апарат, а апарат для шифрування; не *записуючі* пристрої” (*ВВ, 17-23.09.2004*) – пристрої для запису або просто записувачі.

“Судячи з усього, вона завдала *попереджувальних* контрударів на двох напрямках” (Сергій Рахманін. Обід із трьох страв, який не відбувся // *ДТ 27.06.2009*) – контрударів на випередження.

22) Для позначення нюансу про початок процесу можна використати **прислівник уже +прикметник з суфіксом -уват-: цей сивіючий чоловік**” (*Гал. Тарасюк. – ЛУ, 29.07.2004*) – уже сивуватий.

23) **кінець процесу – уже майже + прикметник:**

– “спадкоємиця *відумираючої* шляхти” (за *Маланюком*) [7, 316] – напіввимерлої, вимирущої

– “/лірична героїня/ пам'ятає й їхній натхненний хоровий спів – у *западаючій* темряві” [7, 470] – в залеглій уже темряві.

24) Кальку у вигляді складного іменника заступив іменник, одна з частин якого зазнала синонімічної заміни.

“Хрущовську відлигу вже почало прихоплювати морозцем брежньовського режиму з його переслідуваннями та арештами *інакомислячих*” (Глушко О. К. *Феномен лідера*. — К. : АРТА, 2004. — С. 12) — інакодумців.

25) У пригоді стає ідіоматичний – часом образний – зворот: *діючий* – у дії, в роботі, в ходу; *скисаючий* – у процесі скисання, недокислий; *температурячий* хворий – хворий з температурою; *покладаючий надії на* – з надіями на

26) Калькований зворот заступає дієслово або іменник з прикметником (дієприкметником) *готовий, зайнятий, звиклий, здатний, охочий, радий, схильний*:

<i>агітуючий</i>	<u>зайнятий агітацією</u>
<i>нудьгуючий</i>	<u>звиклий нудьгувати</u>
<i>обіцяючий</i>	<u>радий (охочий) обіцяти</u>
<i>перебільшуючий</i>	<u>схильний перебільшувати</u>
рос. <i>бегущая по волнам</i>	<u>відважна бігти плесом вод</u> (варіант

Карав.)

“... Це говориться про інтелігенцію Срібного віку, найбільш 'естетствуючу' в усій російській історії” (7, 532) — схильну до естетства (заглиблену в естетство)

27) Прислуговується традиційна українська словоформа – двочленне складне слово (варіанти Карав.):

<i>дурячий світ</i>	<u>дурисвіт</u>
<i>закручуючий голову</i>	<u>закрутиголова</u>
<i>лизучий блюдо</i>	<u>лизоблюд і под.</u>
<i>оточуюче середовище</i>	<u>довкілля</u>

28) Можна використати й іменник-прикладку з тією ж самою основою, що була в дієприкметнику, або з його синонімічною заміною:

– *конкуруючі* групи “Домовитись між собою політикам, за якими стоять *конкуруючі* фінансово-промислової групи, буде непросто” (з *бакалаврської роботи черв. 2006*) — фінансово-промислові групи-конкуренти (або супротивні групи).

– *граючий* тренер: “Я особисто вестиму його /телемарафон/ — такий собі *граючий* тренер — щоб не втрачати професійний рівень”

(*Маша Томак. Інт. з в.о. президента НТКУ Василем Іщуком – День, 25.04.2008*) – тренер-гравець.

– компрометуюча інформація: “... Співробітники ГУ МВС України в Луганській області розпочали активні заходи з метою пошуку компрометуючої інформації про особисте життя Кислинського та його близьких родичів” (*День, 8.03.2009*) – компрома-т-інформації або компрометувальної.

Приклад з аудиторної практики, осінь 2007 року. Футбольний коментатор на ТБ-1 пояснює, чому помилився воротар, пропустивши гол: “Знаєте, в російській мові є прекрасне слово для цієї ситуації – уходящий мяч. Українська мова, на жаль, не має відповідника”. На пропозицію викладача допомогти коментатору після домашнього обдумування надійшло кілька пропозицій від студентів: “м'яч летів ухильною траєкторією”, те ж – відлітною, “м'яч був підкручений”. І нарешті найкращим визнали варіант з прикладкою: м'яч-утікач. Це характерна ситуація: коли наші мовці не знають гаразд можливостей української мови – все звалюють на її “недорозвиненість”.

З розглянутого бачимо, що в багатьох випадках можливі два-три, а іноді й більше способів заміни активних дієприкметників на питомі українські варіанти. І це нормально, це надає авторові і редакторові додаткові стилістичні засоби, свідчить про широкі можливості української мови.

Ось кілька прикладів:

“Олія надає загальнозміцнюючу дію, сприяє нормалізації тиску, зниженню метеозалежності” (*ВЗ, 19.05.2011*) – 1) справляє тонізувальну дію, а простіше: 2) тонізує, 3) сприяє нормалізації...; ще, можливо, 4) снажлива, бадьору́ща дія олії).

“Домінуючою тенденцією партійного будівництва /у нас/ стало формування клієнтели навколо міні-лідера, для якого ідеологічна платформа його власної партії є чи не найбільшою загадкою” (*Василь Ткаченко. Усесвіт Руси-України // День, 21.09.2011*) – 1) домінантною; 2) домінувальною чи просто 3) “в партійному будівництві домінує тенденція.

– “Цю консолідууючу місію в 2006-му виконав Універсал національної єдності” (*Наталія Ромашова. “Робота над помилками”. Інт. з Віктором Ющенком // День, 2–3.04.2010*) – 1) консолідувальну; 2) місію консолідації або єднальну чи об'єднавчу.

– “Національні інтереси підмінюються утилітарними інтересами домінуючих еліт” (*Андрій М.Окара. Нова ідея для нової України // День, 15.06.2010*) – 1) панівних; 2) домінувальних; або й просто 3) “інтересами еліт”.

– “Нові засоби ведення воєн та оонівська мораль стали *якими-не-якими стримуючими* факторами від масового людиноббивства” (*Олена Зварич. Пащекування нащадків // УМ, 1.09.2009*) – 1) яким не є, а /все ж/ стримувальним фактором або 2) фактором стримування; 3) хай яким, але /все ж/ стримувальним; хоч сьаким-таким стримувальним фактором).

– “Крім того, треба враховувати прилеглі до них території, а саме:... до вузлової точки – *обмежуючі* її вулиці. Прилеглі території й пов'язані з ними об'єкти мають отримати різні види *обмежуючих* статусів і “свої” програми розвитку” (*Анатолій Щербатюк. Київ – світовий духовний центр православ'я. Інт. з акад-ком, архітектором Валерієм Книшем // ЛУ, 31.07.2008*) – 1) які її облягають; 2) обмежувальних.

Було б помилкою вважати, що обмеження у використанні форми активного дієприкметника в українській мові є якоюсь її недосконалістю. “Невластивість активних дієприкметників в українській мові, – писав Борис Антоненко-Давидович, – це не вада її, що спонукає запозичати граматичні форми з інших мов, а її **особливість**. Та особливість, що поряд з іншими аналогічними відрізняє її від близьких і далеких мов. Чи є якась потреба нівелювати ці особливості? Нема ніякої, бо далеко не все, притаманне одній мові, можна легко перенести й прищепити іншій, не завдаючи при цьому шкоди її живому організму” (1, 212).

А коли можливим є використання активного дієприкметника? Тоді, коли в мовленні усвідомлено і стилістично вмотивовано (напр., для урочистості) використовують церковнослов'янські

елементи, як це любить, наприклад, Борис Олійник: “*всепрощаюча* *ноче...*”, (“невмирущий”, “грядущий”)... “нині *сущі*”... Або в публіцистиці: “*Немезида занесла свій караючий меч...*” (УМ, 8.12.2009).

Як видно з викладеного, українська мова має багаті можливості для віддачі російських конструкцій з активними дієприкметниками.

Однак чимало авторів і редакторів не використовують їх. А причина в тому, що не оволоділи цими методами, іноді навіть не підозрюють, що вони є. І користуються якщо не калькою, то лише описовими формами.

Якщо ж ми будемо послуговуватися лише розгорнутою підрядною конструкцією (*що воює, яка галопує, що гине, яка зростає; той, що розмовляє; той, що слабне; який танцює* тощо), то мова наша буде недолугою, незручною для мовлення.

Блок розширення інформації

Працюючи з суто лінгвістичними проблемами, як активний дієприкметник чи процесові поняття, редактор не повинен обмежуватися лише класикою (прикладом тільки СУМа-11). Інакше кажучи, сприймати класику звужено, без вилученого в ході політичних репресій літературного багатства, без авторів “розстріляного відродження”, без творів визначних письменників-емігрантів, які часто є носіями справжньої живої української мови. Цей параграф про активні дієприкметники проілюструємо прикладами з словотворів Докії Гуменної, які навели Святослав Караванський та Осип Зінкевич у “Літературній Україні” від 19 березня 2009 року :

забируща пісня (що бере за душу) – [тут прикм., незважаючи на суф. -ущ-, він під наголосом – ПК]

***інтригуючий* – у Докії Гуменної гостро цікавий**

нерозминуший – контекст у Докії Гуменної – нерозминуший з чаркою; форма на взір *умирущий, завидющий, минуший* (тобто теж прикметники з наголошеними суфіксами -ущ-, -ющ-)

нудьгуючий чи складнопірядна форма “той, що викликає нудьгу” – у Докії Гуменної нудьговитий

оточуючі – усі навколо

панікуючий – розпанікований /щодо “розпанікувався” ні в кого ж сумніву немає/, або й просто панічний (“панічна дама”)

плазуючий – плазучий

поганяючий – поганяйло.

Рос. “преуспевающий” Докія Гуменна віддає новотвором всеуспішний.

Ось так ця авторка розправлялася з фіктивними дієприкметниками. У неї особливо роельєфно проглядається стихія живої мови. Її твори – це теж факт нашої літератури.

Редактор має глибоко і всебічно знати нашу літературу, яка є головним джерелом багатства мови.

Тепер заглянемо в чинний “Український правопис” (1993 – 2008).

У ньому написано: “В українській мові вживаються дієприкметники активного стану теперішнього часу на -чий (-а, -е) – зрідка: *виконуючий, зростаючий, мобілізуючий, організуючий, перетворюючий, працюючий*”.

Це добре, що “зрідка”, але навіщо робити винятки без обґрунтування і вживати російські форми там, де є цілком нормальні українські:

– *виконуючий* – (здатність активна) виконувальний, (в активній дії) що виконує, (акт. суб'єкт дії) виконавець;

– *зростаючий* – щораз більший (вищий тощо) або який (що) зростає, у постійному зростанні; нарощуваний;

– *мобілізуючий* – (активна дійова властивість) мобілізувальний, (в активній дії) який мобілізує;

– *організуючий* – (активна дійова властивість) організувальний, (в акт. дії) який (що) організовує; що зорганізовує;

– *перетворюючий* – (активна дійова властивість) перетворювальний, перетвірний, (в акт. дії) який (що) перетворює;

– *працюючий* – (акт. дійова властивість) у роботі (який перебуває в роботі), (акт. суб'єкт дії) працівник.

Щодо “мобілізувального” і “організувального” – то це в українській мові здатність чи призначеність предмета (суб'єкта) активно діяти. Цю властивість передають суфікси **-льн-** (розтягувальний – і наші мобілізувальний та організувальний), **-івн-** (гальмівний), **-н-** (мийний), **-ч-** (виконавчий). А чому не організівний і мобілізівний? Бо суфікс **-івн-** передає здатність суб'єкта, звичайно природну, виконувати певну дію (напр., *руйнівний* – здатність руйнувати), а у суф. **-льн-** – призначення суб'єкта, зазвичай надане йому.

На цих прикладах можемо спостерегти, що активний дієприкметник ховає в собі нерозрізнені процесові поняття. І не випадково в Українському правописі немає й згадки про ці питомі українські деривати (важливі значеннєві нюанси у формах слова). Можна сказати, це залишок одного з принципів постишівського правопису 1933 року: активний дієприкметник – один із найагресивніших “наближувачів української мови до російської”.

Вузлики на пам'ять

Як уникнути активного дієприкметника:

- 1) Шукаймо слухний синонім
- 2) Не зациклюймося на заміні слова: пошукаймо слухну фразеологічну сполуку
- 3) Оцінімо, чи не зайвою є ця дієприкметникова калька в тексті
- 4) Оволодіваймо всім розмаїттям українського формотворення (дериваціями слів): “пограймося” з суфіксами та префіксами, скористаймося системою процесових понять, спробуймо знайти відповідник в іншій частині мови (прислівник, іменник-прикладка)

Після 1991 року проблему фіктивного дієприкметника щонайдокладніше протлумачили лексикологи і лексикографи. Вона була обговорена на міжнародних конференціях з термінологічних питань, які регулярно проводяться на базі Львівської

політехнічного та інших університетів. Нарешті вона унормована в документах Держстандарту України.

Слід об'єктивно зазначити, що все більше видань і видавництв позбавляється цієї вади. Однак загальну тенденцію переламати посправжньому не вдається. Це в'їдливе вщеплення в українську мову виявилось одним із найживучіших у ній. З упертістю, гідною кращого застосування, і літератори, і науковці, і журналісти часто пишуть, як писали й раніше: “*оточуюче середовище*” замість “*навколишнього*” (чи просто “*довкілля*”), “*правляча коаліція*” замість цілком очевидного “*владна...*” Але ж це часто пишуть навіть філологи-україністи, які повинні знати сучасні тенденції щодо очищення української мови від русифікаційних наносів (типу *консолідує* роль чи думка; *мислячий* українець; *стимулюючий* простір; *системоутворюючий* чинник і т.п.).

—

Наостанок ще кілька порад – як методичні засоби до вирішення проблеми активного дієприкметника – насамперед у редакторській практиці.

1. **Шукаймо слухний синонім** – частіше **прикметник**, іноді **іменник**. Це найпродуктивніший спосіб заміни фіктивного дієприкметника.

2. **Не зациклюймося на заміні слова** (фіктивного дієприкметника) – дуже часто в українській мові є краща для висловлення думки фразеологічна сполука, синтаксична конструкція.

3. **Оцінімо, чи не зайвою є ця дієприкметникова калька в тексті**; іноді вона як штамп. Та вони, власне, й є в таких випадках штампи або складові частини штампа – зовсім не обов'язкові в тексті.

4. **Оволодіваймо всім розмаїттям українського формотворення** (дериваціями слів): “пограймося” з суфіксами та префіксами, скористаймося системою процесових понять, спробуймо знайти відповідник в іншій частині мови (часто “допомагають” прислівник, іменник-прикладка тощо).

5. Не забуваймо й про синтаксичні варіанти.

Це дуже цікава робота для редактора, філолога, журналіста: а) вона розвиває філологічну ерудицію; б) збагачує мову (ви можете вперше знайти невідомий нікому варіант заміни – як з тим “уходящим мячом”...)

Це й велика робота з нашою мовою:

- щодо її очищення;
- щодо збагачення її виражальних можливостей (особливо синонімії).
- щодо розвитку морфологічної гнучкості.

2.8. Акцентуаційні інтерференції з російської – ще один складник суржику

Помилки наголошування стосуються усного різновиду мовлення. Однак ми тут стисло зупинимося на них, оскільки це ще одне доволі розлоге забур'янене поле побутування “фахового”, вторинного суржику насамперед в електронних засобах інформації – на телебаченні і радіо.

В українську мову вщеплюються російські акцентуаційні стандарти. І не має значення, чи є хтось, хто культивує цю манеру, чи це є тільки наслідком поганого володіння українською мовою. Результат один, і він однозначно негативний: руйнується рідномовна ритмомелодика в побудові висловлювань, тобто різко нівелюється, спотворюється своєрідність нашої мови.

Вслухаймося в мовлення наших провідних телеканалів: УТ-1, 1+1, 2+2, СТБ, та й у радіопередачах:

“*Тісне* взуття” (Реклама // УР-1, 2.10.2012) – тісне.

“Вибили м'яч просто *на́ ногу* шведському нападнику”
Футб.репортаж з матчу АІК, Швеція – Дніпро, ТБ 1+1, 4.10.2012) –
на ногу і ще нападникові.

Журналісти і гості студій копіюють російське наголошування:

– в дієслівних формах: “Ралі *пройде́* пустельними районами Сахари”, “Метал *крадуть* тоннами”, “вони *виходіли* перемагати”, *заверша́ть* /якусь справу/, *підтвердя́ть*, *пасті́*, *верне́ться*, *назвала́*

– іменникових: “знов наступили на *ста́рі гра́блі*”, “втратили в *за́робітку*”, “розважали людей модними попсовими *пісеньками*”, “наші *зірки*”, “повернемось до наших *бара́нів*”, “знімати *зі спини́*”, “поширюють *не́нависть*”, народні *ка́зки*, *цікаві кни́жки*, *п'явок*, *дрова́*)

– прикметникових (іноді й прислівникових): “шанси *мізерні́*”, “*високо́* в *гора́х*”, “*чимали́й* прибуток”, “*товстий* шар снігу”

– бувають зміщення і в наголошуванні слів в інших частинах мови – числівниках, займенниках: “дві тисячі *оді́надцятий* рік”, “вручення прапора *сорокові́й* бригаді”, “партія *сто сорок восьми́х* АНів”, “*дове́деться* робити йому *са́мому*”, “*са́мому* неприємно”.

Неважко помітити, що скрізь тут ми бачимо вплив на мовців російської норми. *Пройде́* – тому що в російській *пройде́т*; “*виходіли* перемагати”, бо “*выходи́ли*”; *заверша́ть*, бо рос. *заверша́т*; *підтвердя́ть*, бо *подтвердя́т*; *пасті́*, бо в рос. *пасті́*; *верне́ться*, бо *верне́тся*; *назвала́*, бо так у російській. Те ж саме з іменниками: *за́робітку* – *за́работки*; *пісеньками* – *пе́сенками*; *зірки* – *звёзды*; *бара́нів* – *бара́нов*; *ка́зки* – бо *ска́зки*... *ста́рі гра́блі*” – *ста́рые гра́бли*; з прикметниками: *мізерні́* – бо *мізерные*, *чимали́й*, *товстий*, *тісне* – бо *ма́лый*, *то́лстый*, *те́сное*; і з числівниками та займенниками: бо російською *оді́ннадцать*, *сорокові́й*, *сто сорок восьми́х* тощо

Скрізь бачимо суто російське наголошування українських слів. Відтворюється звична для мовця російська ритмомелодика фрази. Анатолій Капелюшний називає ці помилки “акцентуаційними росіянізмами” і оцінює це явище так: “*Російські наголоси в українськомовному тексті спотворюють саме́ звучання мови, нівелюють її окремішність, уподібнюють з російською. А якщо ще*

зважити на те, що українська мова визнана однією з наймилозвучніших у світі, чого ніхто не каже про російську, то зникнення саме цих її особливостей не лише знищує щось важливе в самій мові, а й збіднює світову культуру” (Теле- та радіожурналістика, вип 11. – Л., 2012. – С. 222)

Запитання для самоконтролю

1. Граматичні інтерференції як одна з найнебезпечніших загроз мовній системі в умовах асиміляторського тиску. Обґрунтуйте це твердження.
2. Граматична система української мови як найвищий аргумент на користь її самодостатності, оригінальності і неповторності.
3. Якими є найпоширеніші помилки в ступенюванні?
4. Що таке процесові поняття? Перелічіть основні з них.

Завдання для самостійної роботи

1. Для поглибленого засвоєння системи процесових понять опрацюйте джерела [27–31].

2. Охарактеризуйте спостереження над граматичними девіаціями у працях (за розподілом у групі).

Список літератури для самостійного опрацювання та підготовки реферату (тез виступу на семінарі):

Олександр Пономарів. Українське слово для всіх і для кожного. – К. : Либідь, 2012. – 360 с.

Олекса Кундзіч “Творчі проблеми перекладу” [14].

Олександра Сербенська, Марія Волощак. “Актуальне інтерв'ю з мовознавцем” [23].

Олена Курило. Уваги до сучасної української літературної мови [15].

Святослав Караванський. “Секрети української мови” [8].

Святослав Караванський. “До зір крізь терня. Хочу бути редактором” [10].

Ірина Фаріон. **Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір.** – Л. : Свічадо, 2004. – 120 с.

Ірина Фаріон. **Мовна норма: знищення, пошук, віднова** [25].

Публікації, що стосуються морфології в наукових періодичних виданнях:

Збірник наукових праць Інституту української мови НАН України “Культура слова” (2011–2012 роки)

Журнал “Дивослово” (2011–2012)

Викладіть у формі тез для виступу в аудиторії.

4. Ознайомтеся з системою процесових понять, як вони викладені в джерелах:

– ДСТУ 1,5:2003

– ДСТУ 3966 – 2000

– кн. Петра Таланчука та ін. “**Норми української науково-технічної мови**”

– у публікаціях Михайла Гінзбурга.

3. ФРАЗЕОЛОГІЯ

*Мова – це не тільки простий символ
розуміння, бо вона витворюється в певній
культурі, у певній традиції*

Іван Огієнко

*Національне обличчя будь-якої мови
формують фразеологізми, що їх народ
витворив протягом багатьох століть,
а то й тисячоліть*

Микола Лукаш

У численних протисуржикових публікаціях автори зазвичай ведуть мову про кальковану лексику. Дуже мало аналізують впливи російської мови у царині фразеології та синтаксису. А тим часом саме тут, починаючи з 30-х років, завдано найбільшого удару по національній самобутності української мови. Із словників вичищали питому українську живомовність і заводили кальковані словесні ходулі. Таким чином нівелювали самі особливості мислення українців. Позбавляли народ його філософії, інтелекту і ментальності. А це є найвідчутнішою ознакою не тільки лінгвоциду, а й етноциду.

Нам з покоління в покоління навіювали нічим не підтверджену думку про те, що російська фразеологія багатша за українську. Не треба тут і порівнянь. Бо насправді йдеться не про порівняння, а про заміщення однієї національної системи бачення світу і мислення іншою – хай би вона була й найбагатшою, але не своєю, чужою... Ідеться, отже, про позбавлення нас найбільшого

тисячолітнього духовного надбання поколінь. Про вилучення самої душі нашої.

Тому цілком слушно зауважує сучасний дослідник етнолінгвістичних проблем Р. Кісь, що з русифікацією “знекровлюється весь український світ” [11, 17].

Фразеологія (фраземний склад) української мови є носієм, втіленням національних мовних ознак. Тому багатство авторського тексту насамперед залежить від насичення його національною фразеологією. Суржик виявляється не лише в лексичних запозиченнях, а й у залежності від фразеології іншої (російської) мови. Можливо, навіть більше, ніж від лексики. А все це свідчить про вторинність тексту, розрив з мовною, ментальною, філософською традицією свого народу. Адже фразеологія значною мірою забезпечує “образно-творчий потенціал мови”, “власне українську інтерпретацію світу” [10, 20, 24].

Вузлики на пам'ять

Редакторе, пам'ятай! Багатство авторського тексту насамперед залежить від насичення його національною фразеологією. Ідіоми, прислів'я, приказки і приповідки яскраво характеризують кожну мову, надаючи їй своїх неповторних барв і свого, ніде не підхопленого /не позиченого/ звучання

...Слухаємо радіо (УР-1, 8.06.2009). Виступає лікар – цілком доброю українською мовою: *“Один із стародавніх лікарів, – каже він (очевидно йдеться про Авіценну), – зауважував (скажу російською, бо там краще звучить): “Мы есть то, что мы едим”.* Чим же гірше звучить українською – *“Ми є те, що ми їмо”?* І мелодійніше, і економніше на 3 літери. Та й Авіценна писав не російською! У росіян теж переклад з арабської.

І такі “по-русски какось-такось лучче (чи льюкче)” чуємо раз у раз і на радіо, і на телебаченні, читаємо в газетах...

Насправді ж люди просто лінуються пригадувати свою мову і часто безбожно нівечать і українську, і російську фразеологію.

Вузлики на пам'ять

“При перекладі фразеологізмів потрібна велика обережність, потрібен художній такт. Один український письменник – і то неабиякий майстер слова, – переклав колись, здається, Лєскова. Речення “дело в шляпе” він передав словами “Справа в капелюсі””

Максим Рильський

Подамо групи найпоширеніших фразеологічних суржикізмів у формі корекційних словничків.

У розділі використано матеріали з філологічних і лексикографічних праць Агатангела Кримського, Олени Курило, Миколи Гладкого, Бориса Антоненка-Давидовича, Сергія Головащука, Світлани Єрмоленко, Миколи Лукаша, Святослава Караванського, Іллі Данилюка, журналу “Урок української” та ін. Дев'ятихтисний матеріал – із місцевих і всеукраїнських ЗМІ, усного дискурсу у ВР...

3.1. Кальковані сталі словосполуки (Спотворені /калькуванням/ звичайні сталі словосполуки)

60 найпоширеніших спотворених фразеологізмів

– *більше вього на світі* він хотів спати (*Вітч., до № 5-6 – 2003*)

– понад усе, найбільше, більше за все

- *бути правим* – мати рацію; мати слухність; *у контексті* – ваша правда
- *варто було лише* (тут залежність від рос. “стоило”) “Торговець, що за час подорожі трохи закуняв, прокинувся, *варто було лише колесам почати підскакувати на бруківці*” (**Вітч., до № 5-6 – 2003**) – тільки-но колеса почали підскакувати
- *вертілося в голові* – снувало(ся), роїлося в голові
- *взяти себе в руки* (чи й *узяти себе до рук*) – опанувати себе; перемогти себе (в інших контекстах – “владати собою”, “панувати над собою”, “керувати собою”)
- *виходити з себе* – втрачати (втратити) витримку (самовладання); дратуватися (роздратуватися). Прислухаймося до філолога 20-х років Миколи Гладкого: “Здається, всі слова, зокрема *виходити з себе*, такі звичайні, такі зрозумілі... Проте в нашій мові цей російський метафоричний шаблон вражає своєю невідповідністю, своєю якоюсь безгрунтовністю; далеко ясніше й зрозуміліше питома нашій мові “із шкури вилазить”, “із себе пнеться”, “аж нетямиться”, бо тут є готові образи, знайомі асоціації, те, що не затримує даремне нашої уваги, а легко й вільно домальовує цілу картину в нашій уяві” (2, 93)
- *виходу не було* (**Валентин Чемерис. Я – Чемерис... – з рук. до Вітч. № 1–2, 2007**) – іншої ради не було
- *віддавати собі звіт* (відповідь – Інна Богословська, “Вікна опівночі”, 17.01.2002), варіант – *здавати собі справу* – усвідомити /собі/ що, бути свідомим чого, розуміти, зрозуміти що.
- “Хоча я й *віддаю собі звіт*, що за всі роки незалежності українське село жило і виживало не завдяки “турботі” влади, а, скоріше, всупереч їй” (**Із звернення Прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко до міських голів щодо організації сільськогосподарських ярмарків // СВ, 22.05.2009**) – я добре знаю; розумію, цілком усвідомлюю.
- *віднялись ноги*: “у спортсмена внаслідок травми хребта *віднялись дві ноги*” (**УР-1, 23.02.2003**) – відібрало ноги (або відібрало обидві ноги /бо не дві ж з чотирьох/)

– в усіх відношеннях (+ у тому відношенні) “Найвигідніше в усіх відношеннях місце для битви” (*3 рук до Вітч., № 5-6 – 2003*) – з усіх поглядів. Відомий філолог 20-х років О.Курило: “Чужим брентить в українській мові зворот із прийменником в усіх відношеннях. Кажуть усіма сторонами або з усіх поглядів” (подає ілюстр. мат-л) (*15, 195*). Замість звороту у тому відношенні краще тією стороною, з того погляду. також тим. Замість казати: Це дуже корисно у тому відношенні що... Тр.: Це дуже корисно тим що... (Там само, с. 195–196)

– для виду і для вигляду: Він робив це для вигляду (*УР, 14.01.2004*) – для годиться, про людське око

– до місця “Пригадали, до місця, й про національні традиції бальзамування” (*День, 23.01.2004*) – доречно, до діла, до ладу, вчасно; може бути й між іншим. “До місця, спілкування з гриванями [кіньми] дуже позитивно впливає на характер людини, перевиховує її” (*Хр., 14.12.2004*) – до речі, .. на характер людини, її поведінку (вихованість). Очев., невдалий переклад рос. “кстати”

– за допомогою чого (рос. “посредством чего, при помощи чего”). – “Проте Павло Петрович зумів успішно вирішити особисте питання, яке турбувало його, за допомогою дипломатичних каналів” (*Волод. Горак. Незвичайна жінка в долі незвичайної людини. Павло й Олександра Скоропадські: вибрані сторінки // День. – 2008. – 28 березня*) – дипломатичними каналами

О. Курило: “українська мова вимагає тут інструменталія /орудного відмінка/: сіяти сіялкою (а не за допомогою сіялки); взяти кого хитрощами. Російська фраза “Посредством одного химического элемента определить другой” буде в українському перекладі: одним хемічним елементом визначити другий. Замість – За допомогою казок тр. розвивати дитячу фантазію, – Слід: “казками треба розвивати дитячу фантазію” [*15, 195*]

– залишився в живих – по-нашому має звучати уцілів або вижив, чи залишився серед живих

– залишитися ні з чим, залишитися на бобах, залишатися в дурнях (від рос. оставаться в дураках, о. на бобах, о. с носом) –

пошитися в дурні, опинитися в дурнях, піймати облизня, вхопити шилом патоки, маком сісти, дзьобом сісти

– збита істина – загальник

– йти своїм чередом (“А в селі життя йде своїм чередом” // *ТСН на 1+1, 11.09.2009*) – іти своїм звичаєм (своєю чергою); іти (піти) собі

– і в голову не приходило – і на думку не спадало. [2]; **а у О. Забужко** – “щось таке їм і до голови б не стрелило” [7, 306]

– кидатися в очі – впадати в очі; але можливі й інші контекстні варіанти. “Не одразу кидається в очі розпорядження” (*Ірина Погорєлова, “Грані-плюс”, 24.03.2003*) – тут можна “не одразу завважаєш”. “Кинувся в око один рядок...” (*ВК, 1.08.2002*) – впав у око, запам’ятався. Про щось гарне – очі вбирає. Досвідчені літредактори кажуть молодим журналістам: “Кидається в очі кішка...” – для запам’ятовування, як мнемонічний прийом.

– ламати голову (з *рук. до Вітч. № 5-6 – 2003*) – сушити голову; “над цим треба поламати голову” – /по/поморочити собі голову

– на перевірку, іноді й на повірку: “Проте заяви Чубайса виявилися на перевірку чи то піною, а чи погано розрахованим піаром” (*День, 6.12.2004*) – “...заяви Чубайса насправді (тут **можливо** і “**в дійсності**”) виявилися...”; “Уряд Ющенка запропонував народові програму дій, яка на перевірку й за чесною характеристикою прем’єра є не зовсім програмою, а “філософією” (*ДТ, 16.07.2005*) – насправді (калькований фразеологізм)

– на поразку стріляти (з *рук. до Вітч., № 3–4, 2008*). Як здивовано запитує Петро Федотюк, стріляти так, щоб зазнати поразки? Можна б “на влучання” або, за Караванським, “на знищення”

– на слуху “Його ім’я на слуху у львів’ян уже багато років” (*Єгорова Ірина. Чому в країні до цього часу говорить “калашников”?* // *День, 30.11.2009*) – не сходить з язиків; на язиках львів’ян

– на худий кінець – у найгіршому разі

– *на чолі кута*: “Одні ставлять *за основу* дидактичний елемент, інші ставлять *на чолі кута* особистість”, тобто виховний елемент (з *рук. до ВОР № 1 – 2004*) – одні ставлять в основу дидактичний елемент, інші – особистість..; на перше місце ставлять. Отже, ставити (класти) в основу (в основу основ), на перше місце

– *немає іншого виходу* (з *рук. до Вітч. № 5-6 – 2003*) – нема іншої ради; синонімічний фразеологізм – *нічого не поробиш* (з *рук. до Вітч. № 5-6 – 2003*) – нічого не вдієш, на це нема ради.

– *не по собі*: “Їй було *не по собі* від учорашнього” (з *рук. до Вітч. № 5-6 – 2003*) – /*про самопочуття, здоров'я*/ було погано, недобре почувала себе, їй було зле; /*в етичному плані*/ їй було неприємно, прикро, вона почувалась ніяково

– *нічого не поробиш* (див. “*немає іншого виходу*”)

– *носити характер* (наклепу, епідемії і под.) – мати характер чого, бути схожим, скидатися на що. “Походи по сіль часто *носили* військовий характер” (*УР-1, Нат. Земна, 18.02.2007*) – мали військовий характер, набували (набирали) військового характеру; СУМ, РУС ще давали і “носити характер”, сучасна ж літературна практика віддає перевагу наведеним вище зразкам, фахові автори і редактори повністю відмовились від цієї рос. кальки. Можливі й не буквральні варіанти: “На мій погляд, доповідь *носить швидше констатуючий характер*” (*н.д. Ганна Герман // День, 28.03.2008*) – доповідь переважно констатувальна (чи лише констатує)

– “..*оволодів собою, зробивши вигляд*, ніби нічого такого не помітив...” (*Борис Старчевський. “Провінціал з країни дурнів”* – з *рук. до Вітч. № 1-2 – 2005*) – опанував себе, удавши... Інші варіанти: запанувати над собою; перемагати (перемогти) себе

– *оголити зброю* – видобути (добути) зброю, вийняти зброю

– *пересмикнула плечима* – стенула плечима

– *підведення підсумків* “Нарада з *питань підведення підсумків роботи*” (*День, 2.02.2008*) – нарада для підбиття підсумків роботи; можна: для підсумовування зробленого

– *під відкритим небом* “Концерт мав відбутися *під відкритим небом*” (*ДТ, 7.07.2007*) – просто неба

– підняти питання – порушити питання (*Крим. рекомендує й здійснити питання*)

– пішла в діло зубна паста (з рук. до Вітч. № 7-8, 2003) – пішла в хід.

– попала в поле його зору – навернулася на очі, впала в очі

– попасти впросак – пошитися в дурні

– привести в порядок (у належний стан) – упорядкувати що, дати лад чому, довести до пуття що

– прикладати зусилля (від рос. прилагать усилия) – докладати зусиль (усіх сил)

– приходити в голову: “Ця ідея вже тоді прийшла мені в голову” (З рук. до Вітч. № 5-6 – 2003) – спала мені на думку; “Якось прийшла йому в голову прикра думка...” – якось йому запала в голову прикра думка. М. Гладкий (З) основним відповідником рос. ідіомі теж вважає “мені спало на думку” з варіантами: “сплигло”, “зійшло”, “набігло на думку”. У Марка Вовчка маємо ще: на думку навертається”. У *Крим.*: мені спало на думку (сплигло, зійшло, набігло); мені здумалося, і ще зовсім нестандартне – мені впало /і навіть стрілило/ в голову. (“Вже як їй що впаде /стрілить/ в голову, то...”).

– приходити до свідомості Аналізує Микола Гладкий: “... Спостерігаємо у Йвана Ле: “Одарка вже не впада у нестямність, де неологізм “нестямність” утворено може й цілком слушно від живих у нашій мові кореневих основ (“тяма”, “тямок”, “тямити”...), але дієслово “впадати” тут опинилося тільки під впливом російських фразеологічних зворотів типу: “впасть в обморочное состояние”, “впасть в бессознательное состояние” тощо.

Навпаки, – продовжує дослідник, – в Б. Антоненка-Давидовича у звороті: “Нарешті Копачиха прийшла до свідомості” – цілком слушно бачимо дієслово “прийшла”, але зовсім не до речі тут іменник “свідомість”, що його сполучні асоціації в українській мові вужчі, ніж російське “сознание”, і не поширюються на такі словосполучення, як “приходить в сознание”. В українській мові “людина має свідомість своїх обов'язків”, вчинок може бути

“свідомий”, себто з цим словом зв'язане уявлення певної розумової акції без поширення на відчуття чи відчування як окрему категорію психічних явищ; тим-то *рос.* “приходить в сознание” віддаємо в *укр.* мові: “приходити, прийти до пам'яті”, “приходити до притомности, до розуму”; нарешті, можна це віддати й одним словом: 'опритомніти', 'отямитися', 'очунятися' і т. ін.” (1, 92)

– *приходити до себе* – “Рудьковський просто стривожений і не прийшов до себе після відходу з мерства Чернігова” (н.д. *Лілія Григорович на 5 кан. ТБ, 29.06.2006*) – не отямився; після відмови від посади голови міста. У прямому знач. – опритомніти

– *рости не по днях, а по годинах*, недобре й: *рости не щодня, а щогодини*, як писав Олексій Кундзіч, “бо рости не можна через день чи через годину” – рости як з води, рости на очах [14, 161]

– *скінчити життя самогубством*: “Трохи не скінчив життя самогубством” (*Газ по-укр.*) – трохи не заподіяв був собі смерті, мало не вкоротив собі віку (за 3, 101), наклав на себе руки

– *справляти глибоке враження на кого* (від *рос.* “производитъ глубокое впечатление”) – западати глибоко в душу. [9, 17]

– *терпіння лопнуло* – терпець увірвався

– *тільки тим і займатися*: “То ми тільки тим і будемо займатися, що їсти, спати та сприймати [інформацію лектора]?” (з *рук. до Вітч. № 5-6 – 2003*) – тільки те й робитимемо.

– *тішити себе думкою* (від *рос.* тешить себя мыслью) (*калька!*) – багатіти думкою

– *того і гляди* (*5-й канал ТБ, 19.06.2004*) – так і дивись. (за контекстом ось-ось, от-от)

– *той чи інший*: “Віддаючи *рос.* 'тот или иной', наші газетярі вельми полюбили 'той чи інший': 'заїжджали в те чи інше село'; 'від тих чи інших військових агентів', 'тієї чи іншої кампанії' і т.д., а в українській мові можна чудово обійтися без цього незграбного витвору: 'заїжджали в яке-небудь село', 'від котрогось з військових агентів', 'якоїсь кампанії' [2]

– *тут як тут* – “У найвідповідальніші моменти утвердження української козацької державності Іван Сірко, як кажуть, *був тут як тут*, і робив так, що Україна від цього програвала” (*Микола*

Сірук. Інт. з істориком, проф. Вол. Сергійчуком // День 16–17.03.2012) – Ів. Сірко, як кажуть, тут і вродився.

– у великій мірі – найчастіше це штамп, зайві слова: “Це у великій мірі виправдує затрати...” Якщо ж ідеться не про єдину причину, то “зчаста (частково) виправдує” /чи й великою мірою виправдує/;

– увійти (вступити) в силу (про закон, ін. правовий документ) – набрати (набути) чинності, сили закону

– уводити в оману Караванський [9, 26-27] кваліфікує як українізовану копію рос. вводить в заблудження. “Жива мова, пише він, не має такого звороту... Чи ж наші лексичні одиниці забивати баки кому, замилювати очі кому, збивати з пантелику кого, наводити полуду на очі кому, заводити на манівці кого і багато ін. не годні заступити кальки вводити в оману?” [Омана, завважає далі Караванський, абстрактне поняття, яке не викликає в нашій уяві жодного образу. Рос. заблудження під цим оглядом набагато образніше]. Наведені ще деякі літературні зразки і можливі відповідники: “Ворога завжди треба вводити в оману” (*Л. Смілянський*) – збивати з пантелику; “Я... дивуюся інженерові... Вводить в оману і мене, і вас” (*І. Ле*) – забиває баки; “...я видав книгу, яка ... вводила читача в оману” (*Ю. Смолич*) – збивала з пантелику

– у свою чергу У Крим.: своєю чергою, і собі, знов, і собі знов, на свій пай

– у тому числі – найчастіше зокрема (“Сучасна ситуація в Україні загострила багато проблем науки і освіти, в тому числі й питання викладання та дослідження історії” (з рук. до *ВОУ № 3, 2003*) – зокрема, серед інших – і питання...

– я був у жасі (у шоці) – мене взяв жах (я був шокований)

– як ні в чім не бувало ”Він, як ні в чім не бувало, продовжив обірвану тему” (*Борис Старчевський. “Провінціал з країни дурнів” – з рук. до Вітч. № 1-2 – 2005*) – наче й не було нічого, наче нічого й не сталося, наче й не він

– якщо вам буде завгодно (*Вітч., з рукоп. до № 5-6 – 2003*) – якщо хочете; як собі хочете /від рос. если вам будет угодно, тобто як ви забажаєте/

Тобто, як бачимо, культивовано було і у великих кількостях засвоєно нинішніми авторами фразеологію теж кальковану, наближену до російських зразків. А то й просто користуються російськими зразками без перекладу – це своєрідне “ледаче мовлення” авторів:

“Історія не знає *сослагательных наклонений* – *если бы да кабы...*” (*УР-1, 16.02.2010*; гість редакції – відомий гідролог) – чому б же не сказати по-українськи: “не знає умовного способу – якби та якби”? Чи граматична термінологія є тільки в російській мові?

“Але *не обольщайтесь*, колеги, ми від свого не одступимося...” (*ВР, 16.02.2010, н.д. Іван Кириленко*) – не тіште (чи не колишіть...) себе надіями...

“Я зараз *говорю*, як кажуть російською мовою, “*нелицеприятные вещи*”, але їх треба говорити” (*Наталія Ромашова та ін. Як “вилікувати” парламент? /з інт. з Л. Кравчуком/ // День, 5–6.03.2010*) – висловлюю думки, “які не дуже приємно слухати”. Чим же гірші українські відповідники?

Трапляється й чимало спотворених фразеологізмів, контамінацій у них, що призводить до макаронічності в текстах:

– “Вернувся *на круг свій*” (*СТБ, т/с “Синя борода”, 28.02.2010*) – на круги свої (31), можна й на круги своя (як старослов'янізм).

– “Закордонні гастролі, про які полюбляють розповідати наші музичні діячі, часто є туристичними поїздками, а анонсовані контракти із зарубіжними продюсерами – *маячнею сивої кобили*” (*Тижневик “Коментарі”, № 8, 25.02.2011. – С. 28*) – сном рябої (або “сивої”) кобили; можна було й синонімічні: “вигадками” або “побрехеньками”.

– “Ніякої послідовності. З капустою нібито все гаразд, так *вскочили в гречку*. А що на черзі? (з “*Думок уголос*”, *надіслав Борис Балацький з м. Херсона, СВ 22.10.2010*) – оскільки йдеться про

підвищення цін, то напр., “ підскочили ціни на гречку”... (бо “вскочити в гречку” – зовсім інший смисл) *Побічний смисл фразеологізму.*

Тобто дуже вже часто подибуємо в наших публікаціях і спотворені сталі словосполучення, і контамінації у фразеологізмах, і просто “ледаче мовлення”. Як і в лексиці. Одне слово, як каже старшина в гумористичній добірці “Сільських вістей” – “Ви що, не розумієте, що ходите по лезу порохової бочки?” (СВ, 22.01.2010):

І ще таке зауваження.

У фразеології, як і в лексиці, важливо дбати про різноманітність. І тут не слід забувати про синонімічні фразеологічні варіанти:

“З вогню та в полум'я” (себто з однієї скрути в іншу, часом іще більшу) – можливий і такий варіант, але ми маємо й інші, суто наші – “з дощу та під ринву”, “уникав диму та й упав в огонь”, які чомусь забувають.

“Не втрачаючи присутності духу” (УМ) – не розгубившись, не втрачаючи самовладання; (рос. *невозмутимо*) без найменшого зворушення, спокійно, спокійнісінько; (*равнодушно*) байдуже, байдужісінько.

“Приступати до роботи” – ставати до роботи (до праці), розпочати (почати) роботу (працю), братися,(узятися) за роботу.

3.2. Кальковані фразеологічні звороти часу

Наші мовці й автори публікацій перебувають у силовому полі російських часових зворотів. Але ж у нас своя фразеологія, своє запашне поле таких словосполук.

Наведемо **60** найвживаніших калькованих зворотів часу.

без малого дванадцять (рос. без малого двенадцать) – майже дванадцять

без п'яти хвилин три (від рос. без пяти минут три) – за п'ять хвилин третя

в даний час – тепер, нині, (у момент мовлення) зараз; у Крим.: за теперішніх часів, під цей час та ін.

в дві години (в два часа) – о другій годині

вечором – увечері

в майбутньому році (в будущем году) – наступного року

в минулому році – торік

в найближчий час (в ближайшее время) – найближчим часом, найближчого часу, незабаром; в (у) найближчі роки – найближчими роками

в ніч під Різдво – в ніч перед Різдвом і проти Різдва

в один із днів – одного дня

в останні дні – останніми днями

в останній час – останнім часом, останнього часу, останніми часами

в перший день – першого дня

*впродовж другої доби; впродовж двох місяців (заблокований регіоналами парламент не працював – **ВР, січень 2009-го**); російською це було б вдоль двох місяцев; тр. (в обох випадках) протягом (дня, двох місяців) або ще "через усі сорок років, якими обчислюється його трудовий стаж"*

в той же день – того ж дня, того самого дня

в три години сорок п'ять хвилин – о третій сорок п'ять; за чверть четверта

в цьому році – цього року

день за днем – день у день

день іде за днем – день по дню минає

до вечора (від рос. к вечеру) – надвечір; під вечір, проти вечора

до двох годин /бути/ (від рос. к двум часам /быть/) – на другу годину

до останнього часу – донедавна

до початку року (к началу года) – на початок року

до теперішнього часу (до нынешнего времени) – досі, донині

за минулий рік “Частка користувачів інтернету у групі 10–19 років у 2,5 разу перевищила середній приріст аудиторії за минулий рік” (*Розвиток інтернету в Україні: “1+1” виявляє потенціал.* – День 18.01.2008) – можна “торішній середній приріст”

за останній час, за останні роки – останнім часом, останніми роками

з дня у день (рос. изо дня в день) – день крізь день, день при дні, день від дня; щодня (за контекстом)

з кожним днем зростала напруга – щодень, день при дні

з року в рік зростають можливості країни в експорті – рік у рік кожний день, кожний тиждень, кожний місяць, кожен рік – дослівний переклад з російської. “Мир вам кожний “День” (реклама газети “День” у номері від 31.10.03 та в ін. дні) – щодня (для реклами – напр., “Мир вам на що “День”), щотижня, щомісяця, щороку

кожний раз – щоразу, раз-у-раз

круглий рік – увесь рік, цілий (цілісінький) рік. У спогадах “Петро Шелест” Дм. Павличко (*ЛУ, 6.10.2005*) наводить свій старий вірш, який був [у 60-х роках] підданий критиці в ЦК КПУ. Там характерна рос. калька круглий рік: “Я корінням найшов джерела – / Початки козацьких рік, / Та смокче журба, як омела, / Кров мою круглий рік”

на всю ніч (*Валентин Чемерис. Я – Чемерис... – з рук. до Вітч. № 1–2, 2007*) – на цілу ніч

на днях “Нам вдалося їх /записи поезії в авторському виконанні/ урятувати і завдяки новим технологіям почистити так, ніби їх записували на днях” (*УМ, 23.08.2008*) – цими днями.

назад (як складова частина словосполук з часовими відношеннями: *годину назад*, *два роки тому назад*): “те, що відбулося кілька тижнів назад” (*В. Ющенко, “Акценти Президента”, 13.06.2009*). “Адже сам Лукашенко сказав рік-два назад, що ‘білоруси – це росіяни зі знаком якості’ “ (*Маша Томак, День. 5.06.2009*) – рік-два тому. Помилка дуже поширена, у різних виданнях, на радіо і телебаченні чуємо і читаємо: *годину назад*, *два*

роки назад, літ двадцять назад, хвилину тому назад, пару місяців назад, три дні тому назад, “Тисячу років назад тут стояв великий князь Ярослав Мудрий...” (В. Ющенко, 24.01.2005, у Софійському соборі) і т. д. і т. п. Цієї ж помилки припускаються Ю. Тимошенко, народні депутати О. Омельченко, О. Надоша, журналісти...

Натомість потрібно вживати **тому** після слів з кількісним значенням, напр.: “Кров не хоче вже мене гріти так, як півсотні років тому” (Ю. Яновський); “Вона свого мужа виглядала, Який уже чотири роки тому На Індію пішов походом славним” (Д. Павличко); “Він, здавалося, уже забув, що хвилину тому призначив Клаві побачення (Є. Гуцало); “Ці слова 35 літ тому були адресовані Петрові Петровичу Ротачу” (М. Степаненко)

на майбутній неділі (на майбутньому тижні); на слідуючій неділі (від “на будущей /следующей/ неделе”) – наступного тижня

“На наступний ранок” (День, 11.04.2008) – /рос. “На следующее утро”/) – наступного ранку.

на протязі місяця, року (н. д. Раханський – кілька разів у невел. синхроні на Р. “Ера” 9.02.2004). – упродовж, протягом року, місяця; іноді ще можна почути чи прочитати в продовженні року (від рос. в продолжение года) – теж протягом року

на слідуючий день – назавтра, другого дня.

“На сьогоднішній день ядро інтернет-аудиторії складають молоді люди у віці 20–34 років” (Розвиток інтернету в Україні: “1+1” виявляє потенціал. – День 18.01.2008) – сьогодні; нині (крім того, “ядро інтернет-аудиторії – це молоді люди”)

на тих днях – тими днями

на цей раз – цього разу, за цим разом (так само на третій раз – за третім разом)

під кінець року (под конец года) – на кінець року

по понеділках – щопонеділка

по святкових днях – у святкові дні

при Богдані Хмельницькому – за Богдана Хмельницького (У Номиса: “Не за нас це сталося, не за нас і перестане” (687)

тільки що сказане – щойно сказане

у *даний момент* (в *данный момент*) – слід активніше використовувати синонімічний ряд: в (на) цей (той) момент, в цю (ту) мить, під ту мить, під ту хвилину

у *даний час, у сучасний момент* (в *данное время*) – тепер, у цей час, нині, (у момент мовлення) зараз (Незграбною потворою, напр., М. Гладкий називає сполуку *в теперішній час* /як і “удосконалене” *в сучасний мент*/ – є ж просте, але українське тепер. Так само не *до теперішнього часу*, а досі, не *в найближчий час*, а незабаром)

у *дводенний строк* – не помилка, однак через *рос.* в *двухдневный срок* відтинається синонімічний ряд: за два дні, протягом двох днів, у дводенний термін

у *радянські часи* – за радянських часів

у *найближчий час* – найближчим часом, незабаром, невдовзі; у *найближчі дні* – найближчими днями

у *перший же день* – першого ж дня (не “у темну ніч прийду”, а як у співака О. Пономарьова “Ніченькою темною прийду до тебе, милая...”)

у *першу чергу* – насамперед, передусім

у *свій час* – свого часу

у *той же день* – того самого дня

у *цьому році* – цього року. “Третій рік поспіль 234 вузи /**виші або ВНЗ**/ України беруть участь у рейтингу навчальних закладів “Компас”. У *цьому році* новачків у п'ятірці лідерів немає. Трійка найкращих – КПІ, Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, КНЕУ” (“**Київська правда, 23.06.2011**) – ВНЗ або виші; цього року

цілих п'ять років – аж п'ять років (літ)

через кожний тиждень (відбуваються збори виборців – від “через кожен тиждень”) – щодругого тижня

через хвилину (через минуту) – за хвилину

Про такі кальковані словосполуки М. Гладкий писав: “Всі ці нібито українські, а справді 'українізовані' російські звороти вражають своєю одноманітністю, вони дійсно стали 'набридними шаблонами', чого зовсім не можна сказати про народні часові звороти” [2, 81].

З наведених фрагментів бачимо:

1. Там, де в російській мові вживається прийменник **в** + знахідний відмінок (і ця конструкція калькується), в українській мові слід послуговуватися конструкціями з родовим (минулої ночі) або орудним (останнім часом, цими днями) відмінками. Іноді ці форми вживаються паралельно: нічної доби і нічною добою. Але треба мати на увазі, що родовий відмінок вживається з однинною; неприродно було б “*теплих днів* ми збиралися в Гідропарку” – теплими днями; але “*теплого дня* ми зібралися в Гідропарку”

2. Притаманні українській мові й прийменникові конструкції: о п'ятій, об обідній добі, можна й під обідню добу, обідньої доби (але не *об обідню добу*, як це часом трапляється в газетах); за Хмельницького, за якусь годину (краще, ніж *через якусь годину*); проти ночі, вночі проти п'ятниці; щотижня, що два дні (краще, ніж *кальковане кожні два дні*). Але: “з кожним днем у колективі зростала напруга”.

3. Калькованої словосполуки в українській мові часто можна уникнути за допомогою прислівників. Ширше, ніж у російській, вживання їх – одна з особливостей нашої мови: тепер, досі, незабаром, день крізь день, день при дні, понеділками й п'ятницями, щопонеділка й щоп'ятниці. М. Гладкий називає їх народними прислівниками часу [2, 81].

4. В українській мові є й чимало паралельних форм зі знахідним, родовим, часом давальним відмінками: через рік (як і в російській *через год*) – і за рік; до того часу (рос. *к тому времени*) – і на той час; день крізь день; день при дні; день від дня.

3.3. Калькований канцелярит у фразеології

Є й чимало калькованих канцеляритних фразеологічних словосполук. Українську фразеологію замінюють стертими, невиразними, штапованими словесами на зразок: “Багато людей *не непокоїться про такі серйозні втрати*” /йдеться про надмірні енергозатрати, велику матеріалоемкість тощо/ (**В. Очередыко. Час як ресурс // День, 14.04.2009**) – тут потрібен живомовний варіант, напр., – і гадки не мають, або їм і клопоту немає чи їм і байдуже до таких серйозних втрат.

Ось іще кілька прикладів. І тут першою можна назвати одну з найпоширеніших кальок – *в силу чого*.

– *в силу* різних обставин (**УР-1, 30.09.2002**) – через різні обставини; “*в силу певних обставин*” (**УМ, 28.02.2007**) – через (нові) обставини, з огляду на (нові) обставини;. ”*В силу очевидних причин...* [Микола Томенко не може назвати журналістів, що передали йому зразки “темників”, які до редакцій розсилали чиновники Адміністрації Президента]” (**УМ, 10.09.2002**) – “причина, через яку Микола Томенко не може назвати..., очевидна”.

Отже, кальку *в силу чого* можна передати у кілька способів: через що; унаслідок чого; на підставі чого; з огляду на що.

– *мати відсутність* “На нашому телебаченні й досі триває період первісного накопичення капіталу, тому рейтинги – перш за все. От і *маємо відсутність* не лише інтелектуальних програм, а й передач для дітей” (**Олесь Доній: суспільство має народити нову еліту. Інт. брав Ол-др Черевко // СВ, 12.08.2008**) – от і немає в нас.

– *мати місце* “Хиби, що *матимуть місце* в роботі...” – що будуть у роботі, траплятимуться, що можуть трапитися в роботі. “Ця тенденція *має місце* і в Україні” (**Укр газ., 8.03.2007**) – спостерігається. “Після панахиди *мав місце* траурний мітинг” (**приклад з кн. Петра Федотюка “Добродії та лихочвори”**) – почався.

– *переслідувати мету* – мати на меті, ставити перед собою мету. “Цього разу інформаційні атаки з боку Росії *переслідували мету недопущення приєднання України до ПДЧ*” (**Богдан Червак. Інформаційні виклики для нації // День, 17.10.2008**) – були спрямовані на те, щоб не допустити приєднання.

– *по відношенню*: “Тільки ніхто не знає, як відновити історичну справедливість *по відношенню* до тих, хто ні в чому не винен” [йдеться про депортовані народи Криму] (**День, 21.05.2004**) – або просто вилучити канцелярит “*по відношенню*”, або вже замінити на прийменник щодо.

– *робота в напрямі* М. Гладкий досліджує цілу низку штампів зі словом “робота”: *робота в напрямі* – *робота в справі* – *провести роботу* – *провадити роботу*... “Так ми створили собі, – пише він, – безглуздий шаблон, що вже не тільки не допомагає читачеві зрозуміти думку письменника, а навпаки – відбиває всяку охоту читати газету українською мовою і просто “в'язне в зубах”... [2, 91] З шаблонного звороту “робота” слова “проробити” й “переводити” /в суч. газетному стилі – “проводити”/ поширились і на інші словосполучення”; ілюструє це прикладами з подальшими штампами *проробити питання* – *проводити зниження цін* – *проводити змагання* – *проведення кампанії*... Він їх називає ‘формальними словами’. “Ми навмисне, – пише він далі, – так докладно з'ясовували еволюцію шаблонних зворотів зі словом ‘робота’, бо цим саме способом у нас взагалі добиралися потрібні у газетній праці фразеологічні звороти і в результаті українська газетна мова, слідом за російською, і собі виплекала чимало нікому не потрібних зворотів-шаблонів, що вже давно загубили свій первісний зміст і стали просто баластом у нашій мові, що тільки обтяжує речення і закриває від читача суть думки” [2, 93].

І ось нинішні публікації. Естафету штампування шаблонів наші мовці несуть далі:

– *у протилежному випадку* “У *протилежному випадку* державні ЗМІ опиняться в руках “спонсорів”; “Інформаційна війна може бути успішною для країни лише тоді, коли її ЗМІ займають активну патріотичну позицію, *в протилежному випадку* держава

приречена на поразку (*Богдан Червак. Інформаційні виклики для нації // День, 17.10.2008*) – інакше (а то).

– *шляхом роботи* “Раннє розпізнання можливих відхилень розвитку дозволяє своєчасно їм запобігати. Це може бути, зокрема, *шляхом роботи по виправленню* вад вимовляння з одночасним *формуванням* фонематичних уявлень” (*В. Тарасун. – С. 149*) – дає можливість; цього можна досягти наполегливою роботою з виправлення...”

– *що торкається* “Що *торкається* доплати, треба визначити...” (*Леонід Кравчук: ТБ, 5-й канал, 18.10.2005*). О. Курило рекомендує: а що, а що вже, а на, що до (що ж до). “А що вже очі там були такі, що й без мови говорять” (МВ); “А на мене, то б і з малою дитиною розмовляла”; “А що вже опікуни тії, то вони мені допекли” [15, 184]

Журналісти подають поганий приклад – і навіть діти його наслідують:

“На літніх канікулах, перехідних до 5 класу, – пише листа до дитячого журналу “Викрутас” Назар, – я познайомився з дівчинкою з паралельного класу. *Здійснив кілька спроб привабити її увагу та конкретно діяв наступним чином: спробував провести до дому...*” (“*Викрутас*”, *дит. журнал. – 2007. – Вип. 3*) – 1) кілька разів пробував; 2) привернути увагу; 3) діяв так; 4) додому

Тут цікаво, як цей калькований канцелярит – гробокопач живої мови – перехоплюють навіть діти.

“... Зовсім не доконечне, щоб кожному слову даної мови відповідало того самого обсягу слово іншої мови. *Словник однієї мови ніколи не покривається цілковито словником іншої – і не треба*”

М. Рильський [22]

3.4 Кальковані (і спотворені) прислів'я і приказки, крилаті вислови літературного походження

Крилаті слова летять найдалі
Дмитро Арсенич

Гарні вислови прикрашають гарну думку
й зберігають її
Віктор Гюго

Українська фразеологія багатюща. В ній сконденсовано життєвий досвід народу, віками перевірені вияви його мудрості і філософії, втілені у блискучу мовну форму. Однак вона дісталася нам значно zdeформованою, окраденою. Зокрема, і в усному мовленні, і в друкованих ЗМІ доводиться стикатися з механічно перекладеними з російської, а тому спотвореними прислів'ями і приказками. А головне, що наших мовців привчено взоруватися на російські зразки, забути про рідномовні багатства. Багато хто з них не користується живомовністю народної мови, афоризмами класичної і сучасної української літератури.

Наведемо низку прикладів (60), які підтвердять ці наші міркування.

– *А Васька слухає, та їсть – а кіт ковбаску уминає, неначе й не до нього річ; а Мурий їсть собі та їсть*

– *а паразити ніколи* (від рос. “А паразиты никогда”) – а паразитів жде біда. (У перекладі “Інтернаціоналу” М. Вороного: “Лиш ми, робітники, ми – діти / Святої армії труда / Землею будем володіти, / А паразитів жде біда!..” Це ще одна характерна “ледача”

помилка – навіть у легкодоступні переклади лінуються заглянути. Це все ж таки “Інтернаціонал”, який можна знайти навіть у першій-ліпшій шкільній бібліотеці)

– *апетит приходить під час їжі* – апетит з їдою прибуває;
хто багато має, той на більше посягає

– *бабушка надвоє сказала* – казала Настя як удасться; це ще вилами по воді писано; надвоє баба ворожила: або вмре, або буде жива; правду казала баба, коли не брехала

– *без му́ки нема науки* (калька від рос. “Без му́ки нет науки”) – доки не намучишся, доти не научишся

– *безслідно щез* – і сліду не стало; як за водою пішов; як вода змила; як (мов, немов, наче, неначе) корова язиком злизала

– *без сучка і задирки* – чисто – голки не підточиш; гладесенько-рівнесенько; нема до чого причепитися

– *без труда не ви́ймеш рибку із ставка* (рос. “Без труда не вынешь рыбку из пруда” – втрата рими) – без труда нема плода; не подбаєш – не надбаєш; дождатимеш долі – не матимеш і льолі; не терши, не мнявши, не їсти калача; печені голуби не летять до губи.

– *без хорошего догляду нема хорошего доходу* (калька від “Без хорошего ухода нет хорошего дохода”) – де господар не ходить, там нивка не родить

– *біда всьому (всього) навчить* – біда навчить; біда помучить і мудрості научить; навчить біда кашу їсти

– *біда, як пироги почне пекти швець* – швець, знай своє шевство і не мішайся в кравецтво; коли не пиріг, то й не пирожися, коли не тямиш, то й не берися; як не коваль, то й рук не погань; зрештою й біда, як пироги та швець почне пекти (Урок укр., № 5–6. – 2008)

– *бідність – не порок* (слово “порок” у словниках є) – старцями не родяться, а робляться; злиднями очі (очей) не колять

– *бідність учить, а щастя псує* (калька від “Бедность учит, а счастье портит”) – щастя розум відбирає, а нещастя назад повертає; з бідою не знатися – і щастя не знайти

– *бійтесь данайців, дари приносячих* (за рос. “*Бойтесь данайцев, дары приносящих*”) – А. П. Коваль: “Боюся я данайців, навіть коли вони приносять дари”. Теж не кращий варіант: нема ритму, як у Вергілія (“*Timeo danaos et dona ferentes*”). Можна й самому авторові чи редакторові пошукати ритмічний відповідник “Бійтесь данайців – хай навіть з дарами” або: “Бійтесь данайців, не вірте дарам їх”

– близько лікоть, та не вкусиш (не помилка, але не треба забувати й синонімічний ряд) – хоч близько, та слизько; їв би паляниці, та зубів немає; бачить корова, що на повітці солома

– *борг платежем красний* – за позику віддяка; що винен – оддати повинен; умівши брати, умій і віддавати.

– *була не була* – що буде, те й буде

– *все шито-крито* (рос. всё шито-крыто) – потай, нишком, тишком-нишком, нищечком. Головащук, ін. словники дають і шито-крито. *Див. також* “и концы в воду”

– *два чоботи пара* (*В. Ющенко у кількох виступах, що транслювалися на УТ-1 між 20.01. і 5.02.2010*) – обоє рябоє; один одного варт; який їхав, таку й стрів (таку й здибав)

– *діло в шляпі* – усе гаразд; шито-крито

– *діло з кінцем* – скінчено справу; та й по всій справі; та й край!; та й уже!; та й квит !; та й годі

– *життя прожити* – не поле перейти – вік ізвікувати – не в гостях побувати; вік прожити – не дощову погоду пересидіти (перебути); на віку як на довгій ниві /– всього побачиш/; вік ізвікувати – не пальцем перекивати; життя, як стерниста нива – не пройдеши ноги не вколовши; протягом віку всього трапляється чоловіку; усього буває на віку: і по спині, й по боку

– *заднім умом міцний* (від “задним умом крепок”) – мудрий по шкоді; у О. Забужко (с. 528): “... Послідовніша ж, теоретична російська рефлексія над дійсним станом речей... розгорталася виключно заднім числом, за принципом “мудрий по шкоді”

– *за здорово живеш* – ні з того, ні з сього; ні сіло, ні впало; ні за що, ні про що; з доброго дива

– *і довше за вік триває день* “Відомий письменник, автор романів “*І довше за вік триває день*”, “Плаха”, “Тавро Касандри” помер у клініці німецького Нюрнберга” (*Ера Чингіза Айтматова // День, 13.06.2008*) – можливо, “Як цілий вік триває день” або “І понад вік триває день...” Не хочуть подумати – хоча б ритм зберегти

– *і кінці в воду* – ввійшло органічно в укр. мовлення, але не слід уникати синонімічних і питоמו укр. варіантів: і сліду не лишилося; та й край!; та й годі!; та й по всьому

– *і ніяких гвіздків /цвяхів/* – та й край; та й годі; та й квіт; та й по всьому, та й по всій справі

– *куди кінь з копитом, туди й рак з клішнею* – традиційніше в українській : куди кінь з копитом, туди й жаба з хвостом; коваль коня кує, а жаба й собі ногу дає (наставляє); нате й моїх п'ять, /щоб було десять/; нате й мій глек на капусту, /щоб і я була Настя/

– *курчат по осені рахують. “Художників восени рахують” (заголовок в УМ, 27.02.2009)* – обіграно рос. прислів'я “Цыплят по осени считают”. Але ж є суто укр. і, може, не менш виразні прислів'я: що було, бачили, а що буде, побачимо; восени і курчата курми будуть; восени й горобець багатий; не кажи 'гоп', поки не перескочиш; як для цього випадку, можна було: жниво й для художників – восени.

– *лиха біда початок* – добрий початок – половина діла (справи); аби почати, а там воно й піде

– *малий золотник, та дорогий* – мала штучка червінчик, а ціна велика

– *мілка сошка – дрібно́та*

– *на безриб'ї і рак риба* – у степу і хрущ м'ясо; на безлюдді і Хома чоловік; де немає співця, послухаєш і горобця.

– *на всіх не вгодиш* – усім не догодиш; ще той не вродивсь, щоб усім догодив

– *на зеркало неча пенять, коли рожа крива*. На запитання радіослухача, чи не ЗМІ винні в розбраті у владі і суспільстві, народний депутат відповідає: “ЗМІ – це дзеркало нашого суспільства. Тож *на зеркало неча пенять, коли рожа крива*” (*УР-1*,

22.05.2009) – але ж в укр. мові є свої прислів'я. Напр., який чорт у воду глянув, такий і з води виглянув! або глянь на воду та на свою вроду, не нарікай на дзеркало – на себе подивись” (ритм); не допоможе ні мило, ні вода, коли врода така.

– *“На ні й суду нема” (День, підзаголовок; у рос. варіанті – “на нет и суда нет”)* – на нема, то й суду нема; як нема, то й дарма

– на смак і колір товариша нема – на любов і смак товариш не всяк; кожен Івась має свій лас

– на худий кінець – у найгіршому разі

– не в образі буде (будь) сказано – даруйте (пробачте) на слові; не ображайтесь, /але скажу/; не беріть то за зле

– не в своїй тарілці – ні в сих, ні в тих; не в гуморі, як (наче) у сливах (сидіти); у словниках є й не в своїй тарілці

– не май сто рублів, а май сто друзів – не май сто кіп у полі, май друзів доволі; не май і сто рублів, а одного друга; грошей мало – не біда, як є друзів череда; не так те багатство, як вірне братство; вірний приятель, то найбільший скарб

– *“Не миттям, так катанням наші хокеїсти долають захист противника” (УТ-1, репортаж про матч Україна – Голландія, 13.04.2009)* – не києм, так палицею; не києм, то дрючком. А зважаючи на вид спорту, можна було б сказати “Не києм, так ключкою”. **14.04.2009** у ВР говорить н.д.: *“Не митьєм, так катаньем намагаються вимити українську мову з інформаційного простору” (Навіть для захисту укр. мови користуються мовними засобами російської!). “Не миттям, так катанням, а своє взяли” (з футб. репортажу з матчу Кривбас-Шахтар, 6.11.2010)* – не києм, так палицею.

– неробство псує людину (бездельє портит человека) – без діла псується сила; праця годує, а лінь марнує; як без діла сидіти, то можна одубіти

– не солоно сьорбнувши пішли (за “Словом”, УР, 23.03.2003) – пішли, спіймавши облизня; вони спіймали (схопили, скуштували) облизня.; шилом патоки вхопивши; облизавши макогона

– ні до села, ні до міста – ні в тин, ні в ворота

- ні з того, ні з сього – ні сіло, ні впало
- переливати з пустого в порожнє – товкти воду в ступі
- перший млинець грудкою – кожне діло спершу не йде (не лагодиться); перша риба не ловиться; без навички батька тяжко бити; перша чарка колѳом
- після дощичка в четвер – на Миколи, та й ніколи; як рак у полі свисне
- пускати пил в очі – замилювати очі; напускати туману
- рости не по дням, а по часам (не по днях, а по годинах) – рости як з води
- скатертю дорога (так дає й Головащук; Карав. називає це калькою) – з Богом, Парасю (другий варіант у Голов.); баба з воза, кобилі легше (у Карав.); баба з воза – кобила сторч (у Д. Павличка – усний виступ)
- слід простиг (у словниках є) – і сліду немає; і слід захолов (прохолов), у Лукаша – тільки й бачили (“... перемахне зразу через паркан, а там тільки його й бачили” /Єлин Пелин, с. 27/)
- тут як тут – тут як уродився, тут і вродився
- хто рано встає, того удача жде (газета “Шевченків край”)
- хто рано встає, в того є; хто рано встає, тому Бог дає; хто недовго спить, тому щастить; ранні пташки росу п’ють, а пізні слізки ллють
- через терни до зірок – лат. “Ad astra per asprera!” / Цікавий аналіз – у Св. Караванського [9, 142–144]. У ЗМІ є варіанти: “До зірок через терни!”, “Через терни до зірок!”, “До зірок крізь тернія!”, “Через тернія до зірок!” Всі вони не дуже компактні, слова не взаємопритерті. (Одна з причин – автори під впливом не латинського, а російського варіанта: “через тернии к звездам”). Може українська мова нездатна творити легкомовні варіанти? Наводить кілька крилатих фраз, у яких усе звучить, усі слова взаємопритерті (“Баба з воза, коням легше”; “Вік живи – вік учись”; “Дай серцю волю – заведе в неволю”; “Поки сонце зійде, /роса очі виїсть/”; “Рука руку миє” і под.). Пропонує варіант і до розглядуваного прислів’я: до зір крізь тернія! Зміст і форма латинського вислову відтворена навіть краще, ніж в оригіналі: п’ять

складів проти семи на латині! Тож треба сповна послуговуватися ресусами своєї української мови.

– /хоча/ чим чорт не жартує (*Валентин Чемерис. Я – Чемерис... – з рук. до Вітч. № 1–2, 2007*) – чого на світі не буває; бува...

– чия б корова мукала /рос. чья бы корова мычала/ (*УР-1, Слово, 21.01.2007*) – чиє б пищало, а твоє б мовчало

– що в лоб, що по лобу – хоч верть-круть, хоч круть-верть; одна дяка що за рибу, що за дяка; не вмер Данило, так болячка задавила; чи в камінь головою, чи каменем у голову

– я йому про чоботи (сапоги), а він мені про пироги – я йому про цибулю, а він мені про часник; я йому про індики, а він мені про кури дикі

Як бачимо, і тут чимало т.зв. “лінивих” варіантів і лінивих мовців. Особливо часто на них натрапляємо у двомовних газетах, у ВР, на ТБ:

– “*Лишь тот достоин счастья и свободы, кто день и ночь идет за них на бой*” (*УМ, УР-1 та ін. джерела*). Чому ж би не скористатися перекладом Лукаша з *Гете. Фауст*: “Лиш той життя і волі гідний, Хто б'ється день у день за них”?

– “*Пока гром не грянет* “Почну свою сповідь з рос. приказки: “*Пока гром не грянет, мужик не перекрестится*”... (*БК*) Чому ж не з української “Поки грім не вдарить, мужик не перехреститься”? Або “поки лихо не станеться...” А “Голос України” наводить укр. варіант: “Правду кажуть: поки грім не гримне, мужик не перехреститься”. Не виключено ж, що російська мова запозичила це прислів'я з української.

Зазвичай прислів'я і приказки, як вважає А. М. Григораш [4], перекладають на шкоду українській мові. Часом через неохайність у перекладі виникають стилістичні помилки, а то й зовсім інший зміст.

– “*Война – хижинам, дворцы – всем!*” – заголовок до статті в російському випуску *РГ*, в українському він перекладений зовсім недоладно: “*Війна – хатам, дворці – усім!*”. бо двірець в укр. мові

– це вокзал, очевидно треба було подати “палаці – всім”, та й “хатам” неточно – краще “халупам”.

– *крислата журавлина*: “Дію 'Тараса Бульби' режисер (Бортко) переніс із 30-х років XVII століття у 80-ті роки XVI століття – і тим перетворив усе дійство на незрівнянну 'крислату журавлину' з чітким антизахідним (і, власне, антиукраїнським) ідеологічним спрямуванням” (Сергій Грабовський. *Телесеріали й біомаса // День, 24.07.2009*) – на незрівнянні “на вербі груші” (або зробив із того дійства незрівнянні “на вербі груші” – щоб уникнути двох “на”. В живій мові “крислатої журавлини” і близько немає)

– *сам загинь – товариша виручи (РГ)*: “Сам погибай, а товарища выручай” віддано як “сам загинь – товариша виручи”. Чому ж загублено риму? Адже нормально по-українськи: “сам погибай, а товариша выручай”.

– “*Стій, паровоз*” З рос. “Постой, паровоз” (РГ). В укр. варіанті подано: “*Стій, паровоз*” – знехтувано кличну форму “паровозе”.

– *потрібне око та око* “За окремими представниками конгресу інтелігентів *потрібне око та око*” (Фейлетон Георгія Бурсова в “*Дем. Укр.*”) – тільки пильнуй

– *мати справу з чим – мати до діла*. “Можна було б сказати, що маємо до діла зі звичайнісіньким прикладом патріархального /ставлення до жінки/...” [7, 47]

– *уговор дороже денег* Григораш наводить приклад з “Голосу України”. В російському варіанті замітка починається прислів'ям “Уговор дороже денег”. В українському тиражі це подано: “*Уговор паче грошей*”. Це і є буквалізм, або калька; а “уговор” хоч і є в деяких словниках, зокр. й у СУМі, але зі стилістичною позначкою *розм.* У перекладному фразеологічному словнику І. Данилюка – теж цей “наближений до російської” варіант. Чому ж, наприклад, не “Давши слово – держись”? Як у народному мовленні...

І в цьому масиві трапляються різноманітні сплутування, контамінації у фразеологізмах:

– *виїденого гроша не вартий* – виїденого яйця чи ламаного гроша

– *ідеться мова про те, що... (УР-1, 17.01.2007)* – або ідеться про..., або мова йде про...

Отже, як і в сталих словосполуках, у користуванні прислів'ями і приказками спостерігаємо схожі особливості:

1. Буквалістичний переклад прислів'я з утратою ритму, рими, образності;

2. Там, де треба сказати афористично, наших авторів привчили користатися російськими варіантами, щоб складалося враження, що багатство думки, глибина і дотепність є в російській мові, а українській їх бракує ;

3. Дуже рідко використовують синонімічні варіанти прислів'їв і приказок, на які справді багата українська мова;

4. Користуються й узятими живцем російськими прислів'ями і приказками (без перекладу).

Окремо варто зазначити, що автори української преси, передач телебачення дуже епізодично, знехотя використовують українські літературні джерела. Ніби там і немає вартої уваги афористики.

Та розгорнімо кілька поетичних книжок українських авторів.

Микола Вінграновський:

“Ви як стежка, кохана, Ходить сон мій по вашій стежині...”

(*Вінгр. у списку літ. джерел*, с. 57)

“Дитя заснуло на руці, як слово на долоні мови” (с. 210)

“Ми завжди у чімсь не встигали...” (с. 216)

Про Київ: “На срібнім березі Дніпра Слов'янства золота столице...” (с. 217)

“Прийшла з неволі Україна / Й тебе на волю повела” (с.370)

“А тут животворяще Слово / Мого народу і мене” (с.380)

“Синьйорито, вогонь по плечі,
Осінь, ви і осінній я...”

Борис Олійник:

“Народе із трипільських запорогів,
Древніших за святий Єрусалим,
Та скільки ж можна / на чужих пророків
Молитися, / не вірячи своїм?”

“Там, де ми відбули,
там, де наше відтьохкало літо,
Забіліли сніги...
Забіліли сніги...
Замело”.
(“*Мелодія*”)

“Отчі святині споганені,
Храми сплюндровано вщерть.
Через віки заарканену
Мову рокують на смерть”
(“*Благословіння*”)

“Де ви днесь, панове комутанти –
Видатні міняйли прапорів?”
(“*Марш п'ятої колони*”)

“Прийдіте з миром!
Та, заради Бога,
Не вчіть нас жить на батьківській землі”
(“*Євроні*”)
/А скільки в нас учителів! – П.К./

“Гуляє курай, як гультяй,
по Гуляй та ще й Полю.
Нову Україну
озули в чужі постолі”
(“*Остання дорога Нестора*”)

“Краще вирвати язик,
Ніж піти до них в поети...”

“Глянув: стільки рідних лиць
І ні жодного ... обличчя”

“Не озивайте Ім'я Бога всує,
Коли в душі давно його нема”
(*“Затули мене крилом”*).

Петро Перебийніс

(“Чотири вежі”, з кн. другої, в додатковій авторській редакції)

Не родить земля
пророка... (с. 147)

“Стоїть порожня хата сиротою,
пророка виглядає з чужини...”
Озвися, нерозкаяний Мойсею,
і лихо від незрячих одведи!..
Ні звуку у покинутій оселі,
неначе у криниці без води”. (с. 150)

Яничарство навісніє,
глушить мову гомінку.
Зачекались ми Месії
у терновому вінку.
(Далі – додаткова авторська редакція)
Чайка голосом Пегаса
марно квилить на льоду.
Батьку, Господи Тарасе,
дай нам силу молоду!
.....
Дай, Тарасе, бурелому,
щоб сахнулася орда!

Зачекалась перелому,
просить грому,
грому, грому
наша воля молода. (с. 169).

.....

Ви проспівали Україну
і возвеличили себе. О мідногруді солов'ї! (с. 164)

Одна любов у мене – Україна,
моя земля-слов'янка у саду.
Коли звелить упасти на коліна,
то тільки перед нею упаду! (с. 167)

Нехай не стогне з-під копита
Пропаща сила січова.
Ще будем жити, будем жити!
Повстане витоптане жито
І встане скошена трава
(“Зненацька в сутінках зелених...”, с. 112 в додатковій
авторській редакції)

Ліна Костенко (тільки з двох книжок):

З кн. “Сад нетанучих скульптур”:
– “Несказане лишилось несказанним” (с. 12)
– “А я сказала: – Ти мені один
/ о цій порі, об іншій і довіку” (с. 15)
– “... сад шепотів пошерхлими губами
/ якісь прощальні золоті слова...” (с. 15)
– “Жінки втомились бути непрекрасними” (*Пелюстки
старовинного романсу, с. 21*)
– “Все згадує себе в свою найкращу пору” (с. 30)
– “Ох, які усі ми генії! Не настачишся вінків” (*Летючі
катрени, с. 33*)

Цікавий і ширший контекст.

“Ох, які усі ми генії! Не настачишся вінків / Тільки що ж це там за постаті – Там у далечі віків? / Порівнявши, перевіривши – еволюції нема / Так, нічого, милі віршики, Павутиночка ума” – */Летючі катрени, с. 33/*

– “Благословенна кожна мить життя / на цих всесвітніх косовицях смерті!” (с. 47)

– “Ріка тече. Історія мовчить” (*Скіфська Одиссея, с. 60*)

– на вроду еталонна (“...бо там жила, на вроду еталонна, богиня Літо, мати Аполлона” – *Скіфська Одиссея, с. 62*)

– “... народ, котрий співав свої закони, щоб не забути жодної статті” (*Скіфська Одиссея, с. 69*) – це ж таки справді і про українців та Україну (П.К.)

– “Але чому на землях цих, де Київ, / іще до літописних лихоліть, / так наче нам хто чорну дірку виїв / у історичній пам'яті століть?” (*Скіфська Одиссея, с. 71*)

– “Порожніх слів намножилась лушпа” (*Скіфська Одиссея, с. 72*)

– “Немає дат, немає фактів голих, / усе дійшло у вимірах легенд. / Але в курганах скіфських – не монголи. На пекторалі – теж не Орієнт” (*Скіфська Одиссея, с. 73*)

– Про скіфський похоронний звичай, коли “жертвна кров стікає з вівтаря”... “І мертві слуги мертвого царя / тримають мертвих коней за вуздечки” (*Скіфська Одиссея, с. 83*)

– “Через сліпучу призму пекторалі / тепер для нас всі скіфи золоті” (*Скіфська Одиссея, с. 85*)

– “Можливо, грека дещо й покоробило. / Він, може, навіть говорив комусь, / що скіфська баба – добре одоробло / супроти грецьких витончених муз. / Але було це твердження наївне, бо всяк народ на ділі доведе – / хоч там нема того, що є деінде, / зате є те, чого нема ніде” (*Скіфська Одиссея, с. 89*)

– “О музи, музи, музи кам'яні! Де грім душі, народжений з любові? Ви мовчите. Ви плачете в мені. Душа тисячоліть шукає себе в слові” (*Скіфська Одиссея, с. 91*).

– “Хмільне старе вино старовини!” (*Скіфська Одиссея, с. 110*)

– “І все тому, що наша ера / чомусь і досі не дає Гомера”
(*Скіфська Одиссея*, с. 111)

– “Все квапимось із “ніколи” в “ніко́ли” (*Скіфська Одиссея*, с. 118)

– “Якби ж було знаття!..” (*Сніг у Флоренції*, с. 167)

Або з “Марусі Чурай”

“Об чім вона мовчить?” (с. 20) (“Бо мати в горі. Вишняківна плаче. / А ця мовчить. Об чім вона мовчить?”)

“І правий суд продовжували далі, / явивши в жилах зимну кров” (с. 22)

“Запала тиша, як в страшному сні” (с. 24)

“Я рада. / І що мене найбільше веселить, – / коли так душу випалила зрада, / то вже душа так наче й не болить” (с. 30)

“А Гриць лежить, загинувши за так” (с. 30) – /марно; ні за що.../

“Не служать очі на таке дивиться, / щоб так двоїлась хлопцеві душа” (с. 39)

“Вся Україна полум'ям горить, / він і на цьому теж нагріє руки” (с. 41).

“до ради і до поради” (с. 42).

“Приніс чоловік додому свою потовчену душу, / а жінка, як подорожник, до всіх виразок приклалась” (с. 42) – перифраз прислів'я “хоч до рани прикладай”.

“А в неї очі – наче за туманом, / так, мов чогось хотіла б не сказать” (с. 45).

“... А зустріну де, – / так наче вдарить блискавкою в душу / і знов спокійно очі одведе” (с.46).

“Не можна” – а у Л. Костенко: “Не вільно теж, караючи, прицім не / урахувати також і чеснот” (с. 81).

Про недолугих “віршописців”:

“...убогі словом, мислю порочні,

у тридцять літ плішиві і старі,

вони складають віршики святочні,

а в селах ридма плачуть кобзарі” (с. 92).

“Неназване, туманом поїнялося. / Непізнане, пішло у небуття” (с. 94).

“Велике діло – писані слова! / Історії ж бо пишуть на столі.
/ Ми ж пишем кров'ю на своїй землі” (с. 94).

“А як подумать, – що таке душа? / Як той казав, це – горизонт до Вічності” (с. 98).

“Тополя гнеться, як тонка танечниця.

Лягає пил в густий чортополох.

І в'ється вдаль дорога безконечниця.

І ми йдемо, і добре нам удвох” (с. 100)

Маруся:

“Так і живу, без голосу, німа. / Пісень немає – і мене нема”
(с. 127). **Це каже українка!** (П.К.)

Кажемо: *не дбають про майбутнє*, а у Ліни Костенко – живомовна синонімічна конструкція:

“Старі дуби і парость молоду –

Аби сьогодні, а вперед не дбають –

рубають криво, косо, без ладу, –

Аж так і видно: не своє рубають” (с. 127) – **як і в нас.**

“І кожна мить то може бути кінцем, / то може бути початком перемоги” (с. 130).

При дорозі під Полтавою, де стояли поляки, був цвинтар. Несподівано поляки одійшли: “То вже тепер хоч цвинтар незалежний” (с. 131)

Хочеться цитувати й цитувати. Все будить асоціації, які рухають думку. І тут справді за О.Потебнею – це істинно українська, відмінна від інших система прийомів мислення. Інтелектуальна неповторність української поезії...

Але автори наші ліниві – що публіцисти, що й науковці...

Та навіть і Шевченка, Франка, Лесю Українку цитують мало. А якщо й звертаються до їх творчості, то користуються вузьким (“хрестоматійним”) набором “ювілейних” висловів.

А молодий Тичина, а Рильський... А поети і прозаїки “Розстріляного відродження”... Для більшості авторів вони лишилися не в потребі.

===

Тут два ціннісні складники – інтелектуальний і художній. Але образи й метафори – це теж інтелектуальна вершина українського менталітету, українського “звичаю”. Адже це стиснене, сконцентроване мовлення, це філософія нашого народу. (Бо найкращі зразки художнього генію ніби відчужуються від авторів і стають народною мудрістю. І цю тенденцію слід тільки вітати). Це вершини світової поезії. Хто має нести світові цю мудрість нашого народу? Можливо, тільки педагоги і культосвітні працівники в міру своїх можливостей це роблять. Але головний обов'язок представляти інтелект нашого народу лежить на політичній еліті і журналістах. А тут і головна недостатність... Не привчають майбутніх дипломатів і журналістів до цієї місії. От вони й калькують російські зразки, не помічаючи справжніх скарбів нашої культури і мистецтва.

3.5. Призабуті українські живомовні конструкції, звороти та еквіваленти слова

У результаті тотального “наближення” української мови до російської згинула з нашої мови значна частина не тільки лексики та фразеології, а й малих синтаксичних структур. Святослав Караванський назвав їх “безвісти пропащими”.

Він, зокрема, пише:

“Українська мова знає чудові короткі форми, які здатні заступити важкі й незграбні звороти. Ці форми є свого роду окрасою української мови – вони створюють неповторну палітру української мовної стихії. Скорочують і полегшують спілкування українця коротенькі слівця **аж, же, ж, то, і, а, що, як, не**. Часом одне таке слівце або комбінація їх заміняє цілий вираз: **Заспокойся,**

а то не виграєш. Вдавшись до офіційного жаргону, це треба було висловити так: *Заспокойся, в противному разі не виграєш*” [9, 16]

І далі:

“Можна вичитати з газет або й почути з уст мовців і такі вирази:

Це *немислимо* собі уявити

Зава *неможливо* дочекатися

Суміватися *не доводиться*.

Ці вирази звучать так, як незмащене колесо. Бо вони копіюють російські форми **немыслимо, невозможно** та **не приходится**. Щоб ці вирази зазвучали по-українськи, треба тільки згадати правильне наше слово. Таким словом є слівце **годі**. Воно заступає у матірній мові низку калькованих зворотів. Наведені неоковирні відразу стають “оковирними”, коли мовець вживе слово **годі**:

Це **годі** собі уявити

Зава **годі** дочекатися

Сумніватися **годі**” [9, 16–17].

Або в Миколи Лукаша – у перекладі з Грімельсгаузена: “Шпалери ж у замку були з такої делікатної матерії, що по всій землі годі шукати.”

Те ж бачимо й там, де калькують з російської *і кінці в воду*, або й “сказав – *і точка*”, або навіть “*і крапка*”. Лукаш у перекладі з Шекспіра пише по-українськи: “Ахілл дурень, бо ходить під Агамемноном, Терсіт дурень, бо дурневі служить, а Патрокл, сказано, дурень, **та й годі**”

Широко послуговується цим слівцем Оксана Забужко:

– **годі зрозуміти**: “Це важливий момент, без усвідомлення якого годі сповна зрозуміти й драму нашої радянської інтелігенції та її професорів, досі *радніших* перейматися 'особливою відповідальністю за долю народу', ніж 'скромним' і куди потрібнішим їм трудом самоосвіти” [7, 518]

– **годі й мріяти**: про цитати, “першоджерела яких сьогодні без фахових студій встановити годі й мріяти [7, 249].

– годі відшукати “...чого як чого, а отої танатичної /фанатичної/ зачарованости недужним... у неї відшукати годі” [7, 72–73]; можемо тут відзначити і живомовне **чого як чого**.

Тобто можна вважати, що йдеться про помежну територію між фразеологією і синтаксисом. І тут знайдемо пустельні піщані заноси на квітучих оазах української мови.

Ось що дасть нам аналіз цих елементів мови в сучасних публікаціях і усному мовленні. При цьому акцентуємо увагу на живомовних варіантах (**їх подаємо першими**), проілюструвавши, якими заміниками користуються мовці. Скористаємося при цьому матеріалами з праць Агатангела Кримського, Олени Курило, Миколи Гладкого, Бориса Антоненка-Давидовича, Сергія Головащука, Святослава Караванського та інших авторів.

1) З часткою **аж** (у словосполучках) –

а) де, перекладаючи *рос.* *внезапно, вдруг, как вдруг, как вот..*, пишуть *несподівано, раптом, як раптом, коли це*: аж глядь, аж гульк, аж зирк. “Аж глядь, палати зайнялися” (Шевч.); “Жде він, що з того буде. Аж бачить, якийсь чоловік гонить силу звір'я” (Гр. – *Навела О. Курило*); “Приглядається запорожець, – аж перед ним не чорт уже, а парубок у чорному кобеняку” [15, 180]. Ось як стилістично пояснює цю конструкцію О. Курило. “Даю тут на увагу той факт, що в попередньому реченні здебільшого нема того дієслова, що з ним в'язалося б наступне речення: у фразі, напр., “Чоловік приходить на місце, – аж теплиці нема”. Друге речення, – пише вона, – в'яжеться з поняттям “бачить” (... бачить, аж теплиці нема; аж бачить: теплиці нема), яке не має собі відповідника у фразі, – така лаконічність підсилює відтінок несподіваности, раптовости” [15, 180];

б) де російське ‘до тех пор/ пока не’ – аж, аж поки, поки: (“... коли Україна була спілкою вільних князівств, аж поки зруйнували її татари” – С. Єфремов, *навела О. Курило*);

в) як *раптом; коли раптом, коли* (*рос.* *вдруг, как вдруг*) – “Аж ось двері розчинилися – і... вскочила Галя в хату” (*Панас Мирний*)

г) *рос.* *более чем* – *більш ніж достатньо* – аж задосить

Інші варіанти:

- до самого ранку (рос. 'до самого утра') – аж до ранку
- цілих три роки (целых три года) – аж три роки
- так ні ж (від 'так нет же') – аж ні
- зовсім (абсолютно) нічого (не зробив, не вийшло; від 'совсем ничего') – аж нічого (аж нічогісінько)
- до такої міри, настільки (до такой степени, настолько, что...)
- аж так, що...
 - так і виблискує, де рос. так и искрится – аж виблискує
 - в ролі сполучника (рос. так что і аж): 'То Трясило йде, аж земля гуде' (Сос.)

2) а що..., то...; що..., то...

Ці питомі українські конструкції практично невідомі сучасній журналістській та редакторській гільдії. На їхньому місці угніздилися штапована калька *так як* і манірне та 'штучне' (за висловом Олени Курило) 'позаяк'. "... а так як при цьому витрати не збільшуються, то справа вигідна" (з рук. до *ВОУ № 3, 2003*) – а що витрати не збільшуються, то... "А позаяк він був людиною гордою, то відмовився писати покаянного листа в ЦК" (Олег Вергеліс. *Білявка і пастух. Колгоспний "посаг" улюблениці Сталіна // ДТ, 21.06.2008*) – а що був він людиною гордою, то відмовився... /Тут уже "реверсний" (зворотний) процес: поновлення раніше репресованої лексики (як той "позаяк") часом призводить до витіснення питомих українських форм різноманітними нежиттєздатними "модними конструктами".

Є й ще варіанти – зі сполучниками *того* – *що*, *тому* – *що*, *тим* – *що*: "Того ж я смутненький, що ти молоденька" (*Чуб.*); "Тим я її не займаю, що сватати маю" (*Нар. пісня*). Бувають варіанти і без "що": "Тим я сльози розливаю – невірною друга маю". Або й саме "що": "І там його не страчено, що був великий воїн" (*П. Куліш*); "Не пускають на вулицю, що я молода" /*Чуб.*/ [15, 174 – 175].

Тут діє характерний для живої мови закон економії мовних засобів – своєрідна редуція синтаксичних форм та ідіом.

3) **гаразд що; добре що**

– тут заміником став русизм *благо*: “*Благо* закон у нас і досі має багато спільного з дишлом (УМ, 7.12.2006).– добре що, гаразд що.

4) **дарма що**

– *незважаючи на те, що...* / часто навіть *не дивлячись на те, що...* (від рос. *несмотря на то что*)

Приклади О. Курило:

– Ці два будинки дарма що стоять вже близько сто літ, а ще кріпкі (15, 347]

– З Низу бувало переходять вони (козаки) у Московщину служити цареві, дарма що король воював проти його (*Куліш*, VI, 54)

– Так, ми не малий нарід, дарма що нас не добачають наші сусіди у своєму величанні (*там само*)

– Дарма що голий, та в підв'язках (*Номис*) (15, 176].

5) **дати собі раду**

Цю живомовну словосполуку замінюють кілька калькованих:

– *знайшов вихід* – дав собі раду; *призвичаївся в нових умовах* (або *до нових умов*) – дав собі раду в нових умовах; *вибився з колії* – не міг дати собі ради

6) **знай, іди знай:**

– *не втомлюється робити* – знай робить; *Хто міг передбачити, що...* (від рос. “Кто мог предположить, что...” – іди знай, що... (За Карав.: 10, 19)

7) **мати до діла**

– там, де у нас найчастіше вживано: *мати справу з чим*. “Тут пригадується одна філософська праця, з якою нещодавно мав до діла”. (*В'ячеслав Медвідь в інтерв'ю з ним Ігоря Островського у “Дні” 13.09.2002*).

8) **нема-нема, та й**

– *ні-ні та й...* – нема-нема та й... А рос. “нет-нет да и...” запозичено з української; не було в Даля (1880), а вперше зафіксовано в 1883 році у творі Гаршина “Из воспоминаний рядового Иванова” (10, 20). А Шевченко ще 1859 року писав із

Арала: “мене, спасибі, люди добрі книгами не забувають. **Нема-нема та й** пришло хто-небудь...”

9) **не так..., як...;** (і навіть **не..., як...**)

– *не стільки ... скільки* (від *рос.* не стільки... скільки) – словники інерційно дають і цей варіант.

“Політично незручно було називати спільного предка “русским народом”, адже складалося враження, що мова йде *не стільки* про спільного предка східних слов'ян, *скільки* про предка російського (“русского”) народу” (*Наталія Юсова. “Давньоруська народність”: неоднозначність термінолог. трактування // Confraternitas/ Україна. 15, 2006/2007*) – краще не так (а у Забужко навіть “нестак”)..., як...

– “Успішний розвиток видавництва в ринкових умовах визначається *не стільки* організацією внутрішньої (традиційної) роботи, *скільки* вмінням організувати роботу у зовнішній *середі*” (з *рук. до ВОР № 3 – 2003*) – не так..., як... (і, певно ж, у зовнішньому середовищі).

Є й варіант не... як: “Не пізнала по походу, як по голосочку” (*Чуб.*)

10) **скоро..., то... /як/...;** **скоро..., так і (зараз же)** та ін.

– *оскільки – остільки* (словники дають цей варіант – часто без синонімічного 'скоро'). ”...скоро вже зайшла мова про таку, *дослівно*, делікатну матерію, як Мавчине тіло, то є рація згадати...” (7, 267)

У Рильського: “Наш дотеперішній книжний язик характеризується величезним багатством назв конкретних речей, зокрема з сільського побуту – того побуту, який на наших очах різко **відміняє** (!) свої форми і навіть єство, – величезним багатством відповідних зворотів, влучних примовок, крилатих слівець, – **та скоро заїде на міську культуру** або речі абстрактні, виявляється одразу його жахлива бідність...” [22, 202, **але це 1930 рік!**]

– *як тільки..., так і...* “*Як тільки* сонце вигляне, *так і* вирушимо... А у Б. Грінченка (*драма “Степовий гість”*): “Оповідати, щоб люди наготові малися, і скоро гасло буде, – зараз

братися до зброї”. У Лукаша: скоро побачив її, так і... (*Дон Кіхот*, с. 60)

11) страх

– до чого *лихий* – страх, який лихий (“до чого он испугался” – “страх, як він злякався”; “страх, який холодний”; “Страх, яка в нас кримінальна країна! Поки я грабував банк, у мене вкрали авто”. Але треба стежити за змістом. “До чого хороша, до чого красива!” – замість “страх” слід ужити Господи! або Боже! – “Господи, яка хороша!” або “Боже, яка гарна!” (10, 19)

12) так ..., що... – настільки..., наскільки...; настільки..., що...
 “Деякі вже *настільки* відверто поглядали на вихід, що залишалося тільки пустити слину або ж облизнутися... – всі були дуже голодні” (з рук. до *Вітч. № 5-6 – 2003*) – так відверто, що...; (і “дехто”).

13) так..., як...

– *настільки..., наскільки* найпоширеніший варіант, який заступив живу укр. конструкцію: “Данкен при цьому сидів, відсунувшись від мене *настільки* далеко, *наскільки* зміг, і раз по раз дивно зиркав у мій бік (*Вітч., до № 5-6 – 2003*) – так далеко, як зміг; “Ваші служники *настільки* ж привітні, *наскільки* й гостинні” (з рук. до *Вітч., до № 5-6 – 2003*) – такі ж привітні, як і гостинні; “Людство врешті подорослішало *настільки*, *наскільки* дозволяє говорити про власний розвиток” (з рук. до *ВОУ – № 3, 2003*) – такою мірою, якою...;

14) хоч як, хай як (хоч який, хай який)

– *як би не (було), який би не (був), хто б не, що б не (було), де б не, куди б не, скільки б не* (від рос. как бы ни, какой бы ни, кто бы ни, где бы ни /было/), а іноді й *як би то не було, де б то не було і под.* Про ці сполучні слова-кальки Олена Курило зауважує : “їх, здається, народня мова не знає. У народі такий умовний злучний зворот у підрядних реченнях віддають не гаданим /тобто умовним/ способом (conditionalis) з часточкою *б (би)*, а найчастіше – де дієслово головного речення не є в минулому часі – прийдешнім та теперішнім часом, також і вольовим /наказовим / способом: – Хоч як мені буде невpokійно, хоч як тужитиме моє серденько, а я

всміхнуся (Марко Вовчок); Терпи, Грицю, хоч яка спека (Номис)... [15, 173]

А ось приклади з нинішніх публікацій.

“Як не прикро, за останні 15 років обласна бібліотека на придбання літератури грошей не отримувала “ (*День*, 5.10.2007) – краще було б: хоч як прикро.

“Нинішній владі, якого кольору вона не була б, байдуже до утисків української культури” (*Обрії Батьківщини, Черніг. обл.* 19.05.2008) – природніше хоч якого кольору вона є.

“Як би там не було, я віддав-таки клятву фляжку журналістові й знову повернувся до Карни” (*3 рук. до Вітч., до № 5-6 – 2003*) – хай там як, а я віддав...

“Наскільки б просторою не була ця клітка, він все одно ходитиме із кутка в куток, неначе шукаючи вихід...” (*Вітч., до № 5-6 – 2003*) – хоч яка б простора була... ; однаково ходитиме...

– як я не намагався (“*Укр. газета*”, 15.05.2003) – “хоч як я намагався”; автор зупинився на півдорозі: “Хоч як я не намагався бути по-науковому відстороненим...” (частка “не” тут зайва)

– хто б не був – хоч хто б там був, хай там хто буде

– чий би не був – хоч би чий був, хай би чий був, хай він чий буде

– що б там не було (від рос. во что бы то ни стало) – хоч би там що

– що б то не стало – що б то не було, хоч би там що, будь-що-будь, є в словниках і кров з носу

Цією конструкцією впевнено оволодівають усе більше журналістів і науковців, письменників:

15) чим як чим, звідки як звідки і под.

У О. Забужко: “Як бачимо, чим як чим, а 'добрістю' й смиренням тут і не пахне” (7, 246); “... звідки як звідки, а з Європи 'хама' 'українці' не могли виглядати за визначенням...” (с. 545)

Серед інших подібних суто українських фразеологічних елементів (за О. Курило, С. Караванським, М. Лукашем та ін.):

ануж = а що як: “Ануж ти не виграєш”;

годен : я не годна співати; де ж хто годен таку роботу за один день зробити; у М. Лукаша: “не годен і в слід ступити” (в “Декамероні”), тобто нічого не вартий. Тут угніздилася найпоширеніша калька *не в стані*: “Він був *не в стані* навіть піднятися на ноги” (з рук. до “Вітч.”) – не годен звестися; “Самі ми *не в стані* реалізувати ці позиції (ЄС і НАТО, УР-1 28.07.2004) – не можемо, неспроможні, у нас немає можливостей

знай = безупинно: “Дівчата знай співають”

і то “Приходь, і то з братом” (замість рекомендованого в 30-х роках *причому чи і обов'язково*)

й собі “Мати й собі стала бігти” (“Мати в свою чергу стала бігти”)

там = скажімо: “На день чи там на два”

так і знай = *можна не сумніватися, що...*: “Так і знай, Федорка розляпає” (Карав.)

– **чей же таки** “Професора В. М. Перетца, чей же таки не повного невігласа в літературі, ... дискваліфікувалося з місця в найбезтурботніший спосіб...” (7, 178)

Як бачимо, подібні словечка заміняють цілі словосполучення, як напр., **взяв жаль** (2 склади) – “охватило *чутство сожаленія*” (11 складів).

Тепер змінимо схему викладу матеріалу і відштовхнемося від поширених девіативних форм, які можна віддати живомовними способами.

Найчастіше це **еквіваленти слова** (тобто стійкі словосполучення української мови; на відміну від фразеологізмів вони не несуть метафоричного значення – тому й не потрапляли у фразеологічні словники; але вони суттєво впливають на специфіку мови).

1) *більш за все* – **понад усе, найбільше**

– *більш за те...* (ВР, 12.03.03). **За Крим.** – надто, більш од того

2) *варто було лише* – **тільки-но**

3) *в безпосередній близькості* – **зараз же**

в безпосередній близькості від будинку – горóд... (*Дім, сад, город; від рос. в непосредственной близости*) – зараз же за будинком. (Вірш-жарт Карав.: “Охрім, щоб здибати оратора, / Сховався зараз же за хатою.../ Хто ж добре кутий у стилістиці, / Ховайсь в безпосередній близькості!” (9, 39).

4) *все більше, все вище, все частіше* – **чимраз, щораз, щодалі; дедалі** (більше, вище, частіше тощо)

– “... дедалі більше (де ми в 99 випадках із 100 читаємо: “*все більше*”) опосідає відчуття суспільного застою і кінцевої (теж зазвичай читаємо “великої” чи “давно назрілої”) потреби перемін” (7, с. 181);

– “Згадка в літописах того часу про мандрівних мудреців *все частіше* пов’язана з певними людьми” – дедалі частіше; “Серед перехожих *все частіше* траплялися жебраки” (*обидва приклади – з рук. до Вітч. № 5-6 – 2003*) – дедалі (чимраз) частіше.. А у Лукаша – по-українськи: “сонце підбивалось чимраз вище” (*Дек., с. 528*); так і у СВ: “суспільство дедалі більше розчаровується” (*14.10.2005*).

5) *все одно* – однаково, /та й/ байдуже, попри все тощо

– “Втім навіть після тривалих і впертих переговорів сума *все одно* залишалася *неймовірною*” – однаково; неймовірна; “Але скорбота тут *все одно* відчувається” – так само відчувається. “І *все одно* він зробить це” – та попри все. “Мені *все одно*” – мені байдуже. (*Всі приклади з Вітч., до № 5-6 – 2003*) У Шевч.: “А то бач, що наробила [доля]: Кинула малого На розпутті, та й байдуже”.

6) – *в тому смислі що* (як аналог сполучника) – в тому розумінні

7) – *в тому числі* (як аналог сполучника; неочевидна калька, бо набула великого поширення і ознак нормативності – через словники) – краще включно з, зокрема й, серед них, особливо ж тощо.

“Сьогодні інфляційні *очікування* дуже *потужні* – це стосується, *в тому числі*, й падіння курсу долара” – зокрема й курсу долара (зрозуміло, що тр. виправити й неточні, неконтекстні синоніми: “очікування” – на передбачення, прогнози; /у слові “очікування” є позитивний стиліст. відтінок/; і “потужні” – на невтішні /тут теж ледь вловний позитивний відтінок/).

“*В тому числі*, споруджена розв'язка дасть змогу збільшити середню швидкість транспорту, *внаслідок чого зменшаться* викиди *вихлопного газу*” (*Києве мій, № 10, квітень 2007*) – зокрема розв'язка дасть...; “внаслідок чого” – можна вилучити; вихлопних газів.

8). *невідомо як (де)* – **не знати як (де)**. Вірш-жарт Карав. [9, 174]: “Нам *невідомо як і де* / Лоша поділося гніде.../ А де ж поділося, раз так,/ Не знати де й не знати як?”

9) – з метою підсилення (**аналог прийм-ка**) – щоб підсилити; /за/для підсилення;

– “З метою виховання молодих поколінь українців було створено Спілку Української Молоді; “ (з *рук. до Вітч., до № 3–4 – 2008*) – для виховання;

– з метою забезпечення комерційної діяльності (**Конспект лекції, виданий в ун-ті**) – для забезпечення, щоб забезпечити.

Іноді вживається ще вульгарніший варіант з *ціллю*: “Постарілий драматичний актор Лев Гурич Синичкін, поїздивши немало по країні, зупинився в одному з провінційних містечок з *ціллю пристроїти* до театру свою доньку” (*День. Анонси програм, 15.12.2006*) – щоб примістити (прилаштувати) доньку в місцевому театрі.

“Ченці-езуїти рушили в Галичину з *метою кінцевого* окатоличення й полонізації українців” (*Левко Різник. Інтермецо /роман про І. Франка/ – з рук. до Вітч. – 2006, № 9-10*) – щоб остаточно окатоличити і сполонізувати українців.

10) – *лиш би де* – абіде

– *лиш би коли* – абіколи

– *лиш би тільки* – тільки б; аби лиш; аби лише (аби лишень), аби тільки; аби-но; коли б тільки; *діал.* коби

– *лиш би хто* – абіхто

– *лиш би що* – абіщо

– *лиш би як-небудь* – абіяк, аби – аби

– *лише б, лиш би* (як частка) – абі; абі б;

11) – *між тим (а між тим)* /від рос. между тем/ – тим часом (а тим часом), втім (а втім), проте (а проте), поки там що тощо

– “*Між тим*, якість нашої освіти визначається обмеженими фінансами” (*День*, 10.01.2004) – а тим часом

– “*Між тим* переконаний, Україна має перспективних політиків європейського масштабу” (*Юр. Щербак. Пейзаж перед битвою // День*, 9.04.2004) – “Я все ж переконаний...”

12) *міра і ступінь*

Рос. “мера”, “ступінь” породжують цілий ряд фразеологічних перебивок:

– *в тій чи іншій мірі* – так чи інакше (там, де рос. “в той или иной мере /степени/ это может отразиться на деле”, – “так чи інакше це має відбитися /позначитися/ на справі”)

– *в однаковій мірі* – “все формы собственности в одинаковой степени законны” – однаково /є/ законні

– *в рівній мірі* “Это зависит в одинаковой мере /степени/ от...” – це однаково залежить від...

– *в значній мірі* – здебільша (здебільшого) залежить від...

– *в найменшій мірі* не залежить від нас – анітрохи

13) *не дивлячись на те, що...* – дарма що, незважаючи на..., всупереч, наперекір чому, у Крим. ще попри що, хоч би там що...

Мовці обмежуються варіантом *незважаючи на...* Майже забутим є варіант дарма що. Йдеться, отже, про синтаксичну синонімію.

14) *тим більше* – і потім, і поготів (15, 183]

– *тим не менше* – і все ж (та все ж), проте (та проте), однак: “Корж, *тим не менш*, доживав останні дні” (*з рук. до Вітч., № 1-2*,

2003) – проте. [такий же варіант у “Дні”, 22.08.2003]. “Я біг, а втім не встиг” (а в нашому суржиковому мовленні “Я біг, але *тим не менше* не встиг”).

15) у свою чергу (аналог прийм.) – і собі; своєю чергою; ізнов; і собі знов. В О. Курило: “.. має у відповідньому контексті паралельний вислів і собі: Наум, дивлячись на неї, що вона стала розважатись, і собі повеселішав (*Кв.*). Маруся стогне, плаче, а старі, дивлячись на неї, і собі плачуть (*Кв.*). [15, 196]

– у першу чергу = укр. передусім, насамперед, призабуте вперед /у знач. “раніше”, спочатку” і “в першу чергу/ (як, напр., у Лесі Українки: “Я бачу, тут в новому краю треба хащів розчистити вперед, а потім вже розпалювать багаття);

– врешті-решт = укр. кінець кінцем, на самий кінець (нині поширеним стало насамкінець); призабуте кінцем. [2]

16) у той час як у дійсності: “... у той час як у дійсності мова йшла про монархію” (з *рук. до ВОРУ № 3 – 2004*) – тоді як насправді йшлося

17) хай буде вам відомо – щоб ви знали

18) “Швидше за все він захоче відновити ті стосунки” – найімовірніше, мабуть, либонь; “Я очікував, *швидше*, якої-небудь валізи” – скорше; “Навряд чи моя присутність чимось зарадила б, *швидше* навпаки” – мабуть; “Швидше за все, вони не знають, що у них дуже мало шансів повернутися з цієї війни” (*Всі приклади – з рук. до Вітч., № 5-6 – 2003*) – мабуть, імовірно (в ролі вставного слова)

19) як би: “Простежте, як би вона чого не *наробила*” – щоб; щоб часом; щоб бува, не вчинила”. І. Бокий навів приказку: “Чи не рано пташка заспівала, як би кішка не спіймала” (*СВ, 14.09.2004*) – тут калька як би... – “дивись, щоб...”; коли б (аналог сполучника)

20) *і все ж, і все ж...* – а втім, а втім...

21) – *ні-ні та й...*

С. Караванський [10, 20]: “Російський вираз **нет-нет да и...** – безперечний українізм. У літературних колах Росії ХІХ ст. мали місце українські впливи на російську мову: був цілий ряд двомовних або пов'язаних з Україною письменників – Мордовець, Стороженко, Данилевський, Старицький, які перекладали твори Марка Вовчка, Шевченка. І така образно-емоційна ідіома, як нема, нема та й... перекочувала до російської мови у формі **нет-нет, да и...** Отже, самоперекладена форма *ні-ні та й* – це переклад з перекладу...

Словники недосконалі – це факт, але ніколи не шкодить перед самоперекладом удатись до словника, часом і словник може стати у пригоді і не допустить “перевертнів” на взір *ні-ні та й...*”

Караванський [10, 42–44]:

“Живомовній лексиці /крім образності – серед прикладів наводить назви місяців, квітів, речей та явищ тощо/ властива й інша риса: стислість”. “Жива українська мова – криниця саме такої стислої лексики. Візьмімо сполучник **і**. Куди яке коротке слово. А воно може заступати в мові цілу низку слів: також, навіть, але, наприклад та ін...

а) Пішов Іван, пішов **і** дід. У дан. прикл. **і** = **також**.

б) **І** поет так не скаже Тут **і** = навіть (Навіть поет так не скаже)

в) Ходив, ходив, **і** не купив **І** = **але** (Ходив, ходив, але не купив)

г) Я можу грати **і** так **І** = **наприклад** (Я можу грати, наприклад, так)

Ще більше сполучник **і** творить стислих зворотів з іншими місткими слівцями:

г) Ми й собі побігли Пара: й собі = у свою чергу /Ми *в свою* чергу побігли/

д) Приходь, **і то** з братом Тут **і то** = причому (Приходь, причому з братом)”.

Ось ще кілька таких містких слів:

ануж = а що, як: Ану ж ти не виграєш (А що, як ти не виграєш?)

де ж = хіба можна: Де ж таке говорити? (Хіба можна таке говорити?)

ж = адже: Я ж тобі казав (Адже я тобі казав – слід від рос. "ведь" – ПК)

знай = безупинно: Хлопці знай співають (хлопці безупинно співають)

ой! = страшенно: Ой, як тут холодно (Як тут *страшенно* холодно)

отак = таким чином: Отак ми й дістали візу (*Таким чином* дістали візу)

та = нема ради: Йдемо? Та йдемо (Йдемо, *нема ради*, йдемо)

там = скажімо: На день, чи там на два (... чи, *скажімо*, на два)

чи = хіба: Чи я знаю? (*Хіба* я знаю?)

Поєднуючись, ці слівця творять не менш місткі сполуки:

де вже кому = вже не буде хто: Де вже їй бігти (*Вже не буде* вона бігти)

так і знай = нема сумніву, що: Він, так і знай, ляпне (*Нема сумніву*, що він ляпане)

чи не = приблизно Вовків було чи не сто (Вовків було *приблизно* сто)

ще й як = а) навіть дуже: Не б'є? Ще й як б'є (Не б'є? *Навіть дуже* б'є)

б) навіть часто: Буває, ще й як буває (Буває, *навіть часто* буває)

що до (нормативно щодо) = що стосується до: Що до нас, ми – за (*Що стосується* до нас, ми – за)

Кальковані російські варіанти у фразеології так в'їлися в усне і писемне мовлення, що вони здаються тут вічними, основними. Але всі ці спотворення катастрофічно збіднюють мову, призводять до

втрапи її національної самобутності. Що ж до авторів, які пишуть такі тексти, і редакторів, які благословляють їх у світ, то вони демонструють недостатню сформованість мовно-стилістичних умінь, що є ознакою низької професійної компетентності.

Але тут постає дуже практичне запитання: а що ж робити сучасному авторові і редактору, щоб скинути з себе цю машкару підміненої, спотвореної фразеології? Іван Огієнко зауважує, що “жодною граматикою фразеологія не охоплюється”. І дає “просту” пораду: “Хто хоче її навчитися, мусить звертатися до живої народної мови, особливо до мови пісень” (19, 181). Тож і відповідь, здається, очевидна: привчити себе думати українською мовою. Ні в якому разі не перекладати. Шукати своє.

Але ж де вона, ця жива мова? Де взяти нинішнім молодим українцям запас національного способу мислення? Реальність така, що бабусь та дідусів, які зберегли свою мову в усьому багатстві, залишилося дуже мало. Ба більше: їх учила вже радянська школа і радянська філологія зразка 1933-го і подальших років, які – хай і вимушено, але самі долучилися до конструювання суржику, до лінгвоциду.

І все ж у сучасного покоління немає причин для того, щоб опускати руки. Все наше багатство – при нас.

Насамперед воно – в нашій українській класичній і сучасній літературі. Той же Іван Огієнко писав: “Ідіом в українській мові надзвичайно багато. Можна сказати, вона ними переповнена. І письменник, добрий знавець мови, вживає їх у своїй літературній мові повними пригорщами. Добірна національна фразеологія – душа мови – сильно її красить і збагачує. Уже в творах Тараса Шевченка чиста українська фразеологія, але значно сильніша вона в П. Куліша, – він свідомо дбав про неї. А в Панаса Мирного та в І. Нечуя-Левицького наша фразеологія досягла високого розвитку; сильно розвинена вона й у Марка Вовчка” (19, 181).

“Наша Марко Вовчок, – писав П. Куліш, – як бджола Божа, випила найкращу росу із квітів нашої мови, бо покохала її”. А Іван Огієнко ніби підхоплює цю думку: “М. Вовчок набула собі мову, якої й досі ще ніхто не перевищив красою та щирою народністю”

(19, 147). А прийшла ж Марія Олександрівна Вілінська (Марко Вовчок) у нашу літературу російськомовною – не забудьмо цього! І показала приклад усім поколінням літераторів (і редакторам теж), як досконало можна оволодіти українською мовою, якщо працювати над собою так самовіддано і ґрунтовно.

А ще ж ми маємо й неповторні, віртуозні зразки української фразеології у творах Василя Земляка, Михайла Стельмаха, Григора Тютюнника...

Із сучасної української літератури варто передовсім звернути увагу на фразеологічне й афористичне багатство творів Ліни Костенко, Марії Матіос, та й Оксани Забужко. Окремо маємо вивчати й геніального нашого перекладача Миколу Лукаша. Своєю подвижницькою літературною працею вони зберегли і далі зберігають і збагачують величезний скарб нашої мови.

Далі. Наше розкішне, барокове ідіоматичне багатство – в нашій пісні. Вся вона – ще від прадавніх часів – надзвичайно образна, метафорична, персоніфікована, жива. Якщо це сонце, то воно *зійшло, викотилося, підбилося* вгору, *сіло* за лісом. Якщо зорі, то вони *сміються*, якщо хміль, то він *в'ється*, а за його подобою й козаки навколо дівчини *в'ються*. А горе *люте*, а вітер *буйний*, а коник *розігрався*... Вся природа – жива, з нею розмовляють, радяться. І не тільки люди. Розмовляють береза з зозулею, лиман з Дніпром, козак – з Дунаєм, дівчина з соловейком. Ось як співають у прадавній пісні: “*Ішов-перейшов Місяць по небу... Ой бо від Бога йду я в послах до господаря, Чи починає по-старовіцькому, Чи ситив медок на Святий вечір, Чи варить пиво до святого Киоству /тобто для військової дружини Кия* /...*”; “На тім деревеньку три голубоньки (або соколи) *радоньку радять*, як світ сотворити”. Ці “йду я в послах від Бога” і “радоньку радять” є стилістичні фразеологічні засоби, якими користувалися праукраїнці три і більше тисяч років тому.

* Тут датування не за VI століттям нашої ери. Йдеться про іншу легенду, в якій сини Ора – Кий, Пашек і Горовато (за свідченням античного вченого Страбона, а також “Рукопису Ора”) жили приблизно в середині VII ст. до н.е. (на 1100 років раніше), і тоді Кий заснував місто, назване його іменем (Див. Губерначук С. Як гул століть, як шум віків – рідна мова. – К., 2002. – С. 159).

Українська пісня для нас важлива тим, що вона свідчить про багатотисячолітню історію народу. З неї ми бачимо, як формувалося українське мислення ще далеко до християнських часів. Є пісні, яким 3000 і 5000 років, але вже там бачимо й характерне для нашого народу образне та метафоричне сприйняття дійсності. Уже там є зародки сучасної фразеології, евфонії.

Важко собі уявити справжнього редактора, який би не оволодів багатствами нашої художньої літератури, нашого розкішного фольклору, нашої мовної історії. Треба добре знати свою літературу, художню культуру. Там і знайде він живу українську мову.

Запитання для самоконтролю та завдання для самостійної роботи

1. Місце фразеології в природній системі української мови: багатство і проблеми збереження та розвитку живомовної національної традиції.

2. Назвіть способи вихолощення фразеологічного багатства української мови та шляхи відновлення національної мовної традиції в цій галузі.

3. Калькування фразеологізмів як спосіб збіднення української мови та русифікації українців.

Охарактеризуйте спостереження над фразеологією української мови у наукових працях та збірках (на вибір):

Список літератури для самостійного опрацювання та підготовки реферату (тез виступу на семінарі):

Максим Рильський. “Ясна зброя” [22].

Олекса Кундзіч. “Творчі проблеми перекладу” [14]

Олена Курило. “Уваги до сучасної української літературної мови” [15].

Святослав Караванський. “Секрети української мови” [8].

Святослава Караванський. “До зір крізь терня” [10].

Іван Огієнко. Рідна мова [19].

Ірина Фаріон. “Мовна норма: знищення, пошук, віднова” [25].

Публікації з проблем фразеології в наукових періодичних виданнях:

Збірники наукових праць Інституту української мови НАН України “Культура слова” (2011–2012 роки)

Журналу “Дивослово” (2011–2012)

Викладіть у формі тез для виступу в аудиторії.

4. СИНТАКСИС

"Синтакса – душа мови. Про це ніби зовсім забули. Мислять здебільшого в російських синтаксичних схемах"

М. Т. Рильський

"Синтаксис – вічний двигун, який приводить у рух всю могуть мови"

І. Р. Вихованець

Синаксист української мови – довершено організована система, яка склалася протягом віків. Усі національні особливості її з 1933 року були піддані демонтажу. І це було найбрутальнішим втручанням у найстійкішу структуру мови – в її природну граматичну будову і синтаксис.

З цим пов'язані й нинішні проблеми мови. Суржик для неї найнебезпечніший не так на лексичному рівні, як на структурному, синтаксичному. Це менш помітно з першого погляду, але тут чужі впливи далеко глибші й шкідливіші.

Усе це ми можемо простежити на прикладах цього розділу.

4.1. Відмінності в керуванні

Як вчить нас граматики, керування – це синтаксичне підпорядкування одного слова іншому, яке полягає в тому, що одне слово потребує після себе додатка в певному відмінку (з

прийменником або без нього). Українська мова має свою систему керування дієслів і віддієслівних іменників, усталену віковою традицією. Однак ця традиція у нас раз у раз порушується. Одна з головних причин сплутування відмінків керування – знов-таки насамперед через практику російсько-української двомовності. Відмінки керування дієслів часто не збігаються в українській і російській мовах.

Якщо визначати “десятку”, то це будуть сполуки:

- (1) *зраджувати кому* – тр. **кого**
- (2) *вибачте мене* – **мені**
- (3) *зазнавати що* – **чого**
- (4) *запобігати чого* – **чому**
- (5) *опановувати чим* – **що**
- (6) *глузувати над ким* – **з кого**
- (7) *згідно чого, відповідно чого* – згідно **з чим**, відповідно **до чого**
- (8) *всупереч чого* – **чому**
- (9) *відмежовуватися між собою* – **від чого**
- (10) *дивуватися чим* – тр. **з чого**

– (1) *зраджувати* не кому, а кого:

зраджував дружині (ця помилка часто трапляється в ЗМІ; давальний відмінок тут – вплив *рос.*) – дружину. “Зрадити своїм принципам” (ГПУ, 22.02.2007) – зрадити свої принципи. Часто ця помилка трапляється в газеті “День”: “сподіваюся, що об’єктивність мені не зраджує” (3.03.2010); “Європарламент/ робить спроби зрадити цим засадам” (19–20.03.2010); “пам’ять їм ніколи не зраджувала, але вони зраджували їй” (1.12.2010) – скрізь ці “зради” слід поєднувати з дав. в.

Про цей випадок керування у ЛУ спалахнула невелика дискусія між філологом Святославом Караванським і письменником Петром Ребром. С. Караванський зауважив поетові ненормативність словосполуки (9.06.2005). Петро Ребро обурився, пославшись на СУМ, де, хоч і з обмеженням *рідше*, все ж дається й варіант керування з давальним відмінком. Тим паче, й О. Олесь писав:

“Зрадила та, що любила... Зрадила мила мені”. В текстах української літератури, навіть якщо вони належать перу класиків, можна знайти чимало “ненормативних” слів і фрагментів, включно з варіантами керування. Та ненормативних – як на нинішній правопис! Тоді ж, можна сказати, й правопису не було. [Його якраз вимріявали і розробляли П. Куліш, Т. Шевченко та ін.] Просто існувала система живої мови. Що ж стосується СУМу, то незважаючи на велику його історичну цінність, не можемо забувати про те, що вийшов він в умовах адміністративного тиску на українську мову. То ж не дивно, що там є чимало словесних русифікаторських покручів. Треба тільки віддати належне тодішнім невільним у своїх діях словникарям: розумному читачеві вони натякали на неприродний словотвір отими стилістичними обмежниками *рідко, заст., обмеж.* (обмежене вживання), *розм.* і незастереженою Петром Ребром позначкою *рідше* тощо. Але ж не для того, щоб і донині навіть письменники так агресивно “наближали” українську мову до російської за рецептами лінгвоцидників

30-х років, підпрягаючись у колимагу нинішніх русифікаторів.

Те ж керування й у іменника “зрада”: не “*зрада національним інтересам*” (посилка військ в Ірак, *ВР, 5.06.2003, П. Симоненко*), а зрада національних інтересів.

– (2) *вибачте (і пробачте) не кого, а кому*

Вибачте мене (ВР, н.д. Андресюк, 9.07.2003) – вибачте мені

Інші варіанти: прошу вибачення, або просто вибачте (без додатка), або перепрошую; не “*треба вибачатись*”, а просити пробачення. Неправильно також “*Я вибачаюсь*” (вибачаю себе?). Ще поправні варіанти: “даруй мені на сей раз” (*Декамерон, пер. Лукаша, с. 528*), прости мені (там само, с. 530).

Ще один доволі незвичний девіативний варіант: “Леонід Кравчук *приніс вибачення у євреїв* від імені всього українського народу за ті тисячні жертви, які були принесені на території України й часом руками українців”. (*Ольга Решетилова. Інт. з Сарою Блумфільд, дир-ром Музею Голокосту в Вашингтоні;*

слова інтерв'юера // День, 10.09.2009) – євреям, або склав вибачення.

– (3) *зазнавати не що, а чого*

“*Потерпіли поразку на річці Калка...*” (УР-1, 31.05.2002 і майже рік ішла реклама з цією помилкою; в якийсь момент її підправили, але не до кінця: *зазнали поразку*) – тр. зазнали поразки. З нар. пісні: “Не зазнала розкошоньки, вже й літа минають”.

– (4) *запобігати – найчастіше чому*

“...щоб запобігти таких проблем” (1+1, травень 2009) – таким проблемам; “Як запобігти електромагнітного випромінювання?” (“Київ. регіон”, 6.02.2003) – теж як запобігти випромінюванню; “Влада добре підготувалася, аби запобігти нещасних випадків” (СТБ, Вікна опівночі, 27/28 лютого 2001 р.) – щоб запобігти нещасним (нешасливим) випадкам. “Прибуття провокаторів /у Львів з Одеси та Криму/ могли попередити” (День, 19.05.2011) – прибуттю могли запобігти.

Часто слово “запобігти” вживають замість “уникнути”, і тоді воно стає *неконтекстним синонімом*: “*Запобігти такої ситуації не так важко*” (Р. Ера, 28.01.2004) – уникнути. Навіть у Григора Тютюнника ця ж помилка: “– Ану ступай сюди, шибенику! // І вже по отому “ступай” я розумію, що кари *не запобігти* ніяким побитом” (Вибране, с. 16) – очевидно “кари не уникнути”, недогляд автора і редактора. Крім того, на місці “запобігати” чи “запобігання” незрідка вживають слова *попереджувати, попередження*: “Для *попередження псування одягу*” (Оголошення в київському метро, лютий 2012 і пізніше; про це ж *недолуге оголошення писав ще 3.12.2009 року в ЛУ Анатолій Ткаченко*) – запобігання псуванню, але щоб не збігалася форма з суф. –*анн-*, – щоб уникнути псування чи й простіше щоб не попсувати одяг.

Але тут складний випадок, бо у слова “запобігати” – неоднакове керування в різних стилістичних ситуаціях і живомовних словосполуках: 1) запобігати лихові – *чому* (у зн. відвертати *що*; у О. Курило “у розумінні *рос.* предупредить, предварить”); 2) запобігати ласки – *у кого* або *чиєї* (у зн. шукати

чий прихильності, заступництва); 3) запобігати *перед ким* (напр., перед начальством – у зн. підлещуватися до кого). Таке ж диференційоване керування з іменником: “запобігання”.

– (5) *опановувати що*, а не *чим*

“Випускники [педуніверситетів] *опановують* *уміннями* використовувати комп’ютерні технології” (з *рук. до ВОУ № 4 – 2003*) – опановують комп’ютерні технології або оволодівають технологіями. Тут і причина помилки – взорування на інше (синонімічне) слово, у якого інше й керування. Так само: опановувати що – науки і оволодівати чим – науками.

– (6) *глузувати не над ким*, з кого

глузували над наївною сестрою /від рос. насмехаться *над кем*/ (з *рук. до Вітч., № 5-6 – 2003*) – глузували з наївної сестри. У Лукаша: “... а дівчата глузують вочевидь із них (поторочів-привидів)” (*Поль Верлен. Лірика. Пер. М. Лукаша. – К. : Дніпро, 1968. – С. 43*). “Звичайна в усьому світі практика, коли кожен [оперний] артист веде партію своєю мовою, стала приводом для *глузування над...* ні, не італійською і не російською, але українською мовою” (*День, 29.08.2003*) – глузування з [Співаки виступали в Одеській опері, а глумився з укр. мови “рос. інтелігент” Роман Карцев в “інтелігентній” же рос. аудиторії].

– (7) *згідно з чим* і *відповідно до чого*, а не *згідно чого*, *відповідно чого*, *відповідно з чим* і т.п.

“Кондитерські компанії уже погодилися припинити випуск цукерок із початку 2005 року *відповідно з рішенням* Британської федерації продуктів харчування та напоїв” (“*Сучасне життя*” від *4.10.2004*) – відповідно до чого (до рішень) або згідно з рішеннями; *згідно закону* – (*Вол. Яворівський у ВР, 14.12.2004*). “*згідно заяви батька*” (*З рукопису кн. Іду за Шевченком, 2012*) – в обох випадках згідно з чим.

“Не дуже переконливим є принцип, *згідно якого* політ. еліта та інтелектуали обов’язково мають *слідувати* настроям мас” (*Ол-др Музичко. Хто такі укр. історики і чого вони хочуть? // День,*

25–26.03.2011) – згідно з яким (і не “слідувати”, а іти за настройми мас (враховувати настрої.., рахуватися з настройми...).

– (8) всупереч чому, а не всупереч чого:

“Знання [тепер] можна застосовувати всупереч засадничих принципів свого фаху і загальноприйнятих принципів моралі суспільства (СВ, н.д. Ю. Кармазін, 15.07.2004) – всупереч засадничим принципам.

– (9) відмежовуватися: “[соціальні стани] відмежовувалися між собою” (з рук. до *ВОУ, № 1-2 – 2003*) – між собою розмежовувалися, а один від одного відмежовувалися.

– (10) дивуватися не чим і не чому – дивуватися з чого.

Ол. Кундзич наводить приклад невдалого перекладу з Пушкіна: “Дивуюсь твоєму терпінню” – по-українському краще: “дивуюся з твого терпіння, або “дивує мене твоє терпіння” [14, 91].

Деякі типові анормативи в керуванні

1) пов'язані з неживомовним уживанням орудного відмінка:

А.

Ряд перехідних дієслів (*ставати, виявлятися, виходити, бути і под.*), а також спонукальні форми дієслова поєднують з невластивим для української мови керуванням в орудному відмінку:

“Тон Данкена став серйознішим” (з рук. до “*Вітч.*” № 7-8, 2003) – став серйозніший.

“Сходи в будинку виявилися на рідкість незручними” (з рук. до “*Вітч.*” № 7-8, 2003) – незручні.

“Днина вийшла такою насиченою, аж зовсім несхожою на інші вихідні дні” (з рук. до “*Вітч.*” № 7-8, 2003) – така насичена, аж зовсім несхожа...

– її рука була м'якою і теплою (*Валентин Чемерис. Я – Чемерис...* – з рук. до *Вітч.* № 1–2, 2007) – м'яка і тепла;

– “не родись красивою, як кажуть люди...” (*Газета по-українськи, грудень 2008*)... – красива.

А у Номиса:

– Не родись багатий, а родись щасливий (1672)

– Варіант: Не родись багатий та вродливий, а родись при долі, та щасливий (1673)

– Не родися красна, та родися щасна (1674) /Варіант: Не родись вродлива, а родись щаслива/.

Ніде нема орудного відмінка!

Б.

Конструкція “*є + орудний відмінок*” невластива для укр. мови, перейнята з польської:

“Ми *є* свідками...” – ми – свідки... “*невирішеним є* питання...” – не вирішено питання (не вирішили питання); “головною *умовою є* землевпорядження” – “головна умова – землевпорядження; “*другим покажчиком є*...” – “другий покажчик такий”

В

Пасивна конструкція з орудним відмінком (або в термінології М. Гладкого – “*орудний особи в пасивних зворотах*”) – калька з російської:

“Розслідування *проведене райземвідділом*...” – яке провів райземвідділ; “*знятий опозицією* галас” – галас, який здійняла опозиція

В українській мові тут послуговуються активними словосполученнями.

2) Контамінації (сплутування) в керуванні слів-синонімів, кожне з яких потребує свого відмінка:

властивий і притаманний кому, чому – характерний для кого, для чого. У деяких авторів і “характерний” керує дав. відмінком: “Доля його не обирала, сам її визначав, що *характерно сильним натурам*” (*Искоростень, 19.11.2005*) – властиво – натурам, а характерно – для натур. Тут і вплив рос.: “свойственный (або присущий) сильным натурам”

дізнаватися про що, а визнавати що (звідси й помилка: *дізналися правду* – контамінація між словами “дізнаватися” й “узнавати”)

оволодіти чим – опанувати що “Уряд, який не підтримує мистецтво, ніколи не опанує мистецтвом управління” (**Петро Осадчук. Література і політика // ЛУ, 22.09.05**) – оволодіє мистецтвом або опанує мистецтво.

навчатися чого – вчити що (вплив рос. обучиться чему) “Майбутній редактор повинен не просто накопичити у своїй пам’яті картотеку можливих рішень міжособистісних ситуацій, а навчитись відрефлексуванню своєї активної участі в них” (**Жирун О. А. До проблеми проф. становлення майб. редакторів // Теор. і прикл. проблеми психол. – 2004. – № 1 (6). – С. 79**) – правильно було б “навчитись відрефлексування” (чого?)”, однак фрагмент потребує редакторського спрощення: “накопичити у своїй пам’яті достатню кількість типових проблемних міжособистісних ситуацій і підходів до їх розв’язання, виробляти навички особистої участі в них”. “Чому ж навчати вчителя?” – риторично запитує газ. “День” у номері від 1.07.2005 року – чого ж навчати. “Але цей вчитель ніким і ніяк не навчається тому, як привабити математикою обдаровану дитину” (**День, 1.07.2005**) – тут кращою є активна форма: не навчає того, як... При цьому уникаємо невластивої українському мовленню пасивної форми.

пригадати що, а нагадати – про що. Тому помилково: “*пригадати про зв’язки Плюща з іншими лідерами центристів*” (**День, 11.01.2002**) – нагадати про зв’язки.

прирівняти до чого, а не прирівняти з чим (УМ) – зрівняти з чим

сповнений чого – наповнений чим “Фільм сповнений пригодами, запаморочливих трюків” (**День, 20.04.2006, анонс програм**) – сповнений пригод, запаморочливих трюків; до одного дієприкметника – різне керування, один раз правильне, другий – неправильне. Контамінація під впливом російської “переполненный негодованием” і под.

спричиняти що – спричинятися до чого. “...спричинить до підвищення цін” (**УР-1, 12.07.2003**) – спричинить підвищення. (аналогія з російською “приведёт к повышению”)

3) Різне керування у словосполучах з часткою “не” і без неї:

дає що (можливість) – але з часткою “не” – *род. в.:* не дає *чого* (можливості)

надавати що (притулок) – не надавати притулку

“Влада вже навіть *не робить вигляд*, що закон щось для неї означає” (*Слова Арсенія Яценюка // День, 21.12.2010*) – не робить вигляду.

“Слідство зробило ультимативний висновок: газ *не спричинив смерть* 129 заручників” (*Про захоплення чеченськими бойовиками московського концертного залу “Норд-Ост”, День, 26.10.2010*) – не спричинив смерті (і висновок – категоричний).

“Російський народ *не бере участь* в політичних процесах і навіть виключно пасивний у цій сфері...” (*Фр. філософ Ален Безансон – “Потьомкінська жалоба”, переклад // День, 15.06.2010*) – не бере участі.

Далі згрупуємо дві таблицьки словосполук, у яких автори і редактори відчують труднощі у визначенні правильного керування.

I

Правильне керування
(корекційна таблиця)

<i>Помилкове керування</i>	<i>Правильний варіант</i>
братися, взятися <i>за що</i>	братися, взятися <i>до чого</i>
вважати <i>кого ким, чим</i>	вважати <i>кого за що</i>
вибачати <i>кого</i>	вибачати <i>кому</i>
“ВР визнала роботу достатньою”	визнавати <i>кого за кого, що за що</i> (Отже, <u>визнала за достатню</u>)
всупереч <i>чого</i>	всупереч <i>чому</i>
вчитися <i>чому</i>	вчитися <i>чого</i>
глузувати <i>над ким</i>	глузувати <i>з кого</i>
гребувати <i>що</i>	гребувати <i>чим</i>
дивуватися <i>з кого, з чого</i>	дивуватися <i>кому, чому</i>
дізналися <i>правду</i>	дізнаватися <i>про що</i> , а визнавати <i>що</i> (звідси й контамінаційна помилка)

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

<i>Помилкове керування</i>	<i>Правильний варіант</i>
додержувати <i>що</i>	додержувати чого
докоряти <i>кого</i>	докоряти кому
дорікати <i>кого</i>	дорікати кому (але корити <i>кого</i>)
дякувати <i>кого</i>	дякувати кому
завдавати <i>що</i> – (удар, прикрощі)	завдавати чого – удару, прикрощів
завдяки <i>чого</i>	завдяки чому (тільки для позитивних наслідків, для негативних – через <i>що</i>)
завідувач (завідуючий) <i>чим</i>	завідувач чого (кафедри, клубу)
зазнавати <i>що</i> (поразку, прикрощі)	зазнавати чого (поразки, прикрощів)
засвідчувати <i>про те, що...</i>	засвідчувати, що...
“зацікавленість до економічного розвитку” (День, 8.10.2004; помилка – від хибної аналогії з “цікавість до <i>чого</i> ” / “интерес к <i>чему</i> ”)	зацікавленість чим
знущатися <i>над ким</i>	знущатися з кого
зраджувати <i>кому</i>	зраджувати кого
кепкувати <i>над ким</i>	кепкувати з кого
набирати <i>що (вагу)</i>	набирати чого (ваги)
набувати <i>що</i>	набувати чого
навчатися, навчати, вчити <i>чому</i>	навчатися, навчати, вчити чого
наголошувати <i>про...</i>	наголошувати що, на чому
наповнений <i>чого</i>	наповнений чим
наслідувати <i>кому, чому</i>	наслідувати кого, що (слід контамінації – слідувати чому)
насміхатися <i>над ким, чим</i>	насміхатися з кого, з чого
на шкоду <i>чого</i>	на шкоду чому
<i>не дає можливість</i>	не дає чого (можливості), але дає що (можливість)
	нехтувати чим і що
оволодіти <i>що</i>	оволодіти чим
одружитися <i>на кому</i>	одружитися з ким
опанувати <i>чим</i>	опанувати що (пор. з “оволодіти”)
	опікуватися ким, чим

<i>Помилкове керування</i>	<i>Правильний варіант</i>
осторонь від чого. (“осторонь від питань”, вплив рос. “в стороне от...”)	осторонь чого
перетворити у що	перетворити на що
пильнувати що	<i>пильнувати чого</i> (род. в., а не знах.: “Бабуся <u>пильнує малої</u> ” /Марко Вовчок/)
	повідомляти кого, що, кому (пор. сповіщати)
понад чого (трьох місяців)	понад що (понад три місяці)
послухати що (добру пораду)	“ <u>послухали доброї поради</u> ” (Б. Гр.)
постачати кого чим	постачати кому що
привернути увагу на що: “Привернути увагу на пропозицію групи депутатів	привернути увагу до чого (у прикладі – <u>до пропозиції</u>), а звернути увагу – на що (це, очевидно, й є причиною помилки ч-з хибну аналогію з рос. обратить внимание <i>на что</i>)
пропорційно чого	пропорційно чому або до чого (<u>затраченому часові</u> або <u>до затраченого часу</u>)
радіти (радий) чому (перемозі, напр.)	радіти (радий) з чого (з перемоги)
сміятися над ким, чим	сміятися з кого, з чого
	співати чого і що (пісні і пісень)
сповіщати кому	сповіщати кого (пор. з повідомляти – кому)
стійкість проти критики	стійкість перед критикою
стосуватися чого	стосуватися до чого
турбуватися за що	турбуватися про кого, про що; ким, чим; коло кого, коло чого – великий вибір, але віддають перевагу якраз помилці
хворіти чим	хворіти на що

II

Прийменникове керування

(довідкова таблиця)

<i>Відмінки</i>	<i>Прийменники</i>	<i>Приклади</i>
Родовий	Без, біля, від, всередині, для, до, з, задля, за допомогою, з-за, замість, з-перед, край, на відміну, навпроти, наперекір, наприкінці, під час, після, попереду, поряд, протягом, у напрямку, шляхом	Без краю; від гріха далі; до зірок; <u>з роси і з води</u> ; задля справедливості, за допомогою друзів; після того як; попереду всього
Давальний	вслід, всупереч, назустріч, наперекір, на противагу	Всупереч обставинам; наперекір незгодам; на противагу цьому
Знахідний	<i>В (у)</i> , за, крізь, між, на, незважаючи на, перед, під, по, <i>поза</i> , поміж, попри, у відповідь на, через	<u>В мішень</u> ; незважаючи на поразку; <u>поза очі</u>
Орудний	<i>З</i> , згідно з, між, над, одночасно з, перед, під, <i>поза</i> , поміж, порівняно з, поряд із, у зв'язку з	<u>З радістю</u> ; <u>поза сумнівом</u> ; у зв'язку зі штормовим повідомленням
Місцевий	<i>В (у)</i> , на, о (об), по	по обіді; <u>у столі</u>

Курсивом виділено прийменники, які мають керування у двох відмінках.

=====

Синтаксичні конструкції***Неправильно – правильно***

(У частині прикладів вказано *рос.* керування; в деяких – найстисліші посилання на джерела девіацій)

Неточним є поєднання прийменника ***по*** з давальним відмінком:

– *по цим галузям* – у цих галузях

– *по п'ятницям* (Н, 11.01.2002) – щоп'ятниці

засвідчують про те... (ВР, 12.03.2003). “Результат наглядно засвідчує про те, що...” (УР-1, 21.05.2007) – наочно засвідчує, що

з участю – за участю

станом на 1 серпня хліба зібрано... (УР-1, 1.08.2002) – тр. за станом; хоча безприйменникова форма, особливо в усному мовленні, стала дуже поширеною; іноді мовна практика перемагає літературну норму.

(Докладніше про прийменникові девіації – див. п. 4.4).

Як бачимо, найчастіше трапляються безприйменникові керування, які не збігаються в українській і російській мові (*изменяють кому – зраджувати кого*); неправильні прийменникові варіанти керування: або не той прийменник (*насмехаться над кем – кепкувати з кого*), або прийменникове керування за зразком російської: запозичено російське безприйменникове керування там, де в українській мові – прийменникове, або навпаки (*дивуватися чому* від рос. *удивляются чему – дивуватися з чого*; *хворіти чим* за рос. зразком *болеть чем – хворіти на що*).

Висновки – узагальнення

1) Неправильне керування – майже завжди кальковане. Тут огроженою є граматична система, яка втрачає свою національну своєрідність.

2) Тут можна спостерегти такі типові явища, як сплутування прийменникових конструкцій – своєрідна їх контамінація та вплив аналогії, коли те чи те слово підмінюється як синонім, а керування залишається тим, що було з попереднім словом (тобто без урахування особливостей керування).

3) Поширеним є керування орудним відмінком за російським зразком. Редактор має пильнувати за цим.

4.2. Розщеплені присудки

Йдеться про складені дієслівні присудки, утворені найчастіше інфінітивом з особовими формами допоміжних дієслів або

дієсловом з іменником. Ці форми часом є надлишковими, суперечать семантичному закону повноти і ненадлишковості:

- *вів* листування (*УР-1*) – листувався
- *водив* дружбу – дружив
- *впадати в дитинство* – дитиніти
- *втратив свідомість* (*СТБ, Н, УР, УМ, День та ін.*) – знепритомнів, зомлів.
- *досягати взаєморозуміння, прийти до згоди* – порозумітися
- *займати вичікувальне положення* – вичікувати
- *займатися господарством* Мик. Гладкий (3) 'поратись, ходити коло господарства' (с. 116), господарювати
- *займатися торгівлею* – торгувати
- *залишився в живих* Очевидно – по-нашому має звучати 'уцілів' або 'вижив', чи – 'залишився серед живих'. (На цю помилку в числі ЛУ від 16.04.2006 звернула увагу Марія Ремінецька з м. Беркшир, США /лист у ЛУ від 18.05.2006/)
- “*знаходити (кого) шляхом розпитувань*” – напитувати кого, що, допитуватися кого й до кого, чого
- *зробити глоток (ковток)* – ковтнути, сьорбнути
- *легковажно ставитися* – легковажити
- *обзавестися господарством* – загосподарювати
- *підбити підсумки* – підсумувати
- *прийняти рішення* – вирішити, надумати
- *укласти шлюб* – побратися, одружитися

4.3. Російська іменниковість – українська дієслівність. Пасивні конструкції зі зворотним дієсловом

Характерною особливістю українського мовлення в усіх стилях, включно з науковим, є використання в ньому живомовних

елементів, активних синтаксичних конструкцій. Однак під впливом російської мови значного поширення набули пасивні конструкції, широко стали вживати дієслівні іменники замість дієслів. Тож і у сфері синтаксису потрібно докласти чимало зусиль для відновлення природних властивостей нашої мови. Для цього й авторіві, і редактору важливо постійно мати на меті такі дії для удосконалення тексту:

– боротися з надуживанням віддієслівних іменників на **–ння**, **–ття**, заміняти їх на дієслова;

– віддавати перевагу активним конструкціям перед пасивними;

– уникати безособовості викладення матеріалу (тут не йдеться про науковий стиль, в якому автори пишуть безособово, ніби від корпорації, від наукової школи);

– уживати дієслова з часткою **–ся** лише як зворотні, тобто це дієслово має позначати взаємодію чи дію, що не поширюється на інші об'єкти, а спрямована на самого діяча або ні на кого (*клітина ділиться певну кількість разів, вітер швидко змінюється; двері відчиняються автоматично*); у решті текстів слушно віддавати перевагу активним конструкціям;

– не припускати конструкцій, у яких діяча подано додатком в орудному відмінку (*завдання виконано дипломантом – тр. завдання виконав дипломант*).

Ось кілька прикладів неприродних конструкцій.

1. “Борис Грінченко багато попрацював на педагогічній ниві. І в силу цієї обставини хочеться віднести його до кола тих великих осіб, що називаються вчителями нації” (*3 дипломної роботи, весна 2008*) – І це дає підстави віднести його до кола людей, яких називають Учителями нації.

2. “У результаті природних катаклізмів Лос-Анджелес перетворився на острів, куди висилаються всі небажані для уряду елементи” (*День, 10.10.2008. Анонси програм, про фільм “Втеча з Лос-Анджелеса”*) – на який висилають.

3. “Міністерством закордонних справ дано доручення...” (*Речник міністерства на 1+1, 10.03.2009*) – міністерство дало доручення...

4. “За версією В. Гармаша (автора передачі “В пошуках істини” на СТБ) хлопчик (Павлик Морозов) був знищений самими чекістами, щоб виправдати жорстокі репресії проти села, яке вважалося оплотом кулацьких настроїв” (*Ігор Лосєв. Телебачення було! // День, 22.05.2009*) – хлопчика знищили самі чекісти (крім того, слід виправити русизм: куркульських).

5. “Кваша уже визнавався кращим спортсменом місяця” (*УР-1, 28.04.2009*) – Квашу вже визнавали.

6. “Тут збирається, обробляється, моніториться та поширюється інформація. Матеріали розповсюджуються українською, російською та англійською мовами” (*Олена Олійник. День, 15.05.2009*) – тут збирають, опрацьовують, аналізують (досліджують) інформацію, матеріали поширюють

7. “З вірою в те, що Микола І – це новий Петро, Пушкін жив не тільки у вересні 1826 року, а й у 1827-му, і в 1828-му, коли писалася “Полтава” (*Вол. Панченко. Пушкін як міфотворець // День, 26.06.2009*) – коли писав.

8. “Вона /хрестоматія/ й досі активно використовується в навчальному процесі” (*із спогаду Ол-дра Мелещенко, зав. кафедри міжнар. журналістики Ін-ту журналістики*) – її... використовують.

9. “Ще 1865 року Олександр Потебня обирається дійсним членом Московського археологічного товариства” (*Ігор Сюдюков. Слово як кров народу // День, 3.07.2009*) – Ол-дра Потебню обирають (або було обрано) – не сам же він себе обрав.

10. “Коли картина ще знімалася, то на неї покладалося багато надій, були задіяні найкращі творчі сили Росії й України, а вийшов дуже кривавий блокбастер, славлячи землю Руську...” (*Тетяна Поліщук. Інт. з Богданом Ступкою (ідеться про фільм В. Бортка “Тарас Бульба” – антиукраїнську агітку) // День, 26.06.2009*) – коли картину ще знімали, то на неї покладали; у якому славлять землю Руську.

Невиправдані для вживання пасивні форми поширювали й наші словники, зокрема РУС та СУМ-11. Як пише Ірина Фаріон, “реєстр СУМу асимільований і в граматичному плані, що

виявлено у визначальних для мови розрядах слів. Передусім – це дієслова пасивного стану на –ся, що вільно утворюються від перехідних дієслів. Вони означають дію, яка відбувається над предметом, “причому при цих дієсловах об’єкт дії виступає на першому плані, тобто як підмет, а діяч або джерело дії взагалі – ніби як знаряддя здійснення” [25, 252]. Таких прикладів у наших публікаціях хоч греблю гати: “завдання *опрацьовується студентами*; промисловість *відбудовується трудящими*” замість правильного: завдання *опрацьовують* студенти; промисловість *відбудовують* робітники.

"Вузлики на память"

Відчищаймо нашу мову від інтерференцій з російської

– Відмовляймося від невластивих українській мові активних дієприкметників

– Відмовляймося від невластивих українській мові конструкцій: пасивний присудок або пасивне означення з орудним відмінком

– Віддаваймо перевагу дієсловам перед віддієслівними іменниками

– Не зловживаймо зворотами з пасивними дієсловами на –ся

– Поновлюймо властиве українській мові керування

* * *

Наступні два параграфи (4.4 і 4.5) ілюструють одну з найбільших напастей, які звалилися на українську мову з запровадженням лінгвоцидних заходів 1933 року. Безневинні, з першого погляду, є рекомендації запроваджувати ближчі до російської мови і “природні” конструкції з “по” [24, 150 та ін.]. Яка, мовляв, різниця – урок з фізики чи урок *по фізиці*? Насправді ж це обернулося цілковитою і катастрофічною руйнацією

фразеологічної та синтаксичної систем української мови. Йшлося ж бо не про окрему словосполуку і навіть не про один прийменник, а про всю прийменникову синтаксичну систему.

Наприклад, у підготовлених автором дидактичних словниках зафіксовано близько 50 сталих словосполук з прийменником *без* і близько 100 з прийменником *в*. Подібне ж можна спостерегти і в словосполуках з прийменниками *для, до, за, из, к, на, от, под, при, про*. Тобто там, де йде прийменникова сполука, редактор (чи філолог-україніст) має насторожитися – це помилконебезпечне місце. Йому слід фахово порівняти російські і питомі, не кальковані українські варіанти. У великому фразеологічному масиві він побачить велику різноманітність засобів, яскраву образність. Треба рішуче відмежовувати кальковані форми з прийменниками і поновлювати питомі українські.

Ще одне “заміноване” (помилконебезпечне) поле – це кальковані ідіоматичні словосполуки з дієсловами *вступать, делать, принимать, приходит, держать, владеть* і *под*. Їх можна було б означити як фразеологічні “асоціації” з ключовим словом – улюблена в росіян система творення ідіом. Зазвичай наші автори їх калькують, навіть не намагаючись мобілізувати у своїй пам'яті українські лексичні багатства. Ця “механіка суржикотворення” відтворена у згаданих вище таблицях.

4.4. Кальковані сталі словосполуки з прийменниками

Витяги з Коротких корекційних фразеологічних словників

Зауважимо, насамперед, що відмінності між російськими і українськими прийменниковими словосполуками фахівці більш-менш широко коментують на прикладі прийменників *по* і *при*. Але це лиш одне з полів, де буває суржик у сталих словосполуках.

Редактори знають, що такими ж помилконебезпечними місцями в текстах і усному мовленні є й інші прийменникові сполуки (а прийменників в українській мові – понад 200 і майже кожен із них має розбіжності в уживанні порівняно з російською мовою). Наведені нижче витяги з корекційних словників автора проілюструють цю думку.

Тут, у синтаксичних ідіоматичного характеру сполуках, особливо наочно бачимо, як панує автоматизм суржику. Корекційні таблиці мають допомогти позбутися його.

До цих зразків варто звертатися вській людині, яка активно живе в мові і постійно або час від часу вдається до написання текстів і до практичного редагування.

Тут застосовано порівняльний метод або метод зіставлення російськомовних і українськомовних конструкцій. Редактор має навчитися їх розмежовувати.

Перша колонка в таблицях – російська прийменникова словосполука (так кажуть росіяни); друга – поширена калька (так кажуть “автоматники”-суржиконосці); третя – рекомендований нормальний український варіант (часто “призабутий”), згадайте і засвойте наше живомовне.

Сталі словосполуки з прийменником *без*

без видимої причини	<i>без видимої причини</i>	<u>не знати з якої причини; не знати з чого; з доброго дива</u>
без вини виноват	<i>без вини винуватий</i>	<u>безвинно*</u> (безневинно) <u>винний</u>
без всякого поняття	<i>без всякого поняття</i>	<u>без будь-якого уявлення, без ніякої тямти; не тямить</u>
без всякого сумнення	<i>без усякого сумніву</i>	<u>поза всяким сумнівом; безсумнівно, безперечно; напевно</u>
без движенья	<i>без руху (лежати тощо)</i>	<u>нерухомо, не рухаючись**</u>
без долгих рассуждений	<i>без довгих розміркувань</i>	<u>не довго думавши</u>
без задних ног	<i>без задніх ніг</i>	<u>не чуючи під собою ніг</u>
без исключений	<i>без виключень</i>	<u>без винятку, усі до одного,</u>

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

		<u>геть усе, геть усі</u>
без колеваний	<i>без коливань</i>	<u>не вагаючись; без вагань</u>
без малого не...	<i>без малого</i>	<u>трохи не... (мало не...);</u>
без никаких (и никаких)	<i>без ніяких (і ніяких)</i>	<u>та й край, і край, та й годі, та й по всьому, та й по всій справі</u>
без оглядки	<i>без оглядки (бігти)</i>	<u>не оглядаючись, не озираючись; (у знач. рішуче, без вагань) не вагаючись, рішуче, безоглядно, відчайдушно</u>
без остатка (отдать)	<i>без залишку /віддати/</i>	<u>геть усе, усе цілком, усе чисто, геть-чисто все (віддати)</u>
без пам'яті	<i>без пам'яті</i>	<u>(у знач. без свідомості) непринятно, не пам'ятаючи, не тямлячи (себе); (у знач. в захопленні, в восторзі от чого) безтямно, у захопленні, в захваті; (у знач. без пам'яті любить) – шалено (до нестями) кохати, любити, захоплюватися)</u>
без промедлення	<i>без затримки</i>	<u>не гаючи часу, не гаючись, не зволікаючи, негайно</u>
без сумнів	<i>без сумніву</i>	<u>(не помилка, але слід поновлювати синонім. ряд) безсумнівно, напевно, напевне, безперечно, без [жодного, будь-якого] сумніву, поза всяким сумнівом, розм. що й казати</u>
без праці	<i>без праці</i>	<u>без великих зусиль, легко</u>

*/ прислівники є однією з ознак природності укр. мови – *див.*, крім цього, *невизначно, недавнечко, нерухомо, негайно, рішуче, безоглядно, відчайдушно, безвідмовно, безперестанку, безслідно, знічев'я, даремно, намарне* тощо; а також словосполучення з ін. прийм-ками (*для, от, по, при* та ін.)

**/ те ж стосується й дієприслівникових зворотів: *не рухаючись, не гаючись, невважаючи...* та живомовних ідіом: *та й край, та й годі, геть усе, геть чисто все, що й казати...*

З прийменником в

в белый свет как в копеечку	<i>в білий світ як у копійчку</i>	<u>попав пальцем в небо</u>
в большом ходу что	<i>у великому ходу що</i>	<u>великий попит на що, дуже вживане що</u>
в будущем году	<i>в майбутньому році</i>	<u>наступного року, в наступному році</u>
в вашей власти	<i>у вашій владі</i>	<u>від вас залежить, ваша воля, ваше право</u>
в ведении кого	<i>у віданні</i>	<u>підпорядкований кому</u>
в виде чего	<i>у вигляді чого (там, де рос. наподобие – не помилка)</i>	(там, де рос. <i>в качестве</i>) <u>для</u> , як <u>для</u> , <u>за</u> – (в <i>виде опыта</i>) – як <u>спроба</u> ; (в <i>виде милости</i>) – як <u>ласка</u> , <u>за ласку</u>); (в <i>виде поощрения</i>) <u>для заохочення</u> , як <u>заохочення</u> , <u>щоб заохотити</u> ; (в <i>виде выговора, наказания</i>) стягнення у <u>формі догани</u> ; <u>за кару</u> (йому визначено)
в волнении /"она в сильном волнении"/	<i>у хвилюванні</i>	<u>схвицьовано, хвилюючись</u> вона дуже <u>схвицьована</u>
в высоту	<i>в висоту</i>	<u>заввишки, мати висоту</u> , (про значну висоту) <u>сягати висоти</u> , (за цим же зразком – <u>завширшки, завглибшки</u> тощо)
в выходной день	<i>в вихідний день</i>	/у конкретний день/ <u>вихідного дня</u> ; /узагалі, не в будень/ <u>на вихідні</u> ; у вільну (вихідну) <u>днину</u>
в данном случае	<i>в даному випадку</i>	<u>у цьому випадку, цього разу</u>
в два, в три приема	<i>в два, в три прийоми</i>	<u>за два, за три заходи, за два, за три рази</u>
в два этажа	<i>в два поверхи</i>	<u>на два поверхи, двоповерховий</u>
в двух словах	<i>в двох словах</i>	<u>двома словами, стисло, кількома словами</u>

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

в другой раз	<i>в другий раз, в інший раз</i>	іншим разом, <u>іншим часом</u> ; (вторично) <u>удруге</u>
в зависимости от...	<i>в залежності від...</i>	<u>залежно від...</u>
в качестве кого, чего	<i>в якості кого, чого</i>	<u>як хто, що; за кого, що; в ролі кого, чого</u>
в силу сложившихся обстоятельств	<i>в силу обставин, що склалися</i>	<u>через нові обставини; з огляду на нові обставини</u>
в случае необходимости	<i>у випадку необхідності</i>	<u>у разі потреби; якщо є потреба; за необхідності; у Крим. – в потребі</u>

З прийменником для

для (кого-чого)	<i>для кого-чого</i>	<u>на (що); заради, задля</u> (кого-чого)
для книг (шкаф)	<i>для книг (шафа)</i>	<u>на книги (шафа)</u>
для отвода глаз	<i>для відводу очей</i>	<u>про людське око; щоб відвернути увагу</u>
для смеха	<i>для сміху</i>	<u>жартома, задля сміху, щоб пожартувати</u>
для того времени	<i>для того часу</i>	<u>як на свій час, під ту пору</u>

З прийменником за

за глаза хватит	<i>за очі вистачить</i>	<u>цілком досить (вистачить); задосить</u>
за здорово живёшь	<i>за здорово живеш</i>	<u>ні з того, ні з цього (ні з сього); ні з цього, ні з того; ні за що, ні про що; з доброго дива</u>
за милую душу	<i>за милу душу</i>	<u>з дорогою душею; залюбки</u>

З прийменником из

из года в год	<i>* з року в рік (часто можна зустріти вигадане “щоріч”, як і “цьогоріч”)</i>	<u>рік у рік; щороку; щорічно; щорік; з року на рік</u>
из конца в конец	<i>*з кінця в кінець</i>	<u>від (з) краю до краю</u>

из корыстных побуждений	<i>із корисних спонукань (міркувань)</i>	з корисливих (шкурних) <u>мотивів</u> (інтересів, міркувань); <u>для</u> (задля) <u>своєї вигоди</u> (користі)
изо дня в день	<i>з дня у день</i>	<u>день у день</u> ; <u>день при дні</u> ; (<i>каждый день</i>) <u>щодня</u>
из себя выйти	<i>вийти з себе</i>	<u>знесамовитіти</u> ; <u>знетямитися</u> ; <u>втратити рівновагу</u> ; <u>втратити терпець</u> (терпець /йому/ урвався)
из сказанного следует	<i>із сказаного слідує</i>	<u>із сказаного виходить</u> (впливає)
из стороны в сторону	<i>з сторони в сторону</i>	<u>з одного боку в другий</u> ; (не <i>інший!</i>); <u>то в один бік, то в другий</u>
* Ця зірочка перед словосполученням тут і далі означає, що вона (словосполучення) не є помилковою; вона можлива як варіант.		

З прийменником к

к вечеру	<i>до вечера</i>	<u>надвечір</u> ; <u>під вечір</u> , <u>проти вечора</u>
к пяти часам (прибыть)	<i>до п'ятої години</i>	<u>на п'яту годину</u>
к исходу (дня, года)	<i>до кінця</i>	<u>наприкінці</u> , <u>у кінці</u> (дня, року)
к лицу	* <i>до лица</i>	кращий варіант – <u>личить (пасує) кому</u>
к месту	<i>до місця</i>	<u>до діла</u> ; <u>до ладу</u> ; <u>до речі</u> ; <u>доречно</u>
к полудню, около полудня	<i>до полудня</i>	<u>близько полудня</u> , <u>над полудень</u>
к тому времени	<i>до того часу</i>	<u>на той час</u> ; <u>під той час</u> ; <u>на ту пору</u>

З прийменником на

на аркане (арканом) не зтянешь	* <i>на аркані не зтягнеши</i>	<u>налигачем (волоком) не зтягнеши</u>
на будущее время	<i>на майбутній час</i>	<u>на майбутнє</u> ; <u>надалі</u>
на будущей неделе	<i>на майбутній неділі</i> ,	<u>на тому тижні</u> ; <u>на наступному</u>

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

	<i>на майбутньому тижні</i>	<u>тижні</u> ; <u>наступного тижня</u>
на виду у всех	* <i>на виду у всіх</i>	<u>на очах</u> (перед очима) <u>в усіх</u> ; <u>привселюдно</u> (<i>публічно</i>)
на возвратном (обратном) пути домой	<i>на зворотній дорозі</i>	<u>по дорозі назад</u> ; <u>повертаючись</u> (повертаючи, вертаючись, вертаючи) <u>назад</u> (додому)
на всех не угодишь	<i>на всіх не догодиш</i>	<u>усім не догодиш</u>
на всех парах	* <i>на всіх парах</i>	(<i>очень быстро</i>) повним ходом; (<i>во всю прыть ещё</i>) <u>щодуху</u> ; <u>щосили</u> ; <u>що є духу</u>
на всякий случай	* <i>на всякий випадок</i>	<u>на всяк(ий) випадок</u> ; <u>про всяк(ий) випадок</u> ; <u>на будь-який випадок</u>
на выдумки хитёр	<i>на видумки хитрий</i>	<u>мастак на вигадки</u> (на витівки); <u>завзятий на вигадки</u> <i>кто</i>
на высоте (требований быть)	<i>на висоті (вимог бути)</i>	<u>на рівні</u> (вимог)
на голодный желудок	<i>на голодний шлунок</i>	<u>натщесерце</u> ; <u>натще</u>
на дармовщину	<i>на дармівщину</i>	<u>на дурничку</u> ; <u>на дурницю</u> ; <u>на дурняк</u>
на диво, на удивление	* <i>на диво</i>	<u>напрочуд</u> ; <u>навдивовижу</u>
на дружеской (на короткой) ноге	<i>на дружній (на короткій) нозі</i>	<u>у близьких стосунках</u>
на круг (по 50 цнт с га)	<i>на круг</i>	<u>пересічно</u> ; <u>у середньому</u>
на моей памяти	<i>на моїй пам'яті</i>	<u>за моєї пам'яті</u>
на мой взгляд	* <i>на мій погляд</i>	<u>як на мене</u> ; <u>на мою думку</u> (гадку); <u>як я гадаю</u> ; <u>по-моєму</u>
на ночь глядя	<i>на ніч глядючи (гледючи)</i>	<u>проти ночі</u>
на обратной стороне	<i>на зворотній стороні</i>	<u>на звороті</u> ; <u>на тому боці</u> ; <u>на зворотному боці</u>
на память (дарить)	* <i>на пам'ять</i>	<u>на згадку</u> ; <u>на добру згадку</u> ; <u>на спомин(ок)</u> ; <u>на пам'ятку</u> ; <u>на незабудь</u> (Л. Укр.)
на память (учить)	<i>на пам'ять</i>	<u>напам'ять</u>
на путь истины (истинный) направлять	<i>направляти (наставляти) на</i>	<u>направляти</u> (наставляти, навертати) <u>на добрий</u> (на

(наставляють, об'рацать)	<i>шлях істини (істинний)</i>	правильний) <u>шлях</u> , <u>на добру</u> (правильну) <u>дорогу</u>
на протязенні года	<i>на протязі року</i>	<u>упродовж року</u> ; <u>протязом</u> <u>року</u>
на рубеже веков (епох, столетий)	<i>* на рубежі віків</i>	<u>на зламi</u> , <u>на межi</u> , <u>на гранi</u> ; <u>на</u> <u>переламi</u> (епох, віків, столiть); (Голов. дає й <u>на</u> <u>рубежi</u>)
на свою беду	<i>на свою бiду</i>	<u>собi на лихо</u> (на бiду)
на семи ветрах	<i>на семи вiтрах</i>	<u>на белебенi</u>
на скорую (на живую, на лiгкую) руку	<i>* на швидку руку</i>	<u>нашвидку</u> ; <u>нашвидкуруч</u> ; (<i>поспешно</i>) <u>похапки</u> ; <u>похапцем</u> ; <u>поспiхом</u>
на український язык (перевести)	<i>на українську мову</i>	<u>українською мовою</u>
на худой конец	<i>на худий кiнець</i>	<u>у найгiршому разi</u>

З прийменником о

Петро Федотюк: “Або інший, досить кумедний випадок. “Один біограф Дузе називає її 'істотою про тисячу душ' (*Укр. музична газета*”, № 1 – 2005). Не збагнути, що це та про що. І тільки 'вчисливши' російський оригінал – 'существо о тысяче душ', збагнеш смисл: 'істота з тисячею душ'. Адже російський прийменник “о” вживається, зокр., й з числівниками та іменниками на означення кількості частин, членів і т. ін., з яких складається предмет”:

дом о семи комнатах	помилки у ЗМІ не фіксуються	<u>дiм на сiм кiмнат</u> , <u>семикiмнатний дiм</u>
стол о трех ножках	----"----	<u>стiл на трьох нiжках</u> , <u>триногий стiл</u>
шхуна о двух мачтах	----"----	<u>шхуна з двома щоглами</u> , <u>двощоглова шхуна</u>
чудовище о трех головах	----"----	<u>чудовисько з трьома</u> <u>головами</u> , <u>триголове</u> <u>чудовисько</u>
плакаты о ком	<i>плакати про кого</i>	<u>плакати за ким</u> , <u>по кому</u>

Тобто вислови з прийменником “о” передаються прийменниками 'на' та 'з' із числівниками називного і родового відмінків та іменниками родового й місцевого (орудного) відмінків. Можна, звісно, в такому контексті замінити російську словосполуку з цим прийменником одним прикметником: триногий стіл, семикімнатний будинок, двощоглова шхуна, триголове чудовисько (що й подано в таблиці).

З прийменником *по*

Зважаючи на найбільшу кількість спотворень у словосполучах із цим прийменником, підрозділ структуровано за типовими живомовними українськими відповідниками.

Прийм. *по* не чужий українській мові. Де треба, його слід вживати. Йдеться насамперед про його поєднання з *іменником* у відповідному відмінку (найчастіше *місцев. і знах.*) на позначення:

- **місця дії**

- по рынкам /провести рейд/ – по ринках
- по всему городу /расклеили афиши/ – по всьому місту
- по обе стороны /Крещатика/ – по обидва боки, з обох боків
/Хрещатика/ (неправильно – *по обидві сторони*)

- **мети дії** (в рос. мові тут часто прийм. *за*)

- за хлебом /сходить/ – *за хлібом* /сходити/ – по хліб /сходити/
- за водой – *за водою* – по воду
- за помощью /обратиться/ – *за допомогою* /звернутися/ – по допомогу
- за чьей душой /явился/ – *за чиєю душею* /з'явився/ – по чию душу

- **розміру, рівня, поширення дії до якоїсь межі:**

- по пояс /дівоча коса; пшениця/
- волосся по плечі
- по вінця (налито води у відро)
- ходити по кімнаті
- по можливості, по змозі

- **предмета, на який скеровано дію:**

- град барабанів по даху
- вдарив по голові (по пиці)
- вдарити по м'ячу

• **роду, сфери діяльності, місця її поширення:**

- черговий по табору
- товариш по службі (по зброї)
- товариш по школі і шкільний товариш

• **кількості, однакової для всіх суб'єктів (чи для всіх випадків):**

- по сім гривень “з носа” (розм.)
- по яблуку “на брата”
- працювали по 10 годин на добу
- по 40 учнів у класі
- по столовій ложці тричі на день
- заходьте по одному, поодиноці

• **засобу дії:**

- передати по радіо
- по провідній системі
- розповісти все по черзі

• **дії щодо кожної із складових частин поняття:**

– проаналізувати по галузях, по культурах /у сільському господарстві/, тобто по кожній із культур

– висвітлити результати голосування по фракціях (тобто пофракційно, по кожній із фракцій)

– голосування по кандидатурах (один із редакторів у ВР виправив у стенограмі: “голосування не лише з конкретних кандидатів, а й з партій” – можна було виправити так: “голосування йде з урахуванням партійної належності”)

• **підстави для оцінки, якості, властивості, відношення**

- бачу по очах
- видно пана по халявах
- видно птаха по польоту
- по Савці й свитка
- по своєму ліжку простягай ніжку

• **часу дії**

- по війні (= після війни)
- мудрий по шкоді (= після шкоди)

Але в більшості випадків *рос.* конструкціям з *прийм.* “по” в українській мові відповідають *ін.* форми – з *ін.* прийменниками або без них, а саме:

по адресу	<i>по адресу</i>	<u>за адресою</u> (за адресою – відповідь на запитання <i>де</i> , напр., “проживає за адресою”; на адресу – відповідає на запитання <i>куди</i> – “на адресу”)
по аналогії	<i>по аналогії</i>	<u>за аналогією</u>
по безналичному расчёту	<i>по безготівковому рахунку</i>	<u>за безготівковим рахунком</u>
по берегу (идти)	<i>по берегу (йти)</i>	<u>берегом</u> (іти)
по бокам	<i>по боках</i>	<u>з боків; обабіч</u>
по болезни	<i>по хворобі /не прибули/</i>	<u>через хворобу</u>
по большинству голосов	<i>по більшості (за більшістю) голосів</i>	<u>більшістю</u> голосів
по большому счёту	<i>по великому рахунку</i>	<u>за великим рахунком</u>
по борьбе с чем	<i>по боротьбі з чим</i>	<u>щодо боротьби з...</u> (якщо “по боротьбі з захворюваннями” – то ще <u>заходи профілактики захворювань</u>)
по бумагам (вроде всё в порядке)	<i>по паперах (ніби все в порядку)</i>	<u>у паперах</u> (ніби <u>все гаразд</u>)
по вашей просьбе	<i>по вашому проханню (за вашим проханням)</i>	<u>на ваше прохання</u>
по вашему требованию	<i>за вашою вимогою (по вашій вимозі)</i>	<u>на вашу вимогу</u>
по вдохновению	<i>по натхненню</i>	<u>натхненно</u> (або <u>з натхненням</u>)
по весу	<i>по вазі</i>	<u>на вагу, вагою</u>
по ветру /нос держать/	<i>по вітру /ніс тримати/</i>	<u>за вітром</u> /носа тримати/
по взаимному согласию	<i>по взаємній згоді</i>	<u>за обопільною згодою</u>
по виду (на вид, с виду) /ему не больше тридцати/	<i>по виду (вигляду) /йому не більше тридцяти/</i>	<u>на вигляд</u> (з <u>вигляду</u> , <u>на погляд</u> , з <u>погляду</u> , <u>на око</u>)

по вине	<i>по вині</i>	<u>з вини (кого, чиєї); з провини</u>
по внешности	по зовнішності	<u>зовнішністю, зовні, зовнішньо</u>
по возвращении	<i>по поверненню</i>	<u>після повернення</u>
по возрасту /младший, старший/	<i>по віку /молодший, старший/</i>	<u>віком; за віком; літами</u>
по вопросу	<i>по питанню</i>	<u>у питанні, у справі</u>
по восходящей линии	<i>по висхідній лінії</i>	<u>висхідною лінією</u>
по всем вопросам	<i>по всім(х) питанням(х)</i>	<u>з усіх питань</u>
по всем направлениям	<i>по всім(х) напрямам(х)</i>	<u>в усіх напрямках</u>
по всем правилам	<i>по всіх(-м) правилах(-м)</i>	<u>за всіма правилами</u>
по всем статьям	<i>по всім статтям (за всіма статтями)</i>	<u>з усіх поглядів</u>
по всему видно	<i>по всьому видно</i>	<u>з усього видно</u>
по выбору	<i>по вибору</i>	<u>на вибір</u>
по выполнении /после/	<i>по виконанні(ю)</i>	<u>після виконання; виконавши</u>
по выступлению /видно/	<i>по виступу /видно/</i>	<u>з виступу (видно)</u>
по выходным дням	<i>по вихідних днях</i>	<u>вихідними днями; у вихідні дні</u>
по газетам	<i>по газетах</i>	<u>з газет</u>
по границе /расставили огневые точки/	<i>по кордону /розставили вогневі точки/</i>	<u>уздовж кордону</u>
по графику /работать/	<i>по графіку /працювати/</i>	<u>за графіком (згідно з графіком)</u>
по истечении срока	<i>по закінченню строку</i>	<u>після закінчення терміну (строку), як (коли) вийде (закінчиться, скінчиться, кінчиться, міне) <u>термін</u> (строк); <u>після терміну; по</u> <u>термініві</u></u>
по небрежности	<i>по недбалству</i>	<u>через недбалість</u>
по необходимости	<i>по необхідності</i>	<u>з доконечної потреби /за необхідністю – ні Крим., ні Голов. не дають/</u>

по непредвиденным обстоятельствам	<i>по непередбачених обставинах</i>	<u>через непередбачені обставини</u>
по несостоятельности	<i>по неспроможності</i>	<u>через неспроможність</u>
по нынешним временам	<i>по нинішньому часу</i>	<u>як на теперішні часи; як на теперішній час</u>
по собственной воле	<i>по власній волі</i>	<u>з власної волі, власною волею</u>
по сообщениям прессы	<i>по повідомленням преси</i>	<u>за (згідно з) повідомленнями преси</u>
по списку	<i>по списку</i>	<u>за списком</u>
по учебной работе (совещание; заместитель)	<i>по навчальній роботі</i>	<u>з навчальної роботи (нарада, заступник)</u>
незбіжності в керуванні у словосполучах з дієсловами:		
узнавать <i>по чему / по походе/</i>	<i>узнавати по ході (походці)</i>	<u>пізнавати з чого (Я його ще здалеку, з ходи пізнала – М. Вовчок)</u>

Словничок-рятівничок від закання

(В основі – словничок Св. Караванського з доповненнями)

Святослав Караванський. [9, 39-45] звернув увагу на невдалі спроби уникнення прийменника *по* (розділи назвав “XV. Закання” і “XVI. Словничок-рятівничок від закання”). Наведемо його скорочено:

Закальна форма	Російський прототип	Українська форма
за адресою (<i>писати</i>)	по адресу	на адресу
за адресою (<i>не знайшли</i>)	по адресу	під адресою, на адресі
за бажанням	по желанию	на бажання
за вимогою	по требованию	на вимогу
за віком (<i>різнитися</i>)	по возрасту	віком, літами
за віком (<i>групувати</i>)	по возрасту	за віком
за волею випадку	по воле случая	волею випадку, з волі випадку
за голосом	по голосу	по голосу, з голосу

за домаганням	по настоянню	на домагання
за думкою	по мненню	на думку
за закликком	по призыву	на заклик
за заходами	по мероприяттям	тр. стилістично переробити
за зізнанням	по признанню <i>кого</i>	як зізнався <i>хто</i>
за зростом	по росту	по зросту
*за ініціативою (<i>кого</i>)	по инициативе	на ініціативу <i>чию</i> (у <i>Голов.</i> ще – з ініціативи)
*за квитанцією	по квитанции	на квитанцію (<i>Голов.</i> – за квитанцією)
за клопотанням (<i>ухвала</i>)	по ходатайству	на клопотання
*за командою (<i>стаття</i>)	по команде	на команду (<i>Голов.</i> – по команді)
за курсом	по курсу	курсом
за листуванням	по переписке	листуванням, шляхом листування
за назвою (<i>пізнати</i>)	по названню	з назви
за напрямом (<i>рухатися</i>)	по направленню	у напрямі
за недбалістю	по небрежности	через недбальство
за нездатністю	по неспособности	через нездатність
за необхідністю	по необходимости	через необхідність
за необхідності	при необходимости	в разі потреби
за ним (<i>пізнати</i>)	по нём	по ньому
за обличчям	по лицу	по обличчю
за одягом (<i>пізнати</i>)	по одежде	по одягу
за округами	по округам	по округах
за ордером (<i>дістати</i>)	по ордеру	на ордер
за підозрою (<i>у злочині</i>)	по подозрению	запідозрений
за поданням <i>кого</i>	по представлению	на подання <i>чиє</i>
за позовом (<i>ухвала</i>)	по иску	на позов
за посадою	по должности	з обов'язку
за потреби	при необходимости	в разі потреби
за претензіями <i>чийми</i>	по претензиям	на претензії <i>чий</i>
за природою (<i>різнитися</i>)	по природе	природою
за прізвищами (<i>судити</i>)	по фамилиям	з прізвищ
за рахунком (<i>платити</i>)	по счёту	по рахунку
за рівнем (<i>різнитися</i>)	по уровню	рівнем

за родом діяльності	по роду діяльності	родом діяльності
за роками (<i>вести лік</i>)	по годам	на роки, (<i>стаж</i>) від років
за свідченням	по свідельству	як свідчить, як свідчать
за скаргою (<i>ухвала</i>)	по жалобе	на скаргу
за смаком (<i>гіркий</i>)	по вкусу	на смак
за смаком (<i>солити</i>)	по вкусу	до смаку
за спостереженням	по наблюдению	як спостережено, як спостерегли
за сутністю, за суттю	по сути	по суті
за твердженням	по утверждению	як твердить, як твердять
за телефоном (<i>дзвонити</i>)	по телефону	телефоном, на телефон
за темою (<i>різнитися</i>)	по теме	темою
за темою (<i>дискутувати</i>)	по теме	на тему
за терміном (<i>моїх колег</i>)	по термину	згідно з терміном
за характером	по характеру	характером, вдачею
за фактом (<i>розгляд</i>)	по факту	на факт або просто факту
за чергою	по очереди	по черзі
за чутками (<i>судити</i>)	по слухам	з чуток
за шерстю (<i>гладити</i>)	по шерсти	по шерсті

Можна віднести сюди й безприйменникові варіанти, з орудним відмінком: “віком”, “літами” (без *за*); не “за курсом”, а “курсом”, не “за природою”, а “природою”, не “за рівнем” (різнитися), а “рівнем”, не “за темою”, а “темою”, не “за характером”, а “характером”, “вдачею” *і под.* А буває й просто вживання прийменника “за” як слова-паразита (за визначенням *Карав.*). Напр., “Держава *за* своєю природою – це насильство” – просто зайве слово. Так само “Яким правом?” (без “за”; “щасливим збігом обставин” чи “збігом щасливих обставин”).

З прийменником *при*

Порівняно з прийменником “по” тут розходжень між російською і українською традиціями менше. І все ж їх чимало. Прийменник “при” в українській мові вживається в таких випадках:

• **-на позначення близькості до певного місця, особи:**

– хата при самому Дніпрі;

– “Ой горе тій чайці, горе тій небозі, що привела чаєняток при битій дорозі”(нар. пісня);

– “при поясі у вершників були шаблі” (П. Куліш);

• **-для позначення поняття (предмета), яке є відносно самостійною частиною більш загального:**

– підготовчі курси при університеті;

– лікувально-оздоровче об’єднання при Кабінеті Міністрів України;

– їдальня при заводі;

• **-для позначення періоду, події, в момент якої (паралельно) щось відбувається:**

– “я малював її (картину) при сході сонця”;

– “це сталося ще при німцях [щез брат], а вже при наших ми дізналися, що його закатували в гестапо” (з рук. до Вітч.);

– при вечері;

• **-на позначення обставин дії:**

– виросла при матері (без батька),

– живучи при старенькій бабусі;

– образа була глибока – вперше так злостиво вилаяла його, та ще й при людях;

– він уже був одягнений, при зброї;

– гроші були при мені;

– кажу тобі це при свідках;

– зателефонуй при нагоді;

– при місяці стоя (з народної пісні), а в І. Драча: “Та ще й при місяцю, ще й при горішечку...” (“Сонце і слово”, с. 118).

Є тут і чимало відмінностей між російською і українською мовами. Російським конструкціям з прийменником “при” в українській мові відповідають конструкції з іншим прийменником:

При встрече	<i>При зустрічі</i>	<u>під час</u> ; <u>у процесі</u> ; можна використати й дієприслівника
при анализе /при более	<i>при аналізі /при</i>	<u>внаслідок</u> глибшого аналізу

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

глубоком анализе/	<i>більш глибокому аналізі/</i>	<i>або завдяки глибокому аналізу; /глибше/ аналізуючи</i>
при внесении	<i>при внесенні</i>	<i>під час внесення, вносячи</i>
при всех стараниях /большого спасти не удалось/	<i>при всіх стараннях /хворого врятувати не вдалось/</i>	<i>попри всі старання...</i>
при входе	<i>при вході</i>	<i>біля входу</i>
при жизни	<i>при житті</i>	<i>за життя</i>
при достижении пенсионного возраста	<i>при досягненні пенсійного віку</i>	<i>після досягнення (за контекстом м.б. в разі досягнення, досягнувши... п. в.)</i>
при исполнении служебных обязанностей	<i>при виконанні службових обов'язків</i>	<i>під час виконання службових обов'язків або виконуючи службові обов'язки</i>
при любой погоде	<i>при будь-якій погоді</i>	<i>за будь-якої погоди</i>
при любых обстоятельствах	<i>при будь-яких обставинах</i>	<i>за будь-яких обставин</i>
при мне (остался ребёнок)	<i>при мені (залишилася дитина)</i>	<i>коло мене</i>
при наличии (билета)	<i>при наявності квитка</i>	<i>якщо є квиток</i>
при наличии рекомендации (возьмём на работу)	<i>при наявності рекомендації</i>	<i>за рекомендацією; якщо є рекомендація</i>
при одном пулемётчике (небольшой отряд захватил станцию)	<i>“/усього/ при одному кулеметникові</i>	<i>усього з одним кулеметником</i>
при одном упоминании о...	<i>при одній згадці про...</i>	<i>від самої згадки (або варіант: на саму згадку)</i>
при осмотре (места происшествия)	<i>при огляді місця події...</i>	<i>під час огляду... або оглядаючи</i>
при первом же вашем обращении	<i>при першому ж вашому зверненні</i>	<i>на перше ж ваше звернення</i>
при помощи	<i>при допомозі</i>	<i>з допомогою (людей); за допомогою (викрутки)..</i>
при посредстве (через)	<i>при посередництві</i>	<i>за посередництвом кого;</i>

посредство) <i>кого</i>		(<i>при помощи</i>) <u>за допомогою</u> <i>кого</i>
при появлении (противника)	<i>при появі</i>	<u>як тільки з'явиться</u> (противник)
при рассмотрении /причин и под./	<i>при розгляді</i>	<u>під час розгляду причин або</u> <u>розглядаючи</u> причини
при следовании	<i>при слідуванні</i>	<u>слідуючи...</u>
при содействии	<i>при сприянні</i>	<u>за сприяння</u>
при сравнении (получается)	<i>при порівнянні</i> (виходить)	<u>з порівняння</u>
при станции (дом)	<i>при станції</i> (будинок)	<u>біля станції</u>
/даже/ при твоих связях	/навіть/ <i>при твоїх</i> <i>зв'язках</i>	/навіть/ <u>із твоїми зв'язками</u>
при температуре	<i>при температурі</i>	<u>за температури</u>
при условии	<i>при умові</i>	<u>за умови</u>
при царизме	<i>при царизмі</i>	<u>за царизму (за царату)</u>

З применником *про*

про /на/ всякий случай	<i>про всякий випадок</i>	<u>на всякий (про всяк)</u> <u>випадок</u>
про запас	*про запас	<u>в запас (Карав.)</u> , <u>про запас</u> (Голов.)
про себя (читать, щось сформулировать)	<i>про себе (Голов. дає</i> <i>як варіант)</i>	(<i>не вслух</i>) <u>сам собі</u> , <u>сам до</u> <u>себе</u> ; (<i>у думках</i>) <u>подумки</u> , <u>у</u> <u>думці</u> , <u>у думках</u>
про чёрный день	<i>про чорний день</i>	<u>на чорний день</u> (відкладати)

З применником *с*

с блеском	<i>з блиском</i>	<u>блискуче</u> ; <u>чудово</u>
с большим старанием	(—)	<u>дуже старанно</u> ; <u>з великою</u> <u>старанністю</u>
с большим трудом	<i>з великим трудом</i>	<u>на превелику силу</u> (див.також “с трудом”)
с большим удовольствием	*з великим задоволенням	<u>з приємністю</u> ; <u>з дорогою</u> <u>душею</u> ; <u>залюбки</u> ; <u>охоче</u>
с большой охотой	<i>з великою охотою</i>	<u>охоче</u> ; <u>залюбки</u>

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

с бухты-барухты	з бухти-барухти	<u>ні з того, ні з сього; ні сіло, ні впало; раптом; ураз</u>
с быстротой молнии	зі швидкістю блискавки	<u>блискавично</u>
с виду	з виду; * з вигляду	<u>на вигляд; на погляд; з погляду; на око</u>
с волнением	з хвилюванням	<u>хвилюючись</u>
с выражением	* з виразом	<u>виразно (читати, декламувати)</u>
с глаз долой	* з очей геть	<u>геть з-перед очей (з очей)</u>
с глаза на глаз	з ока в око, око в око	<u>віч-на-віч; сам на сам; насамоті</u>
с горем (с грехом) пополам	з горем (лихом) пополам	<u>сяк-так; так-сяк; абияк; лиха (горя) прикупивши</u>
с готовностью	з готовністю	<u>охоче; залюбки; радо</u>
с гулькин нос	з гульчин ніс (навіть чи знає читач, що це за “гулька”);	<u>як кіт наплакав; з комарів хоботок; з комареву ніжку; як у зайця хвоста</u>
с давних пор	з давніх пір	<u>з давнього часу; з давніх часів; здавна; віддавна; з давніх давен; з давнього-давна</u>
с другой стороны	з іншої сторони	<u>з другого боку (тут ще – боязнь кальки)</u>
с завистью (смотреть и под.)	* з заздрістю (дивитися)	<u>заздрісно (заздро) дивитися; на кого-що; заздрити кому, чому; заздритися на кого-що</u>
с закрытыми глазами	з закритими очима	<u>з заплющеними очима</u>
с иголочки одетый	одягнений з голочки	<u>як лялечка одягнений; у новісінькому вбранні; як на весілля вбраний</u>
с изумлением	* з подивом	<u>із здивуванням; із здивованням; із зачудованням; здивовано</u>
с изюминкой	з родзинкою	<u>з живчиком; з перчиком</u>
с каждым днём	з кожним днем	<u>з дня на день; щодня</u>
с каких пор?	з яких пір?	<u>відколи?; з якого часу?</u>
с какой ноги танцевать	з якої ноги танцювати	<u>на яку ступити</u>

с кого ростом	<i>з кого ростом (зростом)</i>	<u>на зріст як хто</u>
с колыбели	* <i>з колиски</i>	<u>з (від) колиски; від (із) сповитку; від (із) сповиточку; з (від) маленства</u>
с кондачка	<i>з кондачка</i>	<u>легковажно; абияк; поверхово</u>
с конца в конец	<i>з кінця в кінець</i>	<u>від краю до краю</u>
с корыстной целью	<i>з корисною метою (ціллю)</i>	<u>з корисливою метою</u>
с красной строки	<i>з червоного рядка</i>	<u>з абзацу; з нового рядка</u>
с лёгким паром!	<i>з легким паром!</i>	<u>доброго здоров'я помившись!</u>
с маковое зёрнышко величиной	<i>з макове зернятко величиною</i>	<u>завбільшки з макове зернятко (зерня); завбільшки як макове зернятко</u>
с малых лет	* <i>з малих років</i>	<u>з малку; змалу; змалечку</u>
с намерением	* <i>з наміром</i>	<u>з наміром (добрим); з заміром (недобрим); (нарочно – обычно) навмисно; навмисне: умисно; умисне</u>
с наступлением весны	<i>з наступленням весни</i>	<u>коли настає (наставала, настала, настане) весна; з початком весни; об весні</u>
с него станется	<i>з нього стане (станеться)</i>	<u>від нього можна будь-чого чекати (якщо позитивного – то сподіватися)</u>
с недавнего времени	* <i>з недавнього часу</i>	<u>знедавна; віднедавна</u>
с недоумением	<i>зі здивуванням</i>	<u>здивовано; зачудовано; у подиві; вагаючись; з ваганням</u>
с неодобрением	<i>з несхваленням</i>	<u>з осудом; з осудженням; несхвально; незадоволено; осудливо</u>
с нетерпением	<i>з нетерпінням</i>	<u>нетерпляче</u>
с ноготок, с маковое зёрнышко	<i>з нігтик, *з макове зернятко</i>	<u>як нігтик; з наперсток; як макове зернятко (зерно)</u>
с обеих сторон	<i>з обох сторін</i>	<u>по обидва боки; обабіч (тут і боязнь кальки); з обох боків</u>

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

со всего плеча	<i>з усього плеча</i>	<u>з усієї сили; що є сили; щосили</u>
со всей полнотой (во всей п.)	* <i>з усією повнотою</i>	<u>в усій повноті</u>
со всех ног (броситься, побежать)	* <i>з усіх ніг (кинутися, побігти)</i>	<u>скільки сили; що є духу; щодуху; що є сили; що є сил; щосили</u>
со всех сторон	<i>з усіх сторін</i>	<u>звідусіль; звідусюди; з усіх кінців; зусібіч</u>
с оглядкой	<i>з оглядкою</i>	<u>з осторогою; обачно; обачливо; обережно</u>
с одной стороны	<i>з одної сторони</i>	<u>з одного боку</u>
с опаски	(*) <i>з побоювання</i>	<u>з остраху; побоюючись</u>
с оригиналом верно	<i>з оригіналом вірно</i>	<u>з оригіналом згідно</u>
со скидкой (продать)	<i>зі скидкою</i>	<u>зі знижкою</u>
со скрипом	<i>зі скрипом</i>	<u>через силу; на превелику силу</u>
со старанием	<i>зі старанням</i>	<u>старанно</u>
со стороны виднее	<i>зі сторони видніше</i>	<u>збоку видніше</u>
со стороны чьей	<i>зі сторони чий</i>	<u>з чийого боку</u>
со страхом	<i>зі страхом</i>	<u>з острахом; побоюючись</u>
с открытой головой	<i>з відкритою головою</i>	<u>з непокритою головою; простоволосий</u>
с открытой душой	<i>з відкритою душею</i>	<u>з (із) щирою душею; з (із) щирим серцем</u>
с открытыми глазами (делать что; идти на что)	<i>з відкритими очима (очима) або й з розплющеними очима</i>	<u>свідомо (робити що; йти на що)</u>
с охотой	<i>з охотою</i>	<u>охоче; залюбки; радо</u>
с оценкой (согласно оценке)	<i>з оцінкою (згідно оцінки)</i>	<u>відповідно до оцінки; згідно з оцінкою;</u>
с пелёнок (от самых пелёнок)	* <i>з пелюшок</i>	<u>від (з) пелюшок; із сповитку; розм. з повиточку, з повитку</u>
с пеной у рта	<i>з піною біля рота (на роті)</i>	<u>з піною на губах (на вустах)</u>
с первых шагов, с первого шага	* <i>з перших кроків</i>	<u>з першого кроку; з самого початку</u>
с плеч долой	<i>з плечей геть</i>	<u>та й край; та й по всьому, та й квит</u>

с повинной (головой) прийти	* з повинною (головою) прийти (з'явитися)	<u>прийти з зізнанням</u> ; <u>повинитися</u> ; <u>приносити</u> <u>(принести) каяття</u>
с подкупающей искренностью	з підкупаючою щирістю	з чарівною (чарівливою) щирістю
с подлинным верно	з оригіналом вірно	з оригіналом згідно
с получением	з одержанням	після отримання (одержання) чого; отримавши; одержавши
с помощью	з допомогою	за допомогою (викрутки); з допомогою (сусідів)
с потерянным видом	з втраченим видом	з розгубленим виглядом
с пренебрежением	* зі зневагою	зневажливо; погордливо
с раннего (с самого) утра	* з раннього ранку	спозаранку; спозарання; спозарана; з (від) самого ранку (рання)
с расстановкой	з розстановкою	повагом; повільно; спроквола
с решающим голосом	(*з вирішальним голосом	з ухвальним голосом
с (от) рождения	* з (від) народження	зроду; зроду-віку; зроду- звіку
с сегодняшнего дня	* з сьогоднішнього дня	відсьогодні
с согласия кого	зі згоди кого	за згодою кого, чиєю
с темна до темна	з темна до темна	з (від) рання до смеркання (до вечора); від світанку до смерку; від (з) ранку до вечора; від (із) зорі до зорі
с тех пор, с той поры	з тих пір (у Крим. тих "пір" нема, у Голов. є)	відтоді; з (від) того часу; відтак; <i>существующий</i> с тех (с этих) пор – <u>відтодішній</u> ; <u>відтеперішній</u>
с течением времени (со временем)	з течією часу	з плином часу; згодом; з часом; трохи згодом; з /пере/бігом часу; розм. згодом-перегодом
с того времени	* з того часу	відтоді; від (з) того часу; з тих часів
с той целью, чтобы	з тією ціллю, щоб	з тією метою, щоб

с точки зрения	* з точки зору	<u>з погляду</u> ; <u>з цього боку</u> <u>зайшовши</u> (М. Т. Рильський)
с трудом	<i>з трудом</i>	<u>через силу</u> ; <u>насилу</u> ; (<i>едва</i>) <u>ледве</u> ; <u>ледь</u>
с тяжёлой рукой <i>кто</i>	<i>з важкою рукою</i> <i>кто</i>	<u>важку руку має хто</u> ; <u>важка</u> <u>рука в кого</u>
с удовольствием	* з задоволенням	<u>з приємністю</u> ; <u>з дорогою</u> <u>душею</u> ; <u>охоче</u> ; <u>зальобки</u> ; <u>радо</u>
с указанием адреса	<i>з вказанням адреси</i>	<u>із зазначенням адреси</u>
с умыслом	<i>з умислом</i>	<u>із заміром</u> ; <u>навмисно</u> ; <u>навмисне</u> ; <u>умисне</u> (<i>Голов.</i> <i>дає і “з наміром”</i> . Але <i>рос.</i> тлумачні словники кваліфікують слово “умысел” як “обычно предосудительное” [С. Ожегов]; “злое умышление” [В. Даль])
с упорством	<i>із завзятістю</i>	<u>завзято</u>
с учётом чего	<i>з врахуванням чого</i>	<u>враховуючи що</u> ; <u>з огляду на</u> <u>що</u> ; <u>зважаючи на що</u>

Зіставні конструкції в прийменниковому керуванні:

Тут часто наші журналісти й усні мовці обмежуються тільки російськоподібними зразками:

говорить *с кем* – *говорити з ким*; і майже ніколи не зустрінеш говорити до кого

здороваться *с кем* – *вітатися з ким* – і зовсім забули вітатися до кого

Це ж стосується й деяких інших прийменникових сполук, коли забувають свої варіанти:

посміхаться *кому* (рос. улыбаться *кому*) – але й усміхатися до кого

схожий *на кого* (рос. похож на *кого*) – схожий до кого

писать *кому* – писати до кого

знати в обличчя – знати з чого (*Я його з лиця знаю* – М.Вовчок)

узнавать *по чему* – пізнавати по чому – пізнавати – з чого

З прийм. у

стоять у власти	<i>стояти у владі</i>	<u>бути (стояти) при владі</u>
у берега	(–)	<u>біля (коло) берега</u>
у больного отняло речь	<i>у хворого відняло мову</i>	<u>хворому відібрало мову</u>
у всех на виду	<i>у всіх на виду</i>	<u>у всіх на очах; у всіх перед очима; прилюдно; привселюдно</u>
у входа (стоять)	(–)	<u>біля (коло) входу (стояти)</u>
у истоков	<i>біля витоків</i>	<u>біля (коло) джерел (початків)</u>
у микрофона	<i>у мікрофона</i>	<u>перед мікрофоном</u>
у порога (беда)	<i>біля порога</i>	<u>на порозі; якщо “у входа” – біля (коло, край) порога</u>
у рояля	<i>у рояля [УР-1, трансляція концерту], біля рояля</i>	<u>за роялем (біля рояля стоїть співачка)</u>

З прийм. через

через меру (сверх меры)	* через міру	<u>над міру; надмірно; (чересчур) занадто; (непосильно) над (понад) силу</u>
через неделю	* через тиждень	<u>за тиждень</u>
через не могу /делать, сделать/	<i>через не можу</i>	<u>над (понад, через) силу; насилу</u>
через пень-колоду	<i>через пень колоду</i>	<u>абияк; сяк-так</u>

(–) – калька не трапляється (за винятком уже зовсім безграмотних текстів, як у “Газеті по-українському” та в деяких місцевих виданнях)

(+) (або *) – помилки немає, але не забувати про синонімічні варіанти, стежачи за контекстом

Звороти часу див. в окремому параграфі тексту (с. 175-180).

Джерела:

Словник укр. мови в 11 томах (СУМ-11); СУМ-20 (т. 1, 2) [33]

Російсько-український словник (РУС) // гр. авт. за ред. В. Жайворонка – К. : Абрис, 2003. – 1424 с. [36]

Великий тлумачний словник української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, Вид. 2-ге: 2005, 1728 с. / 250 тис. сл. Гриф: “Рек-но Мін. освіти і науки Укр.” [35]

Головащук С. І. Російсько-укр. словник сталих словосполучень. – К. : Наук. думка, 2001. – 640 с. [38]

Караванський Св. РУС складної лексики. – 2-ге вид., доп. і випр. – Л. : БаК, 2006. – 562 с. (Карав.) [42]

Косенко Наталія, Вакуленко Тетяна. Як правильно говорити українською : практ. пос. – Х. : Книжк. клуб, 2007. – 240 с.

Островський В. І., Островська Г. Ф. А українською кажуть так... – Од. : Астропринт, 2008. – 400 с. [20]

Російсько-український словник / гол. ред. : А. Е. Кримський. Електронна версія. Підготував Олександр Телемко. – К. : К.І.С, 2007. – 3060 с. [45]

4.5. Фразеологічні “асоціації” з тим або тим ключовим словом

Йдеться про калькування *російських* ідіоматичних сполук з дієсловами

вступать, принимать, приходит, держать, владеть і под.

Є в *рос.* цілий ряд словосполук з цими дієсловами, які в розмовній практиці перекладаються українською у спосіб калькування:

Тут той самий принцип, що й у попередніх таблицях:

Перша колонка – російський варіант; друга колонка – калькований варіант; третя колонка – рекомендовані варіанти.

Вступать

вступать в бой	<i>вступати в бій</i> (у <i>Голов. є</i>)	ставати до бою; приймати бій; сточити бій
вступать в брак (= заключать брак)	<i>вступати в шлюб</i>	одружуватися, брати /узяти/ шлюб; братися – побратися; іти (ставати) до шлюбу
вступать в действие	<i>вступати в дію</i>	починати діяти; (<i>про нове підприємство</i>) ставати /стати/ до ладу; (<i>про закон</i>) набирати чинності
вступать в должность	<i>вступати в посаду</i> (у <i>Голов. цей варіант є</i>)	ставати (стати) на посаду; заступати на посаду; (у <i>Жайв. є й обіймати посаду</i>)
вступать /входить/ в долю	<i>вступати в долю</i>	ввійти (у справу) на паях, (<i>Карав. ще дає приставати до спілки</i>)
вступать в дружбу (в приятельские отношения)	<i>вступати в дружбу</i> (<i>в приятельські стосунки</i>)	задружити, заприятелювати, затоваришувати, заприятелюватися
вступать в единоборство /поединок/	<i>вступати в єдиноборство</i>	ставати на двобій; протиставитися чомусь; кидатися в поєдинок (в боротьбу)
вступать в компанию	<i>вступати в компанію</i>	входити в компанію [при]ставати до спілки
вступать в контакт	<i>вступати в контакт</i>	увійти в контакт, законтрактувати
вступать в лета /в года, в возраст/; входит в лета	<i>вступати в роки</i>	входити, увійти в /дозрілі/ літа, доходити, дійти /до/ зрілого віку; до зрілих літ
вступать в наследство	<i>вступати в спадщину</i>	діставати (обіймати – у <i>Карав.</i>) спадщину
вступать в комбинации (о хим. процессах, о совместимости слов в филол.)	<i>вступати в комбінації</i>	утворювати комбінації

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

вступать в переговоры	<i>вступати в переговори</i>	починати (розпочинати) переговори
вступать /входить/ в /свои/ права	<i>*вступати в свої права</i>	вступити (увійти) в свої права; перебрати права <i>на що</i>
вступать в пререкания	<i>вступати в суперечку</i>	починати суперечку, переходити (заходити, устрявати) в суперечку; гиркатися, огризатися, заїдатися
вступать в разговор/ы/	<i>вступати в розмову(и)</i>	заводити розмову(и); заходити в розмову /так само в бесіду, в балачки/; ставати до розмови; устрявати в розмову (<i>ці син. варіанти були практично виведені з ужитку</i>)
вступать в родство	<i>вступати в рідство (в родичання)</i>	родичатися, породичатися, поріднитися (<i>уникаємо й розщепленого присудка</i>)
вступать в сговор	<i>вступати у зговір</i>	заходити (ввійти?) у змову (у зговір); змовитися
вступать в /законную/ силу	<i>вступати в /законну/ силу</i>	набувати (набирати) чинності (сили закону), ставати чинним
вступать в сношения	<i>вступати в зносини</i>	зав'язувати стосунки (зносини); заходити в стосунки
вступать в спор	<i>вступати в спір</i>	засперечатися, почати (зчинити) суперечку (спір), заходити в суперечку (спір)
вступать /входить/ в строй	<i>вступати в стрій (до ладу)</i>	ставати до ладу
вступать в тяжбу	<i>вступати в тяжбу</i>	запозиватися
вступать в фамильярные отношения	<i>вступати в фамільярні відносини</i>	запанібратися
вступать на престол	<i>вступати на престол</i>	ставати на царство
вступать на путь	<i>вступати на шлях</i>	ступати, ставати на шлях
вступать на скользкий путь	<i>вступати на слизький шлях</i>	зійти (зайти) на манівці

Делать (сделать)

делать авансы кому	<i>робити аванси кому</i>	<u>заохочувати кого</u>
делать акцент на чем-л.	<i>робити акцент на чомусь (Голов. дає й цей варіант)</i>	<u>наголошувати на чому</u>
делать вид	<i>робити вигляд (Голов. дає й цей варіант)</i>	<u>удавати (вдавати), ставати в позу; (з себе) корчити, клеїти кого</u>
делать вред	<i>робити шкоду</i>	<u>шкодити</u>
делать зло	<i>робити зло</i>	<u>заподіювати, коїти зло</u>
делать возможным	<i>робити (?) можливим (Голов. дає)</i>	<u>уможливлювати</u>
делать глазки	<i>робити очка</i>	<u>бісики пускати, стріляти (грати, прясти) очима, стригти очима</u>
делать на авось	<i>як кажуть росіяни, делать на авось (5-й кан. ТБ)</i>	<u>робити абияк (навмання)</u>
делать наглядным	<i>робити наглядним (наочним)</i>	<u>унаочнювати</u>
делать нечего	<i>робити нічого, робити немає чого</i>	<u>нічого не вдієш; нема ради; /от нечего делать – від нічого робити/– знічев'я, без причини, здуру</u>
делать панику	<i>робити паніку</i>	<u>зчиняти паніку, панікувати</u>
делать (давать) поблажку	<i>робити поблажку (попуск)</i>	<u>потурати, попускати, давати попуск</u>
делать святым	<i>робити святим</i>	<u>обертати на святого</u>
делать упор	<i>робити упор</i>	<u>наголошувати, [робити наголос] на чому, підкреслювати що</u>
сделай милость	<i>зроби милість</i>	<u>будь ласка, зроби ласку</u>
сделать знак	<i>зробити знак</i>	<u>подати знак</u>
сделать круг	<i>зробити круг (коло)</i>	<u>пройти (проїхати) кружним (обхідним, об'їзним) шляхом, обійти, об'їхати</u>
сделать предложение (женщине)	<i>зробити пропозицію</i>	<u>освідчитися кому</u>

сделать предупреждение	<i>зробити попередження</i>	<u>попередити кого</u>
сделать промах	<i>зробити промах (Голов. дає як паралельне до “дати промах”)</i>	<u>промахнутися, схибити</u>
сделать упрек	<i>зробити докір</i>	<u>кинути докір, зробити закид</u>
сделать шаг (навстречу)	<i>зробити крок (назустріч)</i>	<u>ступити</u> (назустріч); у Рильського – навіть форма “певні кроки цією дорогою вже й <u>ступлено</u> ” (22, 204)

Заключать

заключать брак	<i>заключати шлюб /іноді й брак/</i>	<u>брати шлюб, одружуватися, побратися</u>
заключать в скобки	<i>заключати в дужки</i>	<u>брати в дужки</u> (як і в лапки)
заключать в объятия	<i>заключати в обійми</i>	<u>обіймати, брати в обійми</u>
заключать в себе	<i>заключати в собі</i>	<u>містити (мати) в собі</u>
заключать в тюрьму	<i>заключати у тюрму /у в'язницю/</i>	<u>ув'язнювати</u>
заключать пари	<i>заключати пари</i>	<u>битися</u> (побитися) <u>об заклад</u> (в заклад), <u>закладатися</u> (закластися)
заключать под стражу	<i>заключати під сторожу</i>	<u>взяти під варту</u>
заключать соглашение (договор, конвенцію, контракт, сделку)	<i>заключати угоду</i>	<u>укладати /ще підписувати/ угоду</u> (договір, конвенцію, контракт)
заклучение эксперта	<i>заклучення експерта (навіть у рекомендаціях ВАК)</i>	<u>висновок</u> (висновки) <u>експерта</u>
заклучить мир	<i>заклучити мир</i>	<u>укласти мир, замиритися</u>

Находить

найти: за чем пойдешь, то и найдешь	<i>за чим підеш, те і знайдеш</i>	чого шукаєш, те й <u>напитаєш</u>
-------------------------------------	-----------------------------------	-----------------------------------

находить (у знач. видеть, усматривать) <i>в чѐм что</i>	<i>знаходити</i>	<u>бачити, вбачати, побачити</u> в чому <i>що</i>
находить необходимым	<i>знаходити необхідним</i>	<u>визнавати необхідним</u> (за <u>необхідне</u>)
находить (у зн. казаться) кому, <i>ким, чим</i>	<i>знаходити, ким, чим</i>	<u>здаватися, видаватися</u> кому <i>ким, чим</i>
находить (у зн. определять)	<i>знаходити</i>	<u>визначати</u> ; /у зн. вычислять/ <u>обчисляти, вираховувати</u> (Крим. наводить приклад: По радиусу круга находят длину окружности – за радіусом круга <u>обчислюють</u> довжину його кола)
находить кого, что – кем, чем (у зн. полагать)	<i>знаходити</i> (Я не <i>знаходжу</i> , що все так погано)	<u>вважати</u> кого, <i>що за кого, за що</i> , рідше <i>ким, чим</i> ; – <u>не вважаю</u> , що все так погано
находить (у зн. признавать)	<i>знаходити</i> ("Не <i>знайшов</i> мої аргументи <i>переконливими</i> ")	визнавати <i>кого, що ким, чим, за кого, за що</i> – " <u>не визнав</u> моїх аргументів за слухні"
находить вкус (приятность) <i>в чѐм</i>	<i>знаходити смак (приємність) у чому</i>	<u>набирати (набрати) смаку до чого, розбирати, розбирати смак у чому</u> (не розібрав смаку), <u>знайти</u> <u>приємність у чому</u> ; <u>знайти, добрати собі до смаку що, уподобати кого, що; милуватися в чому</u>
находить возможным	<i>знаходити</i> <u>можливим</u>	<u>визнати за</u> <u>можливе</u> , за <u>потрібне</u> ; (<i>тільки недок.</i>) <u>вважати</u> (<u>можливим, за можливе</u>)
находить в себе силы	* <i>знаходити</i> в собі <u>сили на що</u>	+ забувають про: <u>здобуватися на що</u>
находить выражение в чѐм	<i>знаходити</i> <u>вираження (вираз) у чому</u>	<u>виливатися у що</u>

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

находить выход из (затруднительного положения)	* знаходити вихід з... (не помилка)	+ <u>давати собі раду, пораду</u> (у скруті) <u>з чим</u> ; <u>вив'язуватися з чого</u> ;
находить выход в чём,	* знаходити вихід (порятунок, раду) в чому	+ <u>давати собі раду</u> (пораду) <u>з чим</u>
находить для себя выражение в чём,	знаходити для себе вираз у чому	<u>виливатися в чому</u> (Крим. ілюструє це прикладом: “Цей настроїй найкраще вилився в організації братства”)
находить дорогу (ключ) к сердцу (к сердцам)	* знаходити дорогу до серця; достукатися до серця	<u>добиратися до серця</u> (Карав.)
найти нужным (необходимым)	<u>знайти</u> потрібним (необхідним)	<u>вважати за потрібне</u> (необхідне)
находить общий язык (-)	(-) – хоча й трапляється часом пом. “знаходити загальну мову” (в зовсім уже слабких виданнях)	<u>знаходити спільну мову</u> ; фам. зніюватися
находить ответ	<u>знаходити відповідь</u>	<u>здобутися, спромогтися на відповідь</u> ; мат. <u>відшукати розв'язання</u>
находить отзвук	<u>знаходити відгук</u>	<u>відлунювати</u>
находить ощупью	<u>знаходити навпомацки</u> (розщеплений присудок)	<u>намацувати, налапувати</u>
находить по вкусу кого, что	<u>знаходити кого за смаком</u>	<u>знаходити</u> (добирати) <u>собі до смаку</u> (до вподоби), <u>уподобати кого, що</u> – див. “находить вкус”
находить путём расспросов	<u>знаходити шляхом розпитувань</u>	<u>напитувати кого, що, допитуватися кого</u> (Крим. дає й керування до кого)
находить развлечение в чём	<u>знаходити розвагу в чому</u>	мати розвагу <u>з чого</u> (Карав.)
находить себе место не находит себе	* знаходити собі місце,	+ <u>приткнутися</u> + <u>не знати, де й дітися</u> (де й приткнутися)

места	* не знаходити собі місця	не находящий себе места – <u>неприкаяний</u>
находит способ (средство)	* знаходити (винаходити) спосіб	+ <u>добирати способу; прибрати способу; спромогтися</u>
находит удовольствие (наслаждение) в чём	<i>знаходити задоволення в чому</i>	<u>знаходити втіху в чому, кохатися (милуватися) в чому; тішитися (втішатися) чим і з чого</u>
находит утешение в чём	<i>знаходити втіху в чому</i>	<u>тішитися з чого й чим</u>
нахожу это правильным	<i>знаходжу це правильним (вірним).</i>	<u>гадаю, думаю, що це правильно</u>
нашел в ней умную собеседницу	<i>знайшов у ній розумну співбесідницю</i>	<u>побачив у ній розумну співбесідницю (співрозмовницю)</u>
нашла благодать на	<i>найшла благодать на</i>	<u>спала благодать</u>
не нахожу в этой работе ничего нового	<i>не знаходжу в цій роботі нічого нового</i>	<u>не бачу...</u>
как находите (находишь) нужным	<i>як знаходите (знаходиш) потрібним</i>	<u>як собі знаєш</u>

Пользоваться

пользоваться авторитетом (влиянием, успехом)	<i>користуватися авторитетом (впливом, успіхом)</i>	<u>мати авторитет (вплив, успіх)</u>
пользоваться дурной репутацией	<i>користуватися поганою (і навіть дурною) репутацією</i>	<u>мати недобру славу</u>
пользоваться поддержкой	<i>користуватися підтримкою</i>	<u>мати підтримку</u>
пользоваться известностью (популярностью)	<i>користуватися популярністю</i>	<u>мати популярність, мати славу кого</u>

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

пользоваться правами (льготами)	*користуватися правами (пільгами)	<u>мати</u> права (пільги); <u>користуватися з своїх прав</u> (своїми правами /пільгами/); <u>використовувати /свої/ права</u> (пільги)
пользоваться результатами	<i>користуватися результатами</i>	<u>пожинати плоди</u>
пользоваться уважением	<i>користуватися повагою</i>	<u>мати шану</u> , <u>бути в пошані</u> (в шанобі), <u>бути поважним</u> , шанованим
пользоваться (воспользоваться) /удобным/ случаем	<i>користуватися (зручним) випадком</i>	тут саме/ <u>користуватися</u> , але <u>скористатися з нагоди</u> (нагодою), <u>використати нагоду</u>
пользоваться успехом	<i>користуватися успіхом</i>	<u>мати успіх</u>
пользуясь случаем	<i>користуючись випадком</i>	<u>при цій нагоді</u>

Попадать

вы попали /ко мне/ как раз во время	<i>ви потрапили /до мене/ якраз вчасно</i>	ви <u>нагодилися вчасно</u> (саме вчас)
как и откуда вы сюда попали?	<i>як і звідки ви сюди попали?</i>	як і звідки ви сюди <u>потрапили</u> (<u>втрапили</u>)?
блуждая, попасть куда	<i>блукаючи, потрасти куди</i>	блукаючи, <u>забитися</u> , <u>прибитися куди</u>
попасть в беду (в переделку)	<i>попасти в біду</i>	<u>ускочити в лихо</u> (в біду, в халепу), <u>ушелеп/к/атися</u> , <u>доскочити біди</u> (лиха)
попасть (впасть) в неловкое положение	<i>попасти (впасти) в незручне положення (становище)</i>	<u>опинитися на слизькому</u> , <u>не знати, на яку ступити</u>
попасть в неловкое положение	<i>попасти в незручне становище</i>	<u>вскочити в халепу</u> , <u>в таке вбрів</u>
попасть впросак	<i>попасти впросак</i>	<u>вклепатися</u> , <u>в дурні пошитися</u>
попасть в плен, в неволю	<i>попасти в полон, у неволю</i>	<u>попастися</u> , <u>упасти в неволю</u>
попасть под суд	<i>попасти під суд</i>	<u>опинитися перед судом</u> (стати перед суд)

попасть к кому в немилость	<i>попасти до кого в немилість</i>	<u>впасти у кого в неласку</u>
попасть в честь, в почет	<i>попасти в честь, у повагу</i>	<u>зажити, дожитися, доскочити</u> честі, шани, пошани, шаноби
попадет ему за это	<i>попаде йому за це</i>	<u>буде йому за це; перепаде</u> йому; дістанеться на горіхи
он попался мне навстречу	<i>він попався мені назустріч</i>	він мені <u>здибався</u>
как попало (как ни попало)	<i>як попало</i>	<u>як попада́я, абияк</u>
где попало	<i>де попало</i>	<u>де попада́я, де припало</u>
бросились куда попало	<i>кинулись куди попало</i>	кинулись <u>хто куди, куди хто</u> заповав, <u>хто куди піймав</u>
кому попало	<i>кому попало</i>	<u>кому попада́я, кому-будь, абикому</u>
попали, в конце концов, на дорогу	<i>попали (потрапили) зрештою на дорогу</i>	<u>потрапили, натрапили, набрали (зійшли)</u> , зрештою, на дорогу
попал на счастливую мысль	<i>попав на щасливу думку</i>	<u>натрапив (потрапив) на щасливу думку; йому спала</u> щаслива думка
попасть на чей-либо след	<i>попасти на чийсь слід</i>	на чий слід <u>спасти, натрапити</u> ; на чий слід і чийого сліду <u>набігти</u>
попасть в цель	<i>попасти в ціль</i>	<u>влучити, вцілити</u>
попал не в бровь, а в глаз	<i>попав не в брову, а в око</i>	у самісіньке око <u>вцілив</u> , вгадав, <u>як в око вліпив</u>
попасть в тон	<i>попасти в тон</i>	<u>достроїтися до тону; узяти в лад</u>

Принимать

принимать в шутку	<i>приймати в (за) жарт</i>	<u>сприймати</u> як жарт, <u>вважати</u> жартом
принимать гостя	<i>приймати гостя</i>	<u>вітати, зустрічати</u> гостя
принимать за другого	<i>прийняти за іншого</i>	/помилково/ <u>вважати</u> за іншого
принимать еду	<i>приймати їжу</i>	<u>споживати, їсти</u> ; з рук – <u>брати</u>
принимать за кого	<i>приймати за кого</i>	<u>мати</u> за кого, <u>вважати</u> ким

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

приймають за комплімент	<i>приймають за комплімент</i>	<u>сприйняв</u> як комплімент
приймають закон, постановлення	<i>приймають закон</i>	<u>приймають</u> (і ухвалювати) закон, постанову (помилки немає)
приймають за критику	<i>приймають за критику</i>	<u>сприйняв</u> як критику
приймають за основу	<i>приймають за основу</i>	<u>брати</u> за основу
приймають за правду (вигаданне)	<i>приймають за правду (вигаданне)</i>	/вигадане/ вважати (сприймати) як правду
приймають за правило	<i>прийняти за правило</i>	<u>взяти</u> [собі] за правило
приймають за чисту монету	<i>приймають за чисту монету</i>	<u>брати що</u> за чисту монету (за щире золото), <u>сприймати за</u> (як) щирі правду <i>що</i>
приймають издевательства, глумлення	<i>приймають знуцання, глум</i>	<u>ззнавати</u> знуцань, глуму, <u>терпіти</u> (натерпітися) знуцань, глуму
приймають из рук	* <i>приймають. з рук</i>	<u>брати</u>
приймають как должное	<i>приймають як належне</i>	<u>сприймати</u> як належне
приймають к исполнению /к руководству/	<i>приймають до відома</i>	<u>брати</u> до відома (до уваги)
приймають [близко] к сердцу	<i>приймають [близько] до серця</i>	<u>брати</u> (узяти) [близько] до серця
приймають лекарства	* <i>приймають ліки</i>	<u>ковтати</u> , <u>заживати</u> ліки
приймають меры	<i>приймають міри</i>	<u>вживати заходів</u>
приймають направление	<i>приймають напрям</i>	<u>набрати</u> напрям (напрямку), <u>взяти</u> напрям
приймають на свой счет	<i>приймають на свій рахунок</i>	<u>відносити</u> до себе
приймають на свою душу	<i>приймають на свою душу</i>	<u>брати на себе що</u>
приймають на себя вину	<i>прийняти на себе вину</i>	<u>взяти</u> (прийняти, <u>перейняти</u>) на себе <u>провину</u>
приймають на себя обязанности	<i>приймають на себе обов'язки</i>	<u>брати</u> на себе обов'язки
приймають образ	<i>приймають образ чого</i>	<u>перевтілюватися в що</u>
приймають позу	<i>приймають позу</i>	<u>прибирати</u> позу

принимать постановление	<i>приймати</i> постанову	<u>ухвалювати</u> постанову
принимать присягу	<i>приймати</i> присягу	<u>давати, складати, приносити</u> присягу
принимать программу	приймати програму, резольцію	<u>схвалювати, затверджувати</u>
принимать проект закона	приймати проект закону	<u>приймати й ухвалювати</u>
принимать резолюцию	<i>приймати резолюцію</i>	<u>ухвалювати</u> резолюцію
принимать решение	<i>приймати</i> (обмежуються тільки цим, а воно припустиме лише у випадках з законом) рішення	<u>вирішувати, ухвалювати</u> (приймати) рішення, постанову, <u>постановляти,</u> <u>вносити ухвалу</u>
принимать сторону <i>чью</i>	<i>приймати сторону</i>	<u>ставати</u> на бік <i>чий</i>
принимать титул	<i>прийняти титул</i>	<u>переїняти</u> на себе титул
принимать требования	<i>приймати вимоги</i>	<u>погоджуватися з...</u>
принимать участие (в чем)	<i>приймати участь</i>	<u>брати</u> участь
принимать участие (в ком)	<i>приймати участь</i> (у кому)	<u>турбуватися</u> (про кого, за кого), <u>підставляти плече кому,</u> <u>опікуватися ким</u>
принимать форму	<i>приймати форму</i>	<u>набувати</u> форми <i>чого</i>
принято говорить	<i>прийнято</i> говорити	<u>заведено</u> (казати)
принять решение	<i>прийняти рішення</i>	<u>винести ухвалу, ухвалити</u>
приниматься за дело (энергично)	<i>приймаються за справу</i>	<u>заходитися</u> (заходжуватися) <i>коло чого</i>
дело приняло плохой оборот	<i>справа прийняла</i> <i>поганий поворот</i>	справа повернула на гірше

Приносить

приносить благодарность	<i>приносити подяку</i>	<u>складати подяку, дякувати</u>
приносить вред	<i>приносити шкоду</i>	<u>завдавати шкоди, робити</u> <u>шкоду, шкودити</u>

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

приносить прибыль	<i>приносити прибуток</i>	<u>давати прибуток</u>
приносить извинения	<i>приносити вибачення</i>	<u>вбачатися, перепрошувати кого; просити пробачення, складати вибачення</u>
приносить клятву	<i>приносити клятву, клястися</i>	<u>присягати, присягатися, заприсягатися</u>
приносить наслаждение	<i>приносити насолоду</i>	<u>давати насолоду, тішити</u>
приносить неприятности	<i>приносити неприємності</i>	<u>завдавати прикростей (мороки)</u>
приносить плоды	<i>приносити плоди</i>	<u>давати плоди (наслідки, користь)</u>
приносить показания	<i>приносити показання</i>	<u>давати свідчення</u>
приносить пользу	<i>приносити користь</i>	<u>давати користь; /п. большую пользу/ – нести золоті яйця</u>
приносить прибыль	<i>приносити прибуток</i>	<u>давати прибуток (зиск)</u>
приносить протест	<i>приносити протест</i>	<u>заявляти протест</u>
приносить присягу	<i>приносити присягу</i>	<u>складати присягу; присягати</u>

Приобретать

приобретать здоровый вид	<i>придба(ва)ти здоровий вигляд</i>	<u>набути</u> здорового вигляду
приобретать значение –	<i>придба/ва/ти значення</i>	<u>набувати (набирати) ваги (значення)</u>
приобретать опыт	<i>придба/ва/ти досвід</i>	<u>набувати досвіду</u>
приобретать репутацию	<i>придба/ва/ти репутацію</i>	<u>набувати репутації</u>
приобрести силу закона	<i>придба/ва/ти силу закону</i>	<u>набувати чинності (сили) закону</u>
приобретать славу	<i>набувати(і навіть придба/ва/ти) славу</i>	<u>здобувати славу, заживати слави</u>
приобрести права гражданства	<i>придба/ва/ти права громадянства</i>	<u>дістати (набути) права (прав) громадянства</u>

приобретать (приобрести) акции, товар		<u>придба/ва/ти</u> акції, товар
приобрести известность	<i>набувати відомість</i>	<u>стати</u> відомим

Приходить

приходить в восхищение <i>от чего</i>	<i>приходити в захоплення</i>	<u>захоплюватися</u> (захопитися); <u>тішитися чим</u>
приходить в голову (на ум, на мысль)	<i>*приходити в голову (на думку)</i>	<u>спадати</u> (навертатися) на <u>думку</u> ; <u>запасти в голову</u> ; у заперечному контексті – <u>і в голову не стрелило</u>
приходить в движение	<i>приходити в рух</i>	<u>починати рухатися</u> ; <u>заворушитися</u>
приходить в забвение	<i>приходити в забуття</i>	<u>забуватися</u> , <u>іти /впадати</u> , <u>западати/ в непам'ять</u> (у <u>забуття</u>); <u>припадати порохом</u> (<i>Карав.</i>)
приходить в замешательство	<i>приходити в сум'яття (в розгубленість)</i>	<u>бентежитися</u> (збентежитися); <u>/с/торопіти</u> , <u>/з/ніяковіти</u>
приходить в изумление	<i>приходити у здивування</i>	<u>здивуватися кому, чому, з кого,</u> <u>з чого</u>
приходить в негодование	<i>приходити в обурення</i>	<u>обурюватися</u> , (в <i>неистовство</i>) <u>ошаленіти</u>
приходить в отчаяние	<i>прийти у відчай</i>	<u>удатися</u> (<u>поринути</u> , <u>упасти</u>) в <u>розпач</u> , <u>у відчай</u> (у <u>розпуку</u>); у <i>Карав. ще</i> – братися за голову, хапатися за серце
приходить в себя	<i>приходити в себе (до себе)</i>	(<i>после обморока</i>) <u>опритомнювати</u> , <u>очунювати</u> ; (<i>успокоиться, опомниться</i>) <u>опам'ятовуватися</u> , <u>отямлюватися</u> ; <u>оговтуватися</u> ; <i>докон.</i> <u>схаменутися</u>

СИСТЕМА – ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ СУРЖИКУ

приходить в смущение	<i>приходити в ніяковість (у збентеження)</i>	<u>бентежитися, соромитися, ніяковіти</u>
приходить в сознание	<i>приходити у свідомість</i>	<u>притомніти, опритомніти, приходити до пам'яті (до тям); очунювати, очуматися</u>
приходить в ужас	<i>приходити в жах</i>	<u>жахатися, жахнутися</u>
приходить в умиление	<i>приходити в розчулення</i>	<u>розчулюватися; у Карав. танути від чого</u>
приходить в упадок	<i>приходити в занепад</i>	<u>занепадати</u>
приходить в ярость	<i>приходити в лютъ</i>	<u>розлютовуватися (розлючуватися); шаленіти</u>
приходить к выводу (к заключению)	<i>приходити до висновку</i>	<u>доходити (дійти) /до/ висновку; прийти до висновку; висновувати</u>
приходить к соглашению	<i>*приходити до згоди</i>	<u>доходити згоди</u>
приходить к шапочному разбору	<i>приходити до шапочного розбору</i>	<u>прийти (з'явитися) аж під кінець, запізно; можл., прийти на розбір шапок</u>
приходить на память, на ум, на мысль	<i>приходити на пам'ять (на розум)</i>	<u>згадуватися; тут величезний синонімічний ряд: <u>спадати (спливати, збігати, приходити, навертатися) на думку (на пам'ять);</u> <u>впадати в голову (док. впало, спало, набігло, зійшло, сплигло); мені здумалося; намислитися (щось зробити); (несподівано) стукнуло в голову, шибнула думка; якщо вже їй що <u>стрілило в голову...</u>; (при запереченні) <u>не дається на згадку...</u> Вел. ілюстративний матеріал див. у <i>Крим.</i></u></u>
приходить на помощь	<i>*приходити на допомогу</i>	<u>допомагати; у Карав. ставати до помочі, подавати руку помочі, приходити на поміч</u>

приходиться по вкусу (по сердцу)	<i>приходиться по смаку</i>	<u>припадати (прийтися) до смаку (до вподоби, до серця, до душі); якраз до смаку</u>
-------------------------------------	---------------------------------	--

Тут, у синтаксисі, як і у фразеології, особливо наочно бачимо, як панує автоматизм суржику. Корекційні таблиці мають допомогти позбутися його.

Головне – одірватися від російської мови, російського думання.

В українських варіантах – розвинена синонімія і багато прислівників. Це властивість української мови, її вікова розпрацьованість. Це її багатство.

І. Огієнко: “Багатство мови на синоніми свідчить про її виробленість. Письменник мусить глибоко знати й відчувати рідну синоніміку й не вживати синонімів невідповідно.

Кожний письменник мусить пильно дбати про багатство своєї мови на небуденні епітети як прикметникові, так і прислівникові. Багатство прислівників – то багатство мови письменника”
[19, 51]

Вузлики на пам'ять

“Суржик неможливо внормувати, неможливо скласти його граматики – він такий самий безформний, як і сутність обивательської натури. Звідси і суто плебейське – прагматичне і функціоналістичне, чи інструментальне уявлення про мову лише як засіб комунікації... Суржик – це неповномовність. Це брак стилю. Це брак внутрішнього вертикального начала в людині”

Ірина Фаріон

**Запитання для самоконтролю та
завдання для самостійної роботи**

1. Назвіть характерні помилки в системі граматичного керування. Визначте причини. Наведіть приклади зі своїх спостережень за публікаціями у ЗМІ та в науково-педагогічних працях.

2. Якими є відмінності в синтаксисі української і російської мов?

3. Перевірте, чи є відмінності в конструкціях української і російської мов з прийменниками. *благодаря, в деле, вокруг, в отличие от, в связи, до, за исключением, из-за, из-под, между, над, независимо от, около, от, под, среди, посреди, соответственно с..., с помощью, с целью.* Скористайтеся російсько-українськими словниками С. Головащука [36], В. Жайворонка [36], С. Караванського [42], А. Кримського [45], РУС-4, т. 1-2 [37].

4. Знайдіть живомовні українські відповідники до російських сталих словосполук з ключовими словами: *отдавать, преследовать, производит.*

5. В чому полягає система протидії суржикові?

Охарактеризуйте спостереження над синтаксисом української мови у наукових працях та збірках (на вибір):

Список літератури для самостійного опрацювання та підготовки реферату (тез виступу на практичному занятті):

Максим Рильський. “Ясна зброя” [22]

Олексій Кундзіч. “Творчі проблеми перекладу” [14]

Олена Курило. “Уваги до сучасної української літературної мови” [15]

Святослав Караванський. “Секрети української мови” [8]

Святослав Караванський. “Пошук українського слова або Боротьба за національне “Я” [9]

Святослав Караванський. “До зір крізь терня. “ [10]

Іван Огієнко. Рідна мова [19]

Ірина Фаріон. “Мовна норма: знищення, пошук, віднова”
[25]

Публікації з проблем синтаксису в наукових періодичних виданнях:

Збірник наукових праць Інституту української мови НАН України “Культура слова” (2011–2012 роки)

Журнал “Дивослово” (2011–2012)

Викладіть у формі тез для виступу в аудиторії.

Вузлики на пам'ять

Мовним редактором, як і коректором, при виданні мусить бути тільки особа, що досконало знає свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, як також глибоко розуміє свої рідномовні обов'язки.

Іван Огієнко

Післяслово автора

Перед тобою, читачу, майбутній редакторе, – широкосяжний структурний аналіз суржику... Не вульгарної й недолугої подоби “городського руського” у виконанні Верки Сердючки... А суржику більш-менш причесаного, ніби наближеного до літературного стандарту, тобто вторинного, яким послуговуються журналісти, педагоги, чиновники – аж до народних депутатів і навіть прем'єрів та президентів. Це структурне дослідження нашої спотвореної публічної мови – як кардіограма, чи як ультразвукова карта, чи як розгортка хімічного дослідження крові... Та й як усі ці способи дослідження в сукупності. І це дає докладну синтезовану картину враженого організму.

Автор цієї книги мусить зізнатися в несподіваному навіть для себе негативному враженні від “результатів аналізу”: в системі української мови немає жодного закутка, куди б не проникли руйнівні засяги “наближувачів” її до російських зразків.

А що ж робити ескулапові-редактору?

Системі 80-річного (чи й усього 350-річного) насадження суржику він має протиставити свою систему відновлення життєздатності всіх “органів” нашої інфікованої мови. Він повинен володіти всіма редакторськими прийомами боротьби з русизмами і кальками – і то не лише в лексиці і морфології, а й (може передусім) у фразеології і синтаксисі. Він має в усіх складниках мовної системи сприяти розмежуванню двох мов – української і російської. Без цього не буде української.

Редактор мусить вивчити всі особливості своєї української мови, оволодіти всіма її багатствами.

Він має братися за справу з вірою у невичерпні можливості української мови.

Література

1. *Антоненко-Давидович Б.* Як ми говоримо. – К. : ВД “КМ Academia”, 1994. – 254 с.
2. *Гладкий М.* Наша газетна мова. – Держвидав України, 1928. – 175 с. // Фотопередрук у Мюнхені, 1992.
3. *Гладкий М.* Мова сучасного українського письменства. – Держвидав України, 1928. – 160 + 11 с. // Фотопередрук у Мюнхені, 1992.
4. *Григораши А. М.* Фразеол. інновації в совр. публицистике України / На матеріалі русскоязыч. и украиноязыч. пресси 1990 – 2000-х годов : моногр. – К. : Знання Укр., 2008. – 439 с.
5. *Єрмоленко С. Я.* Мова і українознавчий світогляд : монографія. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
6. *Житецький П. Г.* Нарис історії укр. мови в XVII ст. (1889) // Жит. Вибр. тв. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 19-138.
7. *Забужко О.* Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – К. : Факт, 2007. – 640 с.
8. *Караванський С.* Секрети української мови. – К. : Кобза, 1994. – 152 с.
9. *Караванський С.* Пошук українського слова або Боротьба за національне “Я”. – К. : ВЦ “Академія”, 2001. – 239 с.
10. *Караванський С.* До зір крізь терня, або Хочу бути редактором. – Л. : БаК, 2008. – 120 с.
11. *Кісь Р.* Мова, думка і культурна реальність (від Ол-дра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). – Л. : Літопис, 2002. – 304 с.
12. *Кубайчук В.* Хронологія мовних подій в Україні. Зовнішня історія української мови. – К. : К.І.С., 2004. – 176 с.
13. *Куляс П.* Типологія помилок у корекційних таблицях : навч. пос. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 168 с.
14. *Кундзіч О.* Творчі проблеми перекладу. – К. : Дніпро, 1973. – 264 с.
15. *Курило О.* “Уваги до суч. укр. літ. мови”, “Книгоспілка”, 1925. – 3-тє вид., перевидана у 2004 році – “Основи”.
16. *Масенко Л.* Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. – К. : ВД КМА “Академія”, 2004.

17. *Масенко Л.* Суржик у системі розм. форм побутування укр. мови // *Дивослово*. – 2007. – № 12. – С. 26 /26–31/.
18. *Непийвода Н.* Сам собі редактор : Порадник з укр. мови. – К., 1996. – 260 с.
19. *Огієнко І.* Рідна мова. – К. : НВЦ Наша культура і наука, 2010. – 436 с.
20. *Островський А. В., Островська Г. Ф.* А українською кажуть так... – Одеса : Астропринт, 2008. – 400 с.
21. *Пономарів О.* Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. пос. 2-ге вид., стереот. – К. : Либідь, 2001. – 240 с. – (У 2012 р. вийшла нова книга цього автора. Пономарів О. Українське слово для всіх і для кожного. – К. : Либідь, 2012. – 360 с.)
22. *Рильський М. Т.* Ясна зброя. Статті. – К. : Рад. письм., 1971. – 286 с.
23. *Сербенська О., Волощак М.* Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. – К. : ВЦ “Просвіта”, 2001. – 204 с.
24. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Док. і матеріали / упор. Л. Масенко та ін. – К. : ВД КМА, 2005. 399 с.
25. *Фаріон І. Д.* Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навч. видання) : монографія. – Вид. 2-ге, доп. – Ів.-Фр., 2010. – 336 с.
26. *Шевельов Ю.* Вибрані твори : у 2-х кн. – Кн. 1. Мовознавство. – К. : ВД КМА, 2008. – 583 с.

Процесові поняття:

27. ДСТУ 1,5:2003. Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлювання та вимоги до змісту нормативних документів (ISO/IEC Directives, part 2, 2001, NEQ)
28. ДСТУ 3966–2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять.
29. *Таланчук П. М., Ярема С. Я., Коровайченко Ю. М., Ярема С. М., Моргунюк В. С.* Норми укр. науково-технічної мови... – К.-Л. : Ун-т “Україна”, 2006. – 664 с. (Процесові поняття – с. 61–116).
30. *Гінзбург М.* Система правил укр. ділового та наукового стилю // Урок української. – 2007. – № 5. – С. 31–34; № 6. – С. 15–16.
31. *Гінзбург М.* Синтаксичні конструкції у фахових текстах: практ. висновки з рекомендацій мовознавців // Вісник НУ “Львівська політехніка”. – 2008. – № 620. Проблеми укр. термінології. – С. 26–32.

СЛОВНИКИ

32. Орфографічні словники НАН України.
33. Словник української мови : в 11 томах. (СУМ – 11) – К. : Наукова думка, 1970–1980.
34. СУМ – 20. Т.1. А–Б / укл. Л. Л. Шевченко, В. В. Чумак, Г. М. Ярун та ін. / НАН України. Укр. інформац. фонд (Словники України) – К. : Наук. думка, 2010. – 912 с.
35. Великий тлумачний словник української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ Перун, 2001. – 1440 с. [170 тис. сл.] Вид. 2-ге: 2005, 1728 с. [250 тис. сл. Гриф: “Рек-но Мін. освіти і науки Укр.”]
36. *Анніна І. О., Горюшина Г. Н., Гнатюк І. С. та ін.* Російсько-український словник / кер. авт. колективу В. В. Жайворонок. – К. : Абрис, 2003. – 1424 с.
37. РУС : у 4 т. – Т. 1. А–Й / І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, В. В. Жайворонок та ін. Голова ред. колегії П. Ю. Гриценко / НАН України. Ін-т укр. мови (Серія Акад. словники) – К. : “Знання”, 2011. – 994 с. Т. 2, К–О. – 2012. – 860 с.
38. *Головащук С. І.* РУС сталих словосполучень. – К. : Наук. думка, 2001. – 640 с.
39. *Данилюк І. Г.* Великий сучасний російсько-український та українсько-російський словник фразеологізмів та сталих виразів. – Дон. : ТОВ “ВКФ “БАО”, 2009. – 640 с.
40. *Грінченко Б. Д.* Словарь української мови : в 4-х томах. – К., 1907. Передрук фотомехан. способом – К. : АН Укр. РСР, 1958. / 68 тис. реєстрових слів.
41. *Караванський С.* Практичний словник синонімів укр. мови. – К., 1995. – 472 с.
42. *Караванський С.* РУС складної лексики. – 2-ге вид., доп. і випр. – Л. : БаК, 2006. – XIV + 562 с.
43. *Крысин Л. П.* Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов. – М. : м Эксмо, 2008. – 864 с.
44. *Куньч З. Й.* Універсальний словник укр. мови (УСУМ). – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2005. – 848 с.
45. Російсько-український словник. А–П / гол. ред. А. Е. Кримський. – К. : УАН, 1924–1930 // Електронна версія російсько-українського словника. А–П. Підготував Олександр Телемко. – К. : “К.І.С.”, 2007. – 3060 с.

46. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко / Ін-т укр. мови НАНУ. – К. : Наук. думка, 2008.
47. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша. Словник-довідник / уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк / Післямова Леоніда Череватенка. – К. : Довіра, 2002. – 735 с.
48. *Яреценко А. П., Бездітко В. І., Козир О. В., Немировська Н. Г.* Сучасний фразеологічний словник української мови. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 640 с.
49. /Номис/ Укр. приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича та інших. Уклав М. Номис / упорядкув. [з видання 1864 р., С.-Петербург], прим. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 2004. – 352 с. (“Пам'ятки істор. думки Укр.”).
-
50. Український правопис

Статті

51. *Капелюшний Анатолій.* Граматичні й акцентуаційні росіянізми в мовленні телевізійних журналістів наживо // Теле- та радіожурналістика. 2012. – Вип. 11. – С. 207–225.

Аналізовані літературні джерела

- М. Вінграновський.* Вибр тв. : в 3-х томах. – Т. 1. Поезії. – Терноп. : Богдан, 2004. – 400 с.
- Л. Костенко.* “Сад нетанучих скульптур”. Вірші, поема-балада, драматичні поеми. – К. : Рад. письм., 1987. – 207 с.
- Л. Костенко.* “Маруся Чурай”. Істор. роман у віршах. – К. : Дніпро, 1982. – 136 с.
- Б. Олійник.* Істина. – К. : Дніпро, 1976.
- Б. Олійник.* Зустріч з архистратигом. – День, 10.10.2003.
- П. Перебийніс.* Чотири вежі. Лірична дилогія : у двох книгах. – К. : Ярославів вал, 2004.
- Українка Л.* Оргія // Леся Українка. Драматичні твори – К. : Наукова думка, 2004. – С. 253-316.
- Шевченко Т. Г.* Кобзар. – К. : Рад. школа, 1983. – 608 с.

Сервантес. Дон Кіхот / пер. з ісп. М. Лукаша та А. Перепаді (окр. розділи). – К. : Дніпро, 2005. – 704 с.

А також фрагменти з творів Марка Вовчка, Марка Вороного, Леоніда Глібова, Докії Гуменної, Євгена Гуцала, Петра Дорошка, Оксани Забужко, Григорія Квітки-Основ'яненка, Михайла Коцюбинського, Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Дмитра Павличка, Оксани Пахльовської, Максима Рильського, Григора Тютюнника та інших; з перекладів Миколи Лукаша (“Декамерон” Бокаччо, “Дон Кіхот” Сервантеса, “Фауст” Гете...)

Термінологічний мінімум

*(смишли, в яких студент має сприймати
вживані в посібнику поняття)*

Суржик мовний (метафорична назва – від 'суржик зерновий') – мовлення, в якому штучно поєднуються без дотримання літературних норм елементи різних мов (в контексті посібника – української і російської); збіднене, примітивне мовлення, позбавлене національного колориту, краси і виразності. У ньому є елемент стихійності, яка виникає в умовах двомовності і полягає в перенесенні особливостей російської мови в українську на різних її рівнях. Але фахівцеві слід знати, що це штучно створений /тобто ніяк не стихійний/ суржик, “методику” конструювання якого прищеплювано, особливо з 30-х років минулого століття, в ході асиміляторських, лінгвоцидних заходів влади, метою яких було заперечити українську мову як самодостатню систему. Боротьба з суржигом для редактора, вчителя, журналіста – одне з головних завдань в обороні рідної мови як державної, підвищенні її культури.

Суржик вторинний – варіант суржику, що проник в усне і писемне мовлення фахівців – насамперед у ЗМІ, загальноосвітню школу й в університети – та в мову політиків, чиновників, навіть письменників. Головна особливість цього різновиду суржику полягає в тому, що мовець думає російською – і тут же автоматично перекладає на так звану “українську” мову, переважно російські основи слів оснащує українськими суфіксами, префіксами і закінченнями; буквалістично калькує фразеологізми й синтаксичні конструкції. Саме цей – вторинний – суржик потребує контрсистеми заходів з очищення спотвореної мови, приведення її до зразків літературної, збереження унікальних ознак української мови – усього її багатства. **Як синоніми в нашій літературі трапляються й такі означення цього поняття:** *шкільно-газетно-українська мова* (за М. Т. Рильським); *самоперекладацька мова* (одеські автори В. та Г. Островські), *копіювальна мова* (Олексій Кундзіч), *копійстичний*

стереотип мовлення (Василь Задорожний), *радянська версія української мови* (Ірина Фаріон).

Суржикізма – збірна: суржикові лексичні, фразеологічні та синтаксичні елементи.

Еквіваленти слів – зв'язані словосполучення, які характеризуються стійкістю, єдністю значення, здебільшого незмінною формою – одна з найуживаніших категорій стійких словосполучень без метафоричних значень, притаманних фразеологізмам. Виконують функцію аналогів прийменників (*внаслідок чого, все одно що, залежно від, з ласки кого*), сполучників (*аби тільки, адже ж, відтоді як чи з тих пір як, гаразд що, на що вже, не так... як, не те що... а й*), займенників (*де без чого /ми могли б обійтися/, свого роду, так званий*), прислівників (*про всяк випадок, в пригоді, все одно, в разі чого, зараз же – у ту ж мить, на здогад, о цій порі, з переляку чи з перестрахи, не до вподоби*), вигуків (*годі ж бо, до завтра, отож то, отож-то й є, от тобі й маєш, оце так так*), часток (*де ж би чи де ж пак, та й квіт, аж глянь, коли зирк, куди ж пак, та й по всьому, та й годі, еге ж*), вставних слів (*гріх сказати, звісна річ, скоро що /вона в плач/*), відіграють роль присудка (*до пари кому, на виріст, на відданні чи на виданні*) тощо. Деякі близькі за складом словосполучення можуть виконувати різну роль у реченні, напр., *судячи з того що* – сполучник, *судячи з* – прийменник, а *судячи з усього* – роль вставного слова. Їх слід розрізняти за контекстом. Еквіваленти слів – це потужна система живомовності, величезний потенціал мови. Розглядати їх слід не частинами, а як мовну одиницю.

Інтерференція (від лат. *inter* – між і *ferens /ferentis/* – той, що несе, приносить; О. Сербенська – “напливи”) – взаємодія мовних систем при двомовності. 1) У філології, навч. процесі: мимовільне перенесення, накладання ознак однієї мови на іншу в мовленнєвій практиці двомовної людини /білінгва/, яка виникає при мовних контактах або при індивідуальному засвоєнні нерідної мови. 2) У соціолінгвістиці: основний механізм запуску *суржик* у простори мови, а отже, у підсвідомість людини, себто негативний вплив в умовах нерівноправної двомовності однієї мови на іншу; охоплює всі мовні рівні.

Кальки (фр. – *calque*, італ. *calco* – копія, від лат. *calcare* – давити, тиснути, гнітити, топтати) – слова чи словосполучення, запозичені з інших мов (у контексті посібника – з російської) шляхом буквального перекладу українською мовою морфем або слів у зворотах.

Канцеляризми (канцелярит) – слова або звороти в розмовному, художньому, публіцистичному, науковому стилях, запозичені зі стилю ділових паперів, документів.

Культура мови у М. Пентилюк: наука, що вивчає функціонування мови в суспільстві з погляду її нормативності й передбачає правила користування літературною мовою: правила вимови, наголошення, слововживання, формотворення, побудови словосполук і речень. К.м. сприяє реальному втіленню в мовній практиці норм літературної мови, проведенню цілеспрямованої мовної політики. К.м. вивчає якості мовлення, забезпечує розвиток комунікативних умінь і навичок учнів, засвоєння таких якостей мовлення, як точність, логічність, чистота, виразність, образність та ін. В умовах України – це передусім боротьба з суржигом.

Лінгвоцид (дослівно мововбивство) – це свідоме, цілеспрямоване нищення певної мови як головної ознаки етносу – народності, нації. Лінгвістично спрямовується насамперед проти писемної форми мовлення. Кінцевою метою Л. є не геноцид, тобто фізичне винищення певного народу, а етноцид – ліквідація цього народу як культурно-історичної спільноти, винародовлення етносу. Сучасні вчені і публіцисти частіше послуговуються терміном **русифікація** (або зросійщення).

Міжмовна паронімія, як і звичайні пароніми, виникає через фонетичну подібність слів. Але причин цього явища в практиці двомовності – дві: 1) нерозрізнення російських паронімів (“*небачена* стіна озону” – невидима і непроникна, напр., для жорстких космічних променів; тут нерозрізнення рос. паронімів *невидимая* – *невиданная*; помилка виникла при калькуванні від нерозрізненого російського пароніма) і 2) утворення калькованих, найчастіше спотворених слів, теж близьких за звучанням з російськими, але зовсім з іншим значенням, часом несподіваним для самого мовця (*схожість* від рос. “*всхожесть*”; *крик роздається* – від рос. “*раздаётся*”).

Міжмовні омоніми і багатозначні слова (полісеми) – слова, які в різних мовах (у контексті посібника – в російській і українській) мають різний зміст або різний обсяг поняття (рос. *задача* – укр. *задача* і *завдання*, рос. *вид*, укр. *вид* і *вигляд*, до рос. слова *представлять* в українській – ціла розгортка з 12 слів (*див. докладно – с. 55-56*), рос. *область* теж має близько 10 значень, для кожного з яких в українській мові є окремі слова (*див. с. 58*). Нерозрізнення значень таких слів призводить до помилок – комунікативних невдач. Це так звані **хибні друзі перекладача**. Зважаючи на те, що незбіжні для рос. і укр. мов значення однозвучних лексем входять до різних синонімічних рядів і утворюють різні антонімічні пари, помилки множаться і стають складниками цілих суржикових асоціацій.

Полісеми – *див.* у ст. “Міжмовні омоніми і багатозначні слова”.

Процесові поняття – система понять насамперед ділового та наукового стилю і правил словотворення (термінотворення), затверджених у державних стандартах (ДСТУ 1,5: 2003. **Національна стандартизація та ДСТУ 3966–2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять**). Основні з цих понять: дія, подія, наслідок події, а також учасник дії. Що стосується учасників дії, то тут розрізняють їх назви та дійові ознаки (зокрема ознаки і назви активних і пасивних дійових властивостей, ознаки і назви неперехідних дійових властивостей). Ці правила не є нові. Вони ґрунтуються на традиціях української літературної мови, рекомендаціях відомих українських мовознавців і є важливим набутком української мови, великими потенційними її можливостями у струнких системах словотворення. Дотримання цих правил сприяє створенню науково обґрунтованої наукової та науково-технічної термінології, усуненню багатозначності та омонімії в науковій мові. Основні правила щодо процесових понять важливі й для літературної мови взагалі. (*Див. параграф 2.4. Процесові поняття. – С. 84–95*). Система процесових понять є ще одним семантичним розгалуженням у віддачі омонімічних російських лексем багатими варіантами української мови.

Розв'язка /значень слова/ – значеннєві (семантичні) розгалуження у випадках російської омонімії (подолання російської омонімії засобами української мови).

Розщеплені присудки – без стилістичної потреби ускладнені присудки, які стають осередками багатослів'я в тексті, часом перетворюються на своєрідні словесні штампи (*виконувати функцію регуляції* замість простого регулювати, *носити суперечливий характер* замість суперечити, *перебувати у процесі систематичного розвитку* замість розвиватися).

Росіянізми (русизми) – слова, звороти (вислови), окремі значення слів, граматичні форми тощо, запозичені з російської мови без морфологічних змін або утворені за її зразком з частковою /незначною/ адаптацією до фонетичного складу чи словотвірних особливостей української мови. Йдеться про невинувдане запозичення, коли в українській мові є свої, нічим не гірші слова, часто милозвучніші і не менш інформативні. Слід відрізнити від повністю засвоєних запозичень з російської мови, які увійшли до лексично-фразеологічного складу української мови (як і українізми, що повноправно увійшли до складу російської мови).

Русизми – див. **росіянізми**.

Русифікація або **зросійщення** – інструмент асиміляції, примусового нав'язування пригнобленій національній спільноті соціально-психологічних рис панівного етносу насамперед через мову; політична практика, спрямована на етноцид народів у російській (у т.ч. й радянській) імперії. Див. **лінгвоцид**.

Субстантивація семантико-синтаксичний перехід прикметника й дієприкметника (іноді й інших частин мови, напр. займенника) в іменник. У російській мові поширений значно більше, ніж в українській, що є причиною проникнення в останню невластивих для неї форм.

“Фіктивний дієприкметник” – активний дієприкметник теперішнього часу, який має обмежене використання в українській мові. Ф. д-ки прийшли в нашу мову з церковнослов'янської переважно через російську. В 30-ті роки були широко трансформовані в кальковані форми і вставлені в “українські” словники. І сприймаються вони в українській мові як чужорідні вкраплення, а то й як покручі. Вживання дієприкметникових лексичних утворень деякі наші автори називають дуже поширеною суржиковою хворобою. Термін *фіктивні*

дієприкметникові форми або просто *фіктивні дієприкметники* належить мовознавцеві періоду українізації Олені Курило, цим же терміном послуговувався й Борис Антоненко-Давидович.

Фразеологічні “асоціації” – сталі словосполучення з прийменниками і певними ключовими словами (*делать, принимать, вступать, находит* і под.), поширені в російській мові помітно більше, ніж в українській, до того ж у більшості випадків зі значними відмінностями у виборі прийменників. У посібнику наведено корекційні таблиці, які мають допомогти уникнути помилок суржикотворення.

Джерела термінологічного словничка:

Українська мова. Енциклопедія. – 3-тє вид. – К. : Укр. енциклопедія., 2007. – 856 с.

Українська мова. Енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. – К. : Вид. Майстер-клас, 2011. – 400 с.

Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. пос. / кол. авт., за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.

Іменний покажчик

(Окремо див. джерела,
на які є посилання в тексті, – в розділі “Література”)

А

Авіценна 165
Антоненко-Давидович Б. 8, 10, 145,
155, 166, 171, 201, 288

Б

Бажан М. 49
Барвінок Г. 142
Брицин В. 42

В

Верлен Поль 222
Вихованець І. 218
Вінграновський М. 18, 192
Вовчок Марко 142, 171, 206, 212, 214-
215, 228, 247, 257
Вороний М. 184

Г

Ганцов В. 8
Гладкий М. 8-10, 20, 25, 26, 51, 55, 81,
129, 166, 167, 171, 179, 180, 182, 201,
224, 231
Глібов Л. 42
Гончар О. 80, 82
Головащук С. 49, 168, 186, 189, 201,
242, 246, 248, 252, 256, 257, 260, 262,
263, 275
Голоскевич Г. 8, 132
Григораш А. 190, 191
Грінченко Б. 20, 32, 34, 42, 44, 48, 51,
52, 53, 143, 201, 204, 228, 282
Грунський М. 8
Гуменна Д. 156
Гуцало Є. 178

Д

Данилюк І. 166, 191
Дорошко П. 32

Є

Єрмоленко С. 166
Єфремов С. 9, 201

Ж

Житецький М. 144, 145, 146

З

Забужко О. 17, 88-89, 91, 96, 148,
149, 150, 169, 186, 200, 204, 206,
215
Задорожний В 11

К

Караванський С. 10, 14, 23, 32,
33, 34, 42, 44, 46, 49, 50, 51, 52,
54, 56, 65, 64, 80, 88, 96, 97, 129,
132, 134, 135, 147, 149, 151, 152,
153, 156, 166, 169, 173, 189, 199-
201, 203, 206-209, 212, 219, 247,
249, 252, 260, 265, 266, 272, 274
Квітка Г. 90
Квітка-Основ'яненко Г. 51, 147
Кісь Р. 165
Коваль А. 186
Козаченко В. 22
Костенко Л. 8, 36, 195-198, 215
Коцюбинський М. 22, 27, 42, 81,
142
Кочур Г. 10

Кримський А. 8, 26, 56, 60, 62, 63, 67, 68, 78, 81, 86, 166, 201

Куліш П. 81, 91, 145, 203, 214, 220, 250

Кундзіч О. 10, 11, 12, 45, 77, 172, 223

Курило О. 8, 35, 90, 129, 144-145, 166, 168, 183, 201, 202, 203, 205, 206, 211, 221

Л

Ле І. 80, 173

Лукаш М. 10, 31, 147-150, 164, 166, 177, 189, 190, 200, 205, 206-209, 215, 220, 222

М

Масенко Л. 10, 46, 57

Матіос М. 215

Мирний Панас 20, 50, 51, 56, 201, 214

Морачевський П. 145-146

Н

Наєнко М. 80

Непийвода Н. 65

Нечуй-Левицький І. 50, 56, 214

Номис 91, 178, 203, 206, 223

О

Огієнко І. 8, 164, 214, 274

Олійник Б. 18, 80, 131, 156, 193-194

Островські В. та Г. 11, 44, 50, 142, 283

П

Павличко Д. 177, 178, 189

Пахльовська О. 61, 89

Перебийніс П. 194-195

Погрібний А. 10

Пономарів О. 10, 35, 77

Р

Ребро П. 219-220

Рильський М. 10, 11, 48, 166, 183, 198, 204, 218, 257, 263, 283

Русанівський В. 50

С

Сербенська О. 10, 81, 284

Синявський О. 8

Смерчинський С. 8

Т

Сосюра В. 27, 202

Смолич Ю. 173

Сулима М. 8

Тараненко О. 42

Тимченко Є. 8

Тичина П. 198

Ткаченко А. 11, 221

Тютюнник Григорій 215, 221

У

Українка Леся 18, 20, 42, 149, 198, 211

Ф

Фаріон І. 8, 38, 89, 96, 131, 132, 133, 140, 143, 233-234, 274, 284

Федотюк П. 44, 66, 69, 81, 151, 169, 181, 242

Франко І. 80, 83, 198, 209

Ч

Чілачава Р. 48-49

Ш

Шевельов Ю. 46

Шевченко Т. 30, 59, 113, 142, 198, 203-204, 212, 214, 222

Шевчук В. 89

Я

Яновський Ю. 178

Проаналізовані слова і словосполучення

(Показчик)

- аби* 91
багаточисельний (чисельний, *малочисельний*) 31-32
бажаючий 151
безкорисний (*вужькокорисний*, *корисний*, *користь*) 38-39
безкоштовний 59-60
безцінний 50-51
бідолашний 40-41
біль 78
благоприємний 60
блюдо 80
бути правим 167
взяти себе в руки 167
вибачте 220
виглядати (дивитися) 34-35
вимагати – *потребувати* 80-82
виступаючий 71-72
вищестоящий 65
відвідати 40
відволікати 32-34
віддавати (*здавати*) /*собі/ звіт* 167
відзив 80-81
відкривати 79
відмежовуватися 223
відноситися (відношення) 28-30
відправлятися 48
відсутній – *присутній* 66
віруючий 73
включати/виключати
(*включення/ виключення*) 35
всупереч 223
глузувати 222
голодуючий 73
дивуватися 223
диковин/к/а 53
дійсно (*дійсний*) 52-53
для виду (*для вигляду*) 168
доля (*дольовий*) 20
до місця 168
завідуючий 72
задача 77-78
заснавати 221
заказ (*заказний*) 20
заключатися (*заклучення*, *заклучити*) 21
запобігати 221-222
заставляти 19
затребуваний 17
зберігати 69
згідно 222
здійснювати (*здійснений*, *здійснення*) 68
зраджувати 219-220
зустрічатися 36
інакомислячий 72
інший 91-92
існувати (*існування*, *існуючий*) 67-68
кидатися в очі 169
коливання 41
командуючий 72
комплектуючі 73
користуватися 69

- ламати голову* 169
лишати (лишитися) 35-36
лиш би 209-210
майбутній (у знач. наступний) 27, 84, 176, 178, 198
мати місце 65-66
минулорічний 48
наказувати 39-40
налаштовувати (-ся) 56-57
наносити 42-43
направляти 55-56
наразі 89-90
насамкінець 109-110
насолоджуватися 53-54
настільки 48
настоювати 40
наступати 15, 22
наступний (слідуючий) 26-28, 84, 178
небезвідомий 61
неділя 82
необхідний (-но; -ність) 67
неперехідний 48-49
непідробний (непідроблений) 49
неприглядний 15, 22
неуникний 61
носити характер 170
область 78-79
облік (у знач. образ) 82-83
опановувати 222
оточуючі (навколишні) 72
отримувати 49-50
передбачати 69-70
переписка 19
першопочатково 61
підручний 73
післявчора 61
плакатися 55
плачевний 56
позаяк 90-91
поробити 49
посвячений 48, 50
поступати (у знач. чинити) 15, 16
приглянутися (у знач. впасти в око) 55
приємний, неприємний (у знач. прийнятний/неприйнятний) 41
присікати 62
приходить до свідомості (до себе) 171-172
рахувати (у знач. вважати) 54-55
рибалка (у знач. риболовля) 82
світа (у знач. почет) 79-80
складати (у знач. становити) 30
складова (як іменник) 71
слідуюче (або наступне) 26-28
співпадати 30-31
співставляти (співставлення) 59
спокушений (у знач. досвідчений) 41-42
стикнутися 61-62
сумісний 39
термін 76-77, 95-96, 246
учбовий 58-59
цілодобово 51
являтися (у знач. бути) 19
якість (у складі сталої сл/спол. “в якості”) 68
- Окремі російські слова**
представлять 74
время 76
число 76

Курсивом подано несловникові, вигадані лексеми, покручі, а також неживомовні словосполучення.

Крім того, *див.* у корекційних таблицях спотворені словосполуки: при перекладі фрагментів:

– з російськими прийменниками: *без, в, для, за, из, к, на, о, по, при, про, с, у, через;*

– з ключовими словами: *вступать, делать, заключать, находить, пользоваться, принимать, приносить, приобретать, приходитъ.*

Тобто в корекційній таблиці ви шукаєте словосполуку з потрібним вам прийменником або ключовим словом.

Навчальне видання

Павло Петрович КУЛЯС

**СИСТЕМА –
ПРОТИ АВТОМАТИЗМУ
СУРЖИКУ:
редакторський погляд**

Навчальний посібник

Робота подається в авторській редакції
У доборі дев'ятивного матеріалу та редагуванні
взяла участь Н. Н. Куляс

Верстка – Т. С. Меркулова

Підписано до друку 14 лютого 2013 р.
Формат 60x84/16 Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 18,37. Облік. видав. арк. 11,39.
Наклад 300 прим. Зам № 264.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26